

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

**SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİNİN
KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Büşra YAZICI

BURSA - 2017

**T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER BİLİM DALI**

**SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİNİN
KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Büşra YAZICI

**Danışman:
Doç. Dr. Mert GÖKIRMAK**

BURSA - 2017

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Kamu Yönetimi Bilim Dalı'nda 701415004 numaralı Büşra Yazıcının hazırladığı, "Sivil Toplum ve Siyasal İktidar İlişkisinin Karşılaştırmalı Analizi" konulu Yüksek Lisans ile ilgili tez savunma sınavı 07.07.2017 günü 13:30-14:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınmış cevaplar sonucunda adayın tezinin başarılı..... (başarılı\başarısız) olduğuna....oy birliği.. (oy birliği\oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav
Komisyonu

Başkanı)

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Doc. Dr. Mehmet Ali Mert
Gökmen
Uludağ Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı
Soyadı
Üniversitesi

Doc. Dr. R. Kutay KARACA
Nizantopu Üni.

Üye

Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Serdar Serdar
Uludağ Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı
Soyadı
Üniversitesi

Üye

Akademik Unvanı, Adı
Soyadı
Üniversitesi

07./07./2017

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih:

14/06/2017

Tez Başlığı / Konusu: Sivil Toplum Ve Siyasal İktidar İlişkisinin Karşılaştırmalı Analizi
Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 104 sayfalık kısmına ilişkin, 13/06/2017 tarihinde şahsım tarafından turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 23 'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

1.Kaynakça hariç

2.Alıntılar hariç/dahil

3.5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

14/06/2017

İmza

Adı Soyadı: Büşra Yazıcı

Öğrenci No: 701415004

Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi

Programı: Tezli Yüksek Lisans Programı

Statüsü: Yüksek Lisans

Doç. Dr. Mert GÖKIRMAK

14/06/2017

YEMİN METNİ

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “sivil toplum ve siyasal iktidar ilişkisinin karşılaştırmalı analizi” başlıklı çalışmamın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallara uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntuların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

14/06/2017

İmza

Adı Soyadı:	Büşra Yazıcı
Öğrenci No:	701415004
Anabilim	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı:	Tezli Yüksek Lisans Programı
Statüsü:	Yüksek Lisans

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Büşra Yazıcı
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xi+118
Mezuniyet Tarihi : / / 20.....
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Mert Gökırmak

SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Tarihsel süreç içerisinde devletle özdeşleştirilen sivil toplum kavramı, Avrupa'da yaşanan birtakım ekonomik, siyasal, kültürel süreçlerden geçerek devletten özerk bir alan olarak algılanmaya başlanmıştır. Avrupa kökenli olan bu kavram zamanla tüm dünyayı etkilemiş ve günümüzde hemen hemen tüm siyasal iktidarlar tarafından kendilerini meşrulaştırmada bir araç olarak kullanılmıştır.

Bu çalışmada, öncelikle sivil toplum kavramından ne anlamamız gerektiğine, tarihsel süreç içerisinde sivil toplum kuramcılarının kavrama yükledikleri anlamlara, kavramın demokrasi, kamusal alan vb. kavramlarla arasındaki ilişkilere, sivil toplum kuruluşlarının niteliklerine ve işlevlerine değinilmiştir. Ayrıca Avrupa'da filizlenen sivil toplumun Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti'ndeki durumu ifade edilip, günümüzde geldiği aşama incelenmiştir. Daha sonra ise sivil toplumun nasıl bir devlet yapısıyla ya da siyasal iktidarla birlikte mümkün olabileceği tartışılmıştır. Bunun için liberal değerler ile şekillenen, sosyal, siyasal, ekonomik yaşamın geniş bir kısmını toplumsal dinamiklere bırakan İngiltere, Fransa gibi Batı Avrupa ülkeleri ile sosyalist değerlerle şekillenen, aynı konularda inisiyatif topluma bırakmadan kendi elinde toplayan, daha sonraki bir takım devrimlerle liberal değerleri benimsemeye çalışan Polonya gibi Doğu Avrupa ülkeleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

Diğer taraftan çalışmada, Orta Doğu'da sivil toplumun bulunup bulunmadığı konusu Mısır özelinde ele alınmıştır. Mısır'daki sivil toplumun zayıf olduğu ve bu zayıflığının sebebi olarak da ülkedeki sivil toplumun ekonomik olarak kendi kendini finanse etmede yetersiz kaldığı, dolayısıyla da devlete ve cemaatlere bağımlılığı nedeniyle özerk bir yapı sergileyemediği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Siyasal iktidar, meşruiyet, sivil toplum, sivil toplum örgütleri, demokrasi, kamusal alan, Türkiye, İngiltere, Fransa, Polonya, Mısır.

ABSTRACT

Name and Surname : Büşra Yazıcı
University : Uludag University
Institution : Social Science Institution
Field : Political Science and Public Administration
Branch : Politics and Social Sciences
Degree Awarded : Master
Page Number : xi+118
Degree Date : / / 20.....
Supervisor : Ass. Prof. Mert Gökırmak

COMPARATIVE ANALYSIS OF CIVIL SOCIETY AND POLITICAL POWER RELATION

The notion of civil society, which is identified with the states throughout the history, went through economical, political and cultural processes that took place in Europe and it has been realized as an autonomous field outside of the states. This notion, which originated in Europe, has affected the whole world and in the era that we live in, almost all of the political powers use it as a means of justifying themselves.

This study starts with establishing what we are supposed to understand from the notion of civil society, the meanings attributed to the notion by the theoreticians through history, the relations between it and other terms like democracy, public space etc. and the function and qualifications of civil society organizations. Moreover, the place of civil society in Ottoman Empire and Turkish Republic is defined and the current phase of the notion is studied. Furthermore, the kinds of government structures and political power that can work with civil society is discussed. In order to discuss these topics, Western European countries like England and France, which are molded with liberal values leaving a large portion of the social, political and economical realms mostly to the social dynamics, and Eastern European Countries like Poland, which tried to adopt liberal values later on but was essentially molded by socialist values holding onto power and not giving initiative to the public regarding the same matters, are examined comparatively.

On the other hand, the subject of whether or not the civil society exists in the Middle East is examined through the example of Egypt. It is seen that the civil society in Egypt is weak and this is caused by the inability of the civil society in this country to finance itself, ending up in dependence to the government and the congregations, resulting in failure to be self-reliant.

Keywords: Political Power, Legitimacy, Civil Society, Civil Society Organizations, Democracy, Public Space, Turkey, Britain, France, Poland, Egypt.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YÜKSEK LİSANS TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU.....	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM (SİYASAL İKTİDAR)

1. SİYASAL İKTİDAR KAVRAMININ ANALİZİ	3
1.1. İKTİDAR KAVRAMINA GENEL BAKIŞ	3
1.2. SİYASAL İKTİDAR KAVRAMI VE NİTELİKLERİ	4
1.3. SİYASAL İKTİDARIN MEŞRULUK TEMELİ	6
1.3.1. Klasik Meşruluk Teorileri	8
1.3.1.1. Teokratik Teoriler	8
1.3.1.2. Demokratik Teoriler	10
1.3.2. Siyasal İktidarın Meşruluğunun Sınıflandırılması.....	12
1.3.2.1. Max Weber'in Meşruluk Tipolojisi.....	12
1.3.2.2. David Easton'un Meşruluk Sınıflandırması.....	14

İKİNCİ BÖLÜM (SİVİL TOPLUM)

1. SİVİL TOPLUM KAVRAMININ ANALİZİ.....	17
1.1. SİVİL TOPLUMUN TANIMI.....	17
1.2. SİVİL TOPLUMUN TARİHÇESİ	18

1.3. SİVİL TOPLUM KURAMCILARI.....	19
1.3.1. Thomas Hobbes'a Göre Sivil Toplum	20
1.3.2. John Locke'a Göre Sivil Toplum	21
1.3.3. Jean Jacques Rousseau'ya Göre Sivil Toplum	22
1.3.4. Freidrich Hegel'e Göre Sivil Toplum	22
1.3.5. Karl Marx'a Göre Sivil Toplum	24
1.3.6. Antonia Gramsci'ye Göre Sivil Toplum.....	26
1.4. GÜNÜMÜZDE SİVİL TOPLUM	27
1.5. SİVİL TOPLUMUN NİTELİKLERİ.....	29
1.6. SİVİL TOPLUM KAVRAMININ DİĞER KAVRAMLARLA İLİŞKİSİ	30
1.6.1. Sivil Toplum-Kamusal Alan İlişkisi.....	31
1.6.2. Sivil Toplum-Demokrasi İlişkisi.....	32
1.6.3. Sivil toplum-Düşünce ve İfade Özgürlüğü İlişkisi.....	34
1.6.4. Küreselleşme-Sivil Toplum İlişkisi	36
1.6.5. Sivil Toplum-Sivil İtaatsizlik	38
2. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ.....	40
2.1. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN ÖZELLİKLERİ	41
2.2. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN İŞLEVLERİ	43
2.3. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN ÖRGÜTLENME TÜRLERİ.....	45
2.3.1. Dernekler	45
2.3.2. Vakıflar	46
2.3.3. Sendikalar	47
2.3.4. Yerel Yönetimler.....	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

(SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ)

1. TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ.....	50
1.1. SİYASAL İKTİDARIN SINIRI OLARAK SİVİL TOPLUM.....	50
1.2. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ	53
1.2.1. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Sivil Toplum	54
1.2.1.1. Tanzimat Öncesi Sivil Toplum.....	54
1.2.1.2. Tazminat Sonrası Sivil Toplum	58

1.2.2. Cumhuriyetin Kuruluşu ve Sonraki Dönemde Sivil Toplum.....	58
1.2.2.1. 1980 Öncesi Sivil Toplum	59
1.2.2.2. 1980 Sonrası Sivil Toplum.....	61
2. İNGİLTERE, FRANSA, POLONYA VE MISIR'DA SİVİL TOPLUM- SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ	66
2.1. FRANSA'DA SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ	67
2.2. İNGİLTERE'DE SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ.....	74
2.3. POLONYA'DA SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ	83
2.4. BATI VE DOĞU AVRUPADA SİVİL TOPLUM KARŞILAŞTIRMASI.....	91
2.5. ORTA DOĞU ÜLKELERİNDE SİVİL TOPLUM.....	95
2.6. MISIR'DA SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ	99
SONUÇ	104
KAYNAKLAR	109

KISALTMALAR

Kısaltması	Bibliyografik Bilgiler
AB	Avrupa Birliği
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
B.	Basım
C.	Cilt
CBI	Britanya Sanayi Konfederasyonu
Çev.	Çeviren
der.	Derleyen
DP	Demokrat Parti
ed. veya haz.	Editör\yayına hazırlayan
EHRC	Eşitlik ve İnsan Hakları Komisyonu
KOR	İşçi Koruma Komitesi
OECD	Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
PPS	Polonya İşçi Partisi
PSL	Leh Halk Partisi
PZPR	Polonya Birleşik İşçi Partisi
s.\ss.	Sayfa\Sayfalar
S.	Sayı
SLD	Demokratik Sol Birliği
TUC	İşçi Sendikaları Konfederasyonu
UKIP	Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
Vol.	Volume

GİRİŞ

Sivil toplum kavramı, günümüzde oldukça tartışılan bir kavram haline gelmiştir. Bu kadar yoğun tartışmalara rağmen üzerinde herkes tarafından uzlaşmış bir tanımla bulunmamaktadır. Ancak yine de sivil toplum kavramını tanımlamak gerekirse sivil toplum, bireylerin toplum halinde yaşamalarından kaynaklanan bir takım sorunları, devlete bağımlı olmadan, devletten özerk olarak kendi aralarında çözmeye çalıştıkları bir yaşam alanı olarak nitelendirebiliriz. Bu yaşam alanlarına örnek olarak da dernek, sendika, vakıf gibi bir takım sivil toplum örgütlerini gösterebiliriz.

Sivil toplum kavramı her ne kadar devlet müdahalesinin olmadığı, özerk bir alanı ifade ediyor olsa bile bu durum, devletle sivil toplum arasındaki etkileşimi görmezden gelmemizi, devletsiz bir sivil toplumu düşünmemizi gerektirmez. Çünkü sivil toplum yalnız başına değil, devletle birlikte bir anlama sahiptir. Kısacası, sivil toplum kavramı tarihsel süreç içerisinde ilk önceleri devlet, yani siyasal toplum ile aynı anlama gelecek şekilde kullanılmış olsa da günümüzde artık devletten bağımsız ancak devletle karşılıklı etkileşim halinde olan bir alanı ifade etmektedir.

Çalışmamın birinci bölümünde siyasal iktidar kavramının tanımına, niteliklerine ve meşruluk kaynaklarına değinilmiştir. Siyasal iktidar kavramının da sivil toplum kavramı gibi çok çeşitli tanımlamaları yapılmıştır. Siyasal iktidar her ne kadar fiziki güç kullanma tekeline sahip olsa da, eğer iktidarını uzun süre sürdürmek istiyorsa halka emir verme ve halkı yönetme hakkı olduğuna halkı inandırması, yani meşruiyetini sağlaması gerekmektedir. Dolayısıyla çalışmamın birinci bölümünde siyasal iktidarın meşruiyet kaynakları bağlamında Max Weber'in ve David Easton'un meşruluk sınıflandırmalarına yer verilmiştir.

Çalışmamın ikinci bölümünde ise, sivil toplum kavramının tarihsel süreç içerisinde kazandığı anlama ve bu doğrultuda başlangıçta siyasal toplum ile sivil toplumu bir arada düşünen düşünürler ile zamanla ikisini ayrı olarak düşünen bazı düşününlerin sivil toplum konusundaki fikirlerine yer verilmiştir. Yine bu bölümde sivil toplum kavramını daha iyi anlamak açısından sivil toplum-kamusal alan, sivil toplum-demokrasi ve sivil toplumun ayrılmaz bir özelliğini oluşturan düşünce ve ifade

özgürlüğü arasındaki ilişkiye değinilmiştir. Ayrıca bu bölümde son zamanlarda oldukça fazla tartışılan sivil itaatsizlik olgusu incelenmiştir.

Daha sonra sivil toplumun en etkili gücünü oluşturan ve sivil toplumun vazgeçilmez unsuru olan sivil toplum örgütlerinin özelliklerine, işlevlerine ve örgütlenme türleri değerlendirilmiş; bu doğrultuda geçmişten beri varlığını sürdüren dernek, vakıf, sendika vb. örgütlenmelerden ne anlaşılması gerektiği ortaya konulmuştur.

Çalışmamın üçüncü bölümünde ise, sivil toplum ve siyasal iktidar arasındaki ilişkinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi çerçevesinde Türkiye, İngiltere, Fransa, Polonya ve Mısır ülkelerini ele alınmıştır. Bu bölümde ilk olarak siyasal iktidarı sınırlama konusunda devlet müdahalesinden uzak ve özerk yapıdaki bir sivil toplumun nasıl bir etkisi olabileceğine değinilmiş; daha sonra ise Türkiye Cumhuriyeti'ndeki sivil toplum yapısını iyi anlamak için Osmanlı imparatorluğundan günümüze sivil toplumun gelişimini ele alınmıştır. Ayrıca Doğu Avrupa ve Batı Avrupa'daki sivil toplum ve siyasal iktidar ilişkilerinin farklılıklarını ortaya koymak için İngiltere, Fransa, Polonya'nın sivil toplum yapıları incelenmiştir. Son olarak da Orta Doğu ülkelerinden biri olan Mısır ele alınarak bu coğrafyada sivil toplumun bulunup bulunmadığını ortaya konulmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

(SİYASAL İKTİDAR)

1. SİYASAL İKTİDAR KAVRAMININ ANALİZİ

Siyaset biliminin temel unsurunu teşkil eden iktidar olgusu çözülmeyen siyaset ve onunla ilgili olguların çözülemeyeceği bir gerçektir. Geçmişten günümüze siyaset düşünceler tarihini incelediğimizde siyaset iktidarlarının kendilerini haklılaştırma ve rasyonelleştirme çabalarıyla geçtiğini söyleyebiliriz. Siyaset iktidar kavramının analizine geçmeden önce iktidar kavramını ele alacağız

1.1. İKTİDAR KAVRAMINA GENEL BAKIŞ

İktidar olgusu toplumsal yaşamı bütünüyle kapsayan bir olgudur. İnsanlar toplu halde yaşadıkları için birbirleriyle ilişki ve etkileşim içindedirler. Ve bu etkileşim organize olmuş bir toplumsal yaşamı ve iktidar ilişkilerini içerir. İktidar kavramını açıklamaya çalışan yazarlar, kavramın tanımını yapmakta zorlanmışlardır. İktidar sözcüğü Türkçede; “bir işi yapabilmek için gereken kuvvet, takat, kabiliyet ya da bir toplulukta ya da kuruluştaki yönetime sahip olmak” anlamlarına gelir. Kavramın İngilizce karşılığı ise, *Power'dır* ve halkı kontrol edebilme yeteneğini, doğal bir hüneri, gücü içerir.

Sosyal bilimlerde oldukça önemli olan iktidar kavramının çeşitli tanımlamaları yapılmıştır. İktidar; psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve siyaset yönleriyle ele alınan bir kavram olması nedeniyle tüm bu unsurların dikkate alındığını söyleyebiliriz. En genel tanımıyla iktidar, “başkalarının davranışlarını etkileyebilme ve yönlendirebilme gücü”¹

¹ Münci Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, 14.B., Bilgi Yayınları, Ankara, 2002, s.46.

olarak değerlendirilebilir. Bu iktidar tanımı bir kişinin diğeri üzerindeki yaptırım gücüne kadar indirilebilir ve eşitsizliği bünyesinde barındırır. İktidar kavramı tanımlanırken güç, etki, otorite gibi kavramlardan yardım alınmaktadır. Bu kavramlar olgusal bir durumu açıklarken, iktidar kavramı normatif bir gerçekliği anlatır. Bir gücün, iktidar olabilmesi için rıza gösterilen bir emir-onay gerekçesine, yani meşruiyete dayanması gerekir. Böylece güç, iktidarın yararlandığı bir araç olarak onun normatif ilkelerini taşır ve meşruluk kazanır.²

Duverger'a göre iktidar, bir toplumun kurallarına, inançlarına ve değerlerine göre ortaya çıkmış bir etki biçimidir³. İktidarın kökeninde yatan özellik, onun toplumun değer yargılarına dayanmasıdır. İktidar ve etki kavramlarının her ikisinde de zorlayıcılık yatar. Ancak iktidar etkiden farklı olarak bünyesinde rızayı taşır, kısacası meşru olan bir güç ya da etkidir.

Sonuç olarak iktidar kavramı normatif bir kavramdır. Toplumda bir kişinin diğeri kişilerden buyruklarına boyun eğmelerini talep etme hakkına sahip olduğu durumu içerir. Bu hakkın ortaya çıkmasını ve gerektiğinde kullanılmasını sağlayan etmen ise toplumun norm ve değerler bütünüdür, yani buyuran iktidar sahibine bu hakkın toplum tarafından önceden verilmesidir.

1.2. SİYASAL İKTİDAR KAVRAMI VE NİTELİKLERİ

İktidar kavramında olduğu gibi siyasal iktidar kavramının tanımı konusunda da çok çeşitlilik bulunur. Bu çeşitliliğin temelinde ise, ideolojilerin siyasal sisteme ilişkin farklı bakış açılarının olması yatar. Totaliter ve otoriter ideolojiler siyasal iktidarı güç, otorite, hegemonya unsuru, yani baskı aracı olarak görürlerken; özgürlükçü ideolojiler ise siyasal iktidarı toplumun belirleyiciliği altında kullanılan bir güvenlik aracı olarak ele alırlar. İlkinde devlet, siyasal iktidarı hedefleri doğrultusunda kullanan, aşkın sınırlandırılmaz bir amaç olarak görülürken; ikincisinde, siyasal iktidarı toplumsal rızaya göre kullanan, özel mülkiyetin ve özgürlüklerin korunması için bir araç olarak görülür.

Siyasal iktidar kavramıyla toplumun; ne adına, kim tarafından, hangi ilkeler esas alınarak ve nasıl yönetileceği sorularına cevap aranmaya çalışılır. Siyasal iktidar;

² Maurice Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev. Şirin Tekeli), 4.B., Varlık Yayınları, İstanbul, 1995, s. 129.

³ Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, a.g.e., s. 125.

iktidarın kaynağı konusundaki anlaşmazlıkları, bu anlaşmazlıklardan doğan güç kullanımını, bu gücün hangi kanunlarla meşru kabul edilebileceğini ve toplumsal düzenin nasıl kurulup yönetileceğini saptama alanıdır⁴. Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere siyasal iktidar, tüm siyaset ilişkilerinin belirlendiği temel yapıdır ki meşruiyet, otorite, itaat, düzen, siyasal ve toplumsal yapılar da onun içerisinde ele alınır.

Böylece siyasal iktidar, emir verme gücü ve rızanın birleşiminden oluşur. Başkalarına emir verebilme kudretinin kaynağı yasalardır. Çünkü başlı başına güç hak yaratmaz ve insanoğlu ancak haklı olan güce boyun eğer. Dolayısıyla siyasal iktidar toplumsal rızayı yani meşruiyetini de sağlamak zorundadır.

Siyasal iktidar kavramının çeşitli özellikleri bulunmaktadır. Bu özelliklerden birincisi; siyasal iktidar diğer sosyal iktidar türlerine göre en kapsamlı olanıdır ve toplumun tamamını etkileyecek bağlayıcı kararlar alabilme ve bu kararları yürütme yetkisine sahiptir⁵. İkinci olarak; siyasal iktidar toplumdaki diğer iktidar türlerinden konum olarak en üst sıradadır ancak siyasal iktidarın varlığını sınırlayan ise yasalardır, yani eylemlerinde yasalara uymak zorundadır⁶. Üçüncü olarak siyasal iktidar; maddi kuvvet ve zor kullanma gücüne sahiptir. Diğer iktidar türleri kendi içlerinde kurallara uymayı sağlamak için çeşitli zorlamalar uygulayabilirler, yalnız bu zorlamaların kaynağı da siyasal iktidarın çıkardığı yasalardır, yani kendilerinden kaynaklanan bir zor kullanma gücüne sahip değillerdir. Kısacası, cebir tekeli ülkede tek bir iktidara aittir ve o iktidar da siyasal iktidardır. Eğer siyasal iktidar güç kullanma tekeli elinde bulundurmazsa mevcut siyasal iktidara karşı yeni bir siyasal iktidar doğuyor demektir⁷. Dördüncü olarak; siyasal iktidar her ne kadar zor kullanma tekeline sahip olsa bile genellikle yönetilen halk zor kullanmaya meydan vermeksizin emirlere itaat eder, yani rıza gösterir⁸. Rıza kavramı; yönetilenin, kendisini yöneteni benimsemesi, onun yönetme konumunu kendi benliğinde gelenek, görenek, alışkanlık, çevrenin etkisi, menfaat umudu, ceza korkusu vb. nedenlerle içselleştirmesidir. Bu rızaya bağlı olarak itaat de uyma davranışı ile kendini gösterir. Kısacası siyasal iktidar, kuvvet ve rızanın bileşimidir.

⁴ Andrew Cox, Paul Furlong, *Power In Capitalist Societies*, St. Martin's Press, Newyork, 1985, s.9.

⁵ Erdoğan Teziç, *Anayasa Hukuku*, 7.B., Beta Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 5.

⁶ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, a.g.e., s.49.

⁷ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, a.g.e., s.49.

⁸ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, a.g.e., s.49.

Özetle siyasal iktidarın niteliklerini şu dört maddede özetleyebiliriz:

- *Siyasal iktidarın kapsamı tüm toplumdur.*
- *Siyasal iktidar, en üstün yani hiçbir topluluğa tabii olmayan iktidardır.*
- *Siyasal iktidar, cebri tekele sahiptir.*
- *Siyasal iktidar, rıza ve itaati bünyesinde barındırır*

Unutmamamız gereken bir nokta da günümüzde artık siyasal iktidarın, insanların davranışlarını tek taraflı olarak kontrol edebilme imkânı veren bir kavram olmaktan ziyade, yöneten ve yönetilen taraf olmak üzere karşılıklı ilişkiler bütünü olarak ele alınmasıdır.⁹

Siyasal iktidarın toplumda üç işlevi vardır ve bu işlevleri yerine getiren de üç temel organ vardır. Bunlar;¹⁰

- *İlk işlevi, tüm toplumu bağlayıcı karar alma anlamına gelen siyaset belirleme, kural koyma işlevidir. Ve bunu yerine getiren organ da yasamadır.*
- *İkinci işlevi, alınan bu kuralları uygulama anlamına gelen siyaset uygulama işlevidir. Ve bunu yerine getiren organ da yürütmedir.*
- *Üçüncü işlevi, uygulamayı kontrol anlamına gelen siyaset denetimi işlevidir. Ve bunu yerine getiren organ da yargıdır.*

1.3. SİYASAL İKTİDARIN MEŞRULUK TEMELİ

Bilindiği üzere siyasal iktidar, topluma emir verme ve bu emirlere insanları uymaya zorlama yetkisine sahiptir. Her ne kadar siyasal iktidar fiziki güç kullanma tekeline sahip olsa da eğer iktidarının uzun süreli devam etmesini istiyorsa, halkı emretme ve yönetme hakkı olduğuna inandırması gerekir. Kısacası, iktidarı sağlama ve devam ettirme konusunda en etkili araç, iktidarın meşru olduğu konusunda halk nezdinde bir kanaat oluşturmaktır¹¹.

İngilizcedeki karşılığı “*legitimation*” olan meşruiyet kelimesinin anlamı, bir söz veya eylemin bir ilk sebebe göre değerlendirilmesidir¹². Bir başka ifadeyle, bir kurum

⁹ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, a.g.e., s. 50.

¹⁰ Davut Dursun, *Siyaset Bilimi*, 1.B., Beta Yayıncılık, İstanbul, 1997, s.111.

¹¹ Bülent Daver, *Siyaset Bilimine Giriş*, 1.B., Doğan Yayınevi, Ankara, 1969, s.110.

¹² Roberto Cipriani, “The Sociology of Legitimation”, *Current Sociology*, 1987, <http://csi.sagepub.com/content/35/2/1.extract>, (12.10.2015), s.1.

veya kuralın kendinin üstünde bulunan hukuki ya da ahlaki bir norma uygun olmasıdır¹³. Bu üst normun doğru olmasının önemi yoktur, önemli olan toplumda uygun olduğuna dair inancın var olmasıdır. Nitekim siyasal iktidarın özünde bulunan olgu, toplumun bir şekilde yöneticilerin varlığını kabullenmiş olmaları ve onları bir şekilde emir verme hakkıyla donatmış olmaları yatar.

Lipset'e göre meşruluk tartışmaları yakın tarihte alevlenmiştir. Meşruluk tartışmaları sanayileşme süreci ile başlamış ve kitle haberleşme araçlarının etkisiyle daha da genişlemiştir. İnsanlar sanayileşmenin getirisi olan kitle iletişim araçlarının etkisiyle siyasal iktidarın yüzyıllardır verdiği emirleri sorgulamaya başlamışlar ve aralarında örgütlenerek iktidarın meşruluğunu tartışmaya başlamışlardır¹⁴. Bireylerin kendi başlarına biriktirdikleri sorular zamanla haberleşme ve örgütlenme olanakları ile de birleşerek siyasal iktidarın meşruluğunun toplu bir biçimde sorgulanmasına ve dile getirilmesine neden olmuştur. Bu durumda da siyasal iktidar, varlığını devam ettirebilmek ve meşruiyetini sağlam temellere oturtmak için daha inandırıcı bir şekilde topluma kendini sunmak zorunda kalmıştır.

Bir toplumda siyasal iktidar, kendini haklılaştırma, var olan durumunu koruma ve kurduğu düzeni güvence altına almak için meşruiyet arayışına girer¹⁵. Dolayısıyla siyasal iktidar kendi meşruiyet alanını tanımlarken, kendisi dışındakilerin de meşruluk alanının sınırını belirler ve onun çizdiği sınırlar içerisinde yapılan görüş, faaliyet, eleştiriyi meşru kabul eder, diğerlerini ise gayri meşru ilan eder¹⁶. Dolayısıyla siyasal iktidar adeta ötekileştirdikleri ile olan mücadelesine halkı inandırdığı ölçüde meşruiyetini devam ettirir ve bu karşıtlık yoluyla toplumu bölücü, bozguncu ihanetlerden koruyan bir misyona bürünür. Nihayet tüm bu mücadelenin içinde meşruiyette yenilerek süreklilik kazanır.

Meşruiyet, siyasal ve toplumsal mücadele unsurları arasında denge ve uyum, denetim ve uzlaşma, hukuk ve özgürlük arayışdır. Siyasal iktidarın kuvvet kullanabilme potansiyeli ile toplumun özgür ve adilce yaşama talebinin uyumlaştırılmasıdır. Lipson'un da vurguladığı gibi meşruiyet, siyasal iktidarın kuvvet

¹³ Ender Ethem Atay, *Hukukta Meşruiyet Kavramı*, http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/1_2_10.pdf, (12.10.2015), s.2.

¹⁴ Seymour Martin Lipset, *Siyasal İnsan*, (Çev. Mete Tuncay), I.B., Teori Yayınları, Ankara, 1986, s.59.

¹⁵ Cipriani, a.g.m., s.4.

¹⁶ Pitirim Sorokin, *Social And Cultural Dynamics*, American Book Company, 1941, s.482.

kullanma tekeline halk tarafından belli bir anlaşmaya göre izin verilmesidir¹⁷. Dolayısıyla meşruiyet, siyasal iktidarın sürekli olarak toplumsal rızaya dayanarak kendini yönlendirmesi demektir.

Sonuç olarak meşruiyet kavramı bünyesinde sürekliliği barındırır, ilk ve son kez kurulamaz, devamlı olarak yeniden yaratılması gerekir. Meşruiyet, toplum ve siyasal iktidar arasındaki ilişkinin dayandığı ilkeleri, normları, kanunları göstermektedir. Dolayısıyla kavramın kendisi bir üst sözleşme olarak düşünülürse, bu durumda her iki tarafında karşılıklı olarak birbirlerine rıza göstermeleri gerekmektedir. Ancak zamanla siyasal iktidarın gücünü kullanarak bu karşılıklılığı tek taraflılığa dönüştürebilme olanağının bulunması meşruiyet krizinin en can alıcı noktasını oluşturmaktadır.

1.3.1. Klasik Meşruluk Teorileri

Geçmişten günümüze siyasal iktidarın meşruluğu konusunda çeşitli teoriler öne sürülüp, farklı zamanlarda farklı iktidar tiplerine bir dayanak bulunmaya çalışılmıştır. Siyasal iktidarın emirlerine gönüllü itaat anlamına gelen meşrulukla ilgili öne sürülen teorilerin amacı iktidarı toplumdaki ortak değerlere dayandırmaktır.

Klasik meşruluk teorilerini teokratik ya da demokratik olarak iki şekilde ayırıp inceleyebiliriz. Teokratik teorilerde meşruiyet, Tanrı kaynaklıdır. Demokratik teorilerde ise, iktidarın kaynağı akıl ve hukuktur.

1.3.1.1. Teokratik Teoriler

Siyasal iktidarın meşruluk dayanağı önceleri gökyüzünde, Tanrı'da ve kutsal kitaplarda aranmıştır. Orta Çağda siyasal iktidarın iki önemli özelliği vardır: Bunlardan birincisi, siyasal iktidarın yönetme yetkisinin insanüstü, ilahi bir kaynaktan geldiğine yönelik toplumda yaygın bir inanışın olmasıdır. İkincisi ise; devletin başında bulunan kraldan ayrı olarak devletin, başlı başına bir varlığı olduğu inancının daha yerleşmemiş olmasıdır.¹⁸

Teokratik teorileri; ilahi hukuk doktrini ve *providansiyel* ilahi hukuk doktrini olarak iki şekilde inceleyebiliriz. Bunlardan ilk görüşe göre hükümdar doğrudan Tanrı tarafından seçilmiştir ve egemenlik hakkını doğrudan Tanrı'dan aldığı için doğrudan

¹⁷ Leslie Lipson, *Politika Biliminin Temel Sorunları*,(Çev.Tuncer KaraMustafaoğlu), 1.B., Birlik Yayıncılık, Ankara, 1986, s.84.

¹⁸ Yahya Kazım Zabunoğlu, *Kamu Hukukuna Giriş*, 1.B., Sevinç Matbaası, Ankara, 1973, s.726.

doğruya da Tanrıya karşı sorumludur¹⁹. Kısacası, Tanrı bizzat kendisi siyasal iktidarı belirlemekte ve bunların görevlerini yerine getirebilmeleri için onları gereken güçle donatmaktadır²⁰. İkinci görüşe göre ise, siyasal iktidarın kaynağı yine Tanrı olmakla beraber, Tanrı sahip olduğu bu yetkiyi topluma vermekte ve hükümdar da doğrudan doğruya Tanrı tarafından değil, halk tarafından seçilmektedir²¹. Dolayısıyla hükümdar bu gücü fiilen kullanırken toplumun isteğine göre kullanmaya dikkat göstermektedir.

Avrupa’da Mutlak monarşinin kurulmasıyla birlikte kralların hükümlerlerini meşru bir temele dayandırma zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Örneğin; İsa Peygamberin havarilerinden biri olan Saint Paul “bütün iktidarların Tanrı’dan meydana geldiklerini söylemiştir”²². Teokratik teorilerin en katı bir biçimde uygulandığı dönemlerden biri de, Hıristiyan dininin öğretisinin önemli liderlerinden olan Calvin’in katı ve teokratik disiplinin uygulandığı, Cenevre’de (1555) görülmüştür. O dönemde Calvin, Cenevre’nin tam anlamıyla diktatörü olmuş, ölçsüz içmeyi, dans etmeyi yasaklayıp, giyim, kuşam, iskambil oyunlarına dair pek çok şeyi sınırlamıştır. Din sapkınlarını diri diri yakıp, hayat kadınlarını Ren nehrine atıp boğdurmuştur²³. Ayrıca Calvin, halkın yöneticilerin uygulamalarına ses çıkarmadan itaat etmelerini istemiştir. Calvin’e göre, yöneticilerin kötü yönetimlerinin cezasını Tanrı vermelidir, çünkü bir toplumda disiplinsizlik ve kargaşa her zaman baskıdan daha kötüdür ve belki de Tanrı toplumu cezalandırmak için bu kötü yöneticileri göndermiştir, halk sadece Tanrı’nın yasakladığı kuralları buyuran yöneticiyi dinlemelidir yoksa, toplumsal ayaklanma yasaya aykırıdır²⁴. Genelde İslam devletlerinde de hükümdarların iktidarlarını Tanrıya dayandırdıklarını görürüz. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu’nda Padişah aynı zamanda Halifeliği de elinde bulundurarak, hem dünyevi hem de dini iktidara sahiptir. Kısacası Osmanlı Padişahı “Allah’ın yeryüzündeki temsilcisi” sıfatını taşımaktadır.

Sonuç olarak teokratik teorilere göre; siyasal iktidar meşruluğunu halkın çoğunluğundan değil, insanüstü ilahi bir kudretten almaktadır. Vurguladığımız üzere

¹⁹ Yusuf Şevki Hakyemez, *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*, 1.B., Seçkin Yayınevi, Ankara, 2004, s.21.

²⁰ Esat Çam, *Siyaset Bilimine Giriş*, 2.B., Der yayınları, İstanbul, 1998, s.333.

²¹ Teziç, a.g.e., s.89.

²² Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, a.g.e., s.69.

²³ Mete Tunçay, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar*, 1.B., C.2, Teori Yayınları, Ankara, 1986, s.81.

²⁴ Jean Calvin, “Hıristiyanlık Dininin Öğretisi”, (Çev. Şahin Alpay), *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar*, der.Mete Tunçay, C.2., Teori Yayınları, Ankara, 1986, s.87.

yüzyıllar boyunca siyasal iktidarlar hükümdarlıklarını “İlahi Hak” düşüncesine dayanarak sürdürmüşlerdir. Günümüz toplumlarında ise bilimin sosyal hayata girmesi ve yaygınlaşması ile birlikte, dogmatizme karşı yürütülen savaşlar neticesinde teokratik yönetimlerin meşruluk iddiaları gerilemiştir.

1.3.1.2. Demokratik Teoriler

On sekizinci yüzyılda siyasal iktidarın kaynağını gökyüzünde aramaya ilişkin teokratik görüşler etkinliklerini yitirmiş ve bunların yerini siyasal iktidarın kaynağını yeryüzünde ve toplumda aramaya ilişkin görüşler almıştır²⁵. Aydınlanma felsefesiyle birlikte siyasal iktidarın kaynağı akli unsurlara bağlanmış ve bu yüzyılda mili egemenlik ve halk egemenliği olmak üzere iki farklı demokratik teori ortaya atılmıştır. Bu iki teorinin de ortak noktası egemenliği, yani siyasal iktidarın kaynağını tüm insanlığa dayandırmasıdır. Ancak aralarındaki farklılık egemenliğin sahibi ve kimler tarafından kullanılacağı noktasındadır²⁶.

Mili egemenlik teorisinin kaynağını Rousseau'nun toplum sözleşmesi adlı yapıtında görebiliriz. Düşünöre göre, insanlar sözleşmeyle doğa durumundan toplum durumunu geçtiklerinde özgürlüklerini yitirmezler, her birey bütüne bağımlı ve uyruktur ama bütün kendisini de kapsadığı için ona uymakla birlikte dış bir güce değil kendisine uymakta, böylece eskisi gibi özgür olmaktadır. Rousseau bu bütüne “genel irade” adını vermekte ve genel irade her bireyin iradesinden oluşmakta, daima iyiyi, doğruyu gözetmekte ve bozulmaktadır²⁷. Aslında bu biçimdeki egemenlik anlayışı çoğunluk iradesine dayalı ilkel demokrasi modeline örnek oluşturur. Çünkü sadece genel irade dikkate alınıp ve her şeyin üstünde tutulup, mutlaklaştırılmıştır. Münci Kapani milli egemenlik teorisini monarşik meşruluğa benzetir. Kapani'ye göre “Eskiden krala ait olan egemenlik tacı, onun başından alınarak olduğu gibi milletin başına oturtulmuştur”²⁸. O dönemin koşullarında hükümdarların mutlak yönetimine son vermek isteyen Fransız halkı için Rousseau'nun fikirleri cazip gelmiştir, ancak

²⁵ Çam, a.g.e., s. 334.

²⁶ Hakyemez, a.g.e., s. 64.

²⁷ Jean Jacques Rousseau, *Toplum Sözleşmesi*, 4.B., (Çev. Vedat Günyol), Adam Yayıncılık, İstanbul, 1974, s. 120.

²⁸ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, a.g.e., s.70.

günümüzün demokrasi anlayışında “çoğunluk kararının bağlayıcılığı ilkesi siyasal iktidara sınırsız bir yönetme”²⁹ yetkisi vermemektedir.

Halk egemenliği teorisi de, milli egemenlik teorisiyle aynı zamanda ortaya çıkmıştır ve her ikisi de Rousseau kaynaklıdır. Milli egemenlik teorisinde daha önceden de vurguladığımız gibi egemenlik soyut olarak manevi bir birlikteliği olan millete verilirken; halk egemenliği teorisinde egemenlik belirli bir zamanda somut olarak milli bir topluluğu meydana getiren vatandaşlara verilmektedir³⁰.

Ayrıca halk egemenliği teorisinde oy kullanma bir hak olmasına karşın, milli egemenlik teorisinde görev olarak sayılmıştır. İki teori arasındaki bir diğer farklılıkta milli egemenlik teorisinde, milletin fiziki varlığı olmadığından kendi adına konuşacak sözcülere, onu temsil edecek temsilcilere ihtiyacı vardır, dolayısıyla temsili demokrasi sistemine doğru yol alır; halk egemenliği teorisinde ise somut fiziki varlığa sahip olan vatandaş kitlesi, gerektiği zaman kendi iradesini doğrudan, aracısız ve temsilcisz açıklama imkânına sahiptir ve referandum, halk oylaması, plebisit gibi yarı doğrudan demokrasi araçlarının kullanımına olanak tanır.³¹

Diğer yandan milli egemenlik teorisinde kuvvetler ayrılığı ilkesine, ikinci meclis, kanunların anayasaya uygunluğunun kontrolü gibi fren ve denge mekanizmalarına yer verildiği gibi, halk egemenliği teorisinde halk iradesinin gerçekleşmesini frenleyecek ve geciktirecek nitelikteki fren ve denge mekanizmalarına pek kolay rastlanmaz³². Günümüzde ise bu iki ayrı egemenlik teorisinin ayrı ayrı değişmeden uygulandığı ülkelere rastlamak pek mümkün değildir. Genelde iki teorisinin de karma şekli ülkelerde uygulanmaktadır.

Sonuç olarak iki teorisinin kökeni de Rousseau ve Fransız Anayasası kaynaklı olmasına karşın, dünyanın değişik ülkelerinde toplumların kendi kültürel değerlerine göre farklı şekilde uygulanmışlardır. Siyasal iktidarın meşruluğu sorunu önceleri, bir siyasal iktidarın yönetime gelmesinde vatandaşların eşit oy kullanma hakkına sahip olup olmadıkları ile ölçülürken, günümüzde ise bunun yanı sıra siyasal iktidar alanının sivil toplumun denetimine açık olup olmaması üzerinden yapılmaktadır. Kısacası siyasal

²⁹ Kemali Saybaşı, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, 1.B., Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 13.

³⁰ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, a.g.e., s.73.

³¹ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, a.g.e., s.74.

³² Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, a.g.e., s.74.

iktidarın meşruluğu tartışmaları; hem denetime ve katılıma açık olup olmaması, hem de çoğunluğun hâkimiyeti yerine çoğulcu siyasete, azınlıklara ve farklı kimliklere ne kadar yer verip vermediği ekseninde cereyan etmektedir.

1.3.2. Siyasal İktidarın Meşruluğunun Sınıflandırılması

Günümüzde siyasal iktidarın meşruluk temelini dayandığı unsurları daha iyi anlamak açısından Max Weber'in ve David Easton'un bu konudaki tipolojilerini ve sınıflandırmalarını ele almakta fayda vardır.

1.3.2.1. Max Weber'in Meşruluk Tipolojisi

Weber'e göre, sadece fiziksel zorlamaya veya kişisel çıkarıya dayalı baskıcı düzenler sonsuza kadar ayakta kalmaz. Dolayısıyla siyasal iktidar veya otorite kendini halk nezdinde meşrulaştırarak, halkın kendilerine itaat etmelerini sağlayıp iktidarlarını devam ettirebilirler. Weber'e göre otorite, meşru bir biçimde gücün uygulanmasıdır ve dayandıkları meşruluk temeline göre geleneksel, karizmatik ve yasal-ussal otorite olarak üçe ayrılır.³³

Geleneksel otorite, iktidarının meşruiyetini geçmişten beri süregelen geleneklere ve geçmişin köklü mirasına dayandırır. Geleneksel iktidarın emirlerine itaat etmenin ölçütü geleneklere olan aşırı saygı ve bağlılıktır. Geçmişin kutsanması sonucu geleneksel otoriteye bağlılık da kutsallık içerir. Bu otorite tipine göre yönetenlerin emirlerine yönetilenlerin uymalarının en temel sebebi, yönetenlerin yönetme hakkını toplumun geçerliliğine inandıkları geleneklere göre elde etmiş olmalarıdır³⁴. Dolayısıyla geleneksel otorite tipinde, içinde bulunulan düzen kutsanmış, dokunulmaz ve sürekli olarak görülür. Ayrıca bu otorite tipinde, iktidarda olan kişiye, kişisel saygınlığından ötürü değil, yerine getirmiş olduğu görevinden dolayı kral, soylu vb. gibi adlandırmalar yapılır³⁵.

Weber'e göre karizmatik otorite, bir kişinin verdiği emirlere mutlak bağlılık eğer o kişinin kahramanlıklarına, kutsallığına, olağanüstü yeteneğine göre gerçekleşiyorsa ortaya çıkar³⁶. Liderlerde bu olağanüstülüğün illaki olması şartı aranmaz, toplumun onda bunun olduğuna dair inancın olması yeterlidir. Karizma sahibi, hiçbir kuralı

³³ Bryan S.Turner, *Max Weber ve İslam*, (Çev. Yasin Aktay), 1.B., Vadi Yayınları, Ankara, 1991, s.40.

³⁴ Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, a.g.e., s.208.

³⁵ Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, a.g.e., s.208.

³⁶ Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. Taha Parla), 3.B., Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.81.

kendine bağlayıcı kabul etmez, iradesi mutlak ve iradesi üzerinde denetim kabul etmez. Ülkelerde yaşanan siyasi, ekonomik, toplumsal kriz dönemlerinin “doğal liderleri” resmi görevliler ya da uzmanlaşmış, para için çalışan kişiler değildir, bu dönemlerin liderlerinin toplum tarafından olağanüstü yetenekli kişiler olduğuna inanılmıştır.³⁷

Weber’in tanımladığı üçüncü otorite tipi olan yasal-ussal otoritede, siyasal iktidarı kullananlar yani yöneticiler, yönetme güçlerini rasyonel ve herkes için bağlayıcı nitelikte olan kurallardan alırlar. Dolayısıyla siyasal iktidarın verdiği emirlere itaat onun yönetme hakkını hukuka uygun olarak kullandığı inancına dayanır³⁸. Yöneticilerin buldukları göreve seçim, atama gibi liyakate dayalı olarak geldiklerine, kanunen kabul edilmiş olan kurallara ve bu kuralların çizmiş olduğu sınırlara bağlı kalarak görevlerini yerine getirdiklerine inanılır. Kısacası itaat yöneticilerin şahsına değil, rasyonel olarak belirlenmiş kurallardır.

Weber; yasal-ussal otoriteyi açıklarken bürokrasi kavramından yardım alır. Bürokratik yapıda yasal kurallarla düzenlenmiş yetki alanları, amaçların gerçekleşmesini sağlayacak kamu görevlerinin dağıtımını, iş bölümü ve en önemlisi bu durumun süreklilik içinde işlemesi söz konusudur³⁹. Dolayısıyla rasyonel ve sistematik kurallarla düzenlenmiş olan bürokraside ortaya çıkan otoriteye itaat, kişilerden ayrı olarak işlevsel ve kurumsaldır. Modern devletin en önemli iktidar aracı bürokrasidir. Çünkü bir kez kurulduktan sonra ortadan kaldırılması zordur ve toplu eylemi rasyonel toplumsal eyleme dönüştürmenin bir aracıdır. Eğer devlet bürokratikleşmesini tam anlamıyla sağlarsa, siyasal iktidarın emirlerine itaati düzenleme ve kontrol kapasitesi de o oranda artacaktır.

Bununla beraber Weber, öne sürdüğü bu üç otorite tipini sadece ideal tip olarak kavramlaştırarak, kendi yaklaşımının bu alanda kullanılabilir tek geçerli yaklaşım olmadığını ve uygulamadaki bütün otorite yapılarının mutlaka bu üç tipten birine uyması gerekmediğini belirtir⁴⁰. Hatta uygulanan otorite tarzlarının geneli bu üç tipin bir bileşimini ya da aralarındaki geçiş haline örnek olarak verilebilir. Ancak yine de bu

³⁷ Weber, *Sosyoloji Yazıları*, a.g.e., s. 217.

³⁸ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, a.g.e., s. 90.

³⁹ Çoşkun San, *Max Weber’de Hukuk’un ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, 1.B., Ticari İlimler Yayınları, Ankara, 1971, s.173.

⁴⁰ Turner, a.g.e., s.39.

üç otorite tipine örnek olarak rastlanan ülkelerde vardır. Örneğin; Geleneksel otorite tipine feodal derebeyliklerinde ve eski düzen krallıklarda rastlanırken, yassal-ussal otorite tipine ise Batı toplumlarındaki Fransız ve Amerikan devrimlerinden sonraki demokratik liberal devletlerde rastlayabiliriz⁴¹. Karizmatik otorite tipine ise, otoriter ve faşist rejimlerde rastlanmıştır.

1.3.2.2. David Easton'un Meşruluk Sınıflandırması

Siyasal teori alanında, İkinci Dünya savaşı sonrasında gelişen çalışmalar arasında David Easton'un "siyasal sistem kuramı" da önemli bir yer tutmaktadır. Easton kuramını geliştirirken Weber ve Talcott parsons geleneğinden etkilenmiş olmakla beraber, yapısal yaklaşımdan farklı bir sistem yaklaşımı geliştirerek siyasal olayları açıklamaya çalışmıştır⁴².

Easton, kuramını oluştururken cevabını aradığı temel soru "sürekli değişen dünyada nasıl oluyor da herhangi bir siyasal sistem varlığını sürdürebiliyor?" sorusudur. Easton sorusunun cevabını bulmaya çalışırken bazı varsayımlar ortaya atmıştır. Bu varsayımlardan bir tanesi de siyasal sistemin, çevre içinde bir konumu olan, çevre tarafından etkilenen ve çevreyi verdiği tepkilerle etkileyen bir ilişki yumağı içinde bir görünüm sergilediğidir⁴³. Bir siyasal sistemin değişmeden varlığını sürdürebilmesi için ya çevrede hiçbir değişikliğin olmaması, ya da siyasal sistemin çevreye karşı kapalı olması gerekmektedir. Ancak siyasal sistem açık bir sistemdir ve çevresiyle sürekli olarak ilişki içerisindedir. Siyasal sistem, çevresinden gelen ve sistemde değişikliği içeren talepleri bir baskı aracı olarak görmekte ve baskıya cevap verebilme kapasitesini kullanmaktadır⁴⁴.

Siyasal sistemle çevrenin ilişkisini, çevreden gelen ve sisteme itici güç veren "girdiler (*input*)" ile sistemin girdilere cevap şeklinde çevreye gönderdiği tepkiyi içeren "çıktılar (*output*)" sağlamaktadır⁴⁵. Kısacası çevreden gelen talepler sisteme girmekte, sistem kendi içinde bu talepleri değerlendirmekte ve sonuçta siyasal kararlar olarak

⁴¹ Duverger, *Siyaset Sosyolojisi*, a.g.e., ss. 212-213.

⁴² Ersin Kalaycıoğlu, *Çağdaş Siyaset Bilim, Teori, Olgu ve Süreçler*, 1. B., Osman Akçay Maatbası, İstanbul, 1984, s. 46.

⁴³ David Easton, "A FrameWork For Political Analysis", Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1965, s. 75.

⁴⁴ Şirin Tekeli, *David Easton'un Siyaset Teorisine Katkısı Üzerine Bir İnceleme*, 1.B., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976, s.163.

⁴⁵ David Easton, *A System Analysis of Political Life*, John Wiley and Sons, New York, 1965, s.108.

çevreye ulaşmaktadır. Siyasal sistemin girdilerinden en önemlilerinden biri meşruluktur. Meşruluğun kaynakları arasında ideolojik kaynak, yapısal kaynak ve liderin kişisel özellikleri vardır⁴⁶.

İdeolojik kaynak, siyasal sistemin yani yönetenlerin idaresinin, yönetilenlerin sistemin temelinde yatan “değer” ve “inançları” benimsemelerinden kaynaklanan durumu ifade eder⁴⁷. Eğer yönetilenler, rejimin temelinde olan inançları, değerleri, ilkeleri benimseyip onların doğruluğuna inanıyorlarsa, var olan rejim meşruluk kazanır.

Meşruluğun ikinci kaynağı olan yapısal kaynak, siyasal sistemin işleyişinde belirlenen “kuralların” yönetilenler tarafından benimsenip gönüllü olarak uyulmasını ifade eder⁴⁸. Meşruluğun üçüncü kaynağı ise, liderin kişisel özellikleridir Bu kaynaktan önemli olan unsur liderin olağanüstü yeteneklere gerçekte sahip olup olmaması değildir, önemli olan halkta bu inancın olmasıdır.⁴⁹

Sonuç olarak bir ülkedeki siyasal sistemde, yönetilenler siyasal iktidarın meşruluğuna inandıkları ölçüde onun belirlediği kurallara, verdiği emirlere kendiliklerinden uyma eğilimi gösterirler ve siyasal iktidar da kuvvet kullanmaya bazı haller dışında gereksinim duymaz⁵⁰. Zaten siyasal iktidarın devamlılığı ve yönetme teknikleri arasında en etkili araç, iktidarın meşruluğu konusunda halkta kanaat uyandırmaktır. Çünkü iktidar kuvvet kullanma hakkına sahip olsa bile bir anda kuvveti zayıflayabilir, yani iktidarlara sonsuza kadar kuvvete dayalı olarak var olamaz. Kısacası, halkın vicdanında tutunmayan, saygı görmeyen, inanılmayan bir siyasal iktidar uzun süre kendini sadece fiziki zor kullanma ile ayakta tutamaz⁵¹.

Günümüzde modern devlet, kendiliğinden meşruluk kazanmaz. Meşruluk devlete, insan haklarını koruyup, barışı, düzeni, istikrarı koruması için halk tarafından verilir. Bir şeyin değeri veya meşruluğu devletten türemez, dahası devlet varlığını dokunulmaz temel hak ve hürriyetlere sahip olan kişilerin iradelerinden alır ve varlık

⁴⁶ Teziç, a.g.e., s.103.

⁴⁷ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, a.g.e., s.92.

⁴⁸ Teziç, a.g.e., s.280.

⁴⁹ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, a.g.e., s.42.

⁵⁰ Kapani, *Politika Bilimine Giriş*, a.g.e., s.84.

⁵¹ Daver, a.g.e., s. 110.

esas1 kişilerin bu haklarını korumaktır⁵². Eğer bizler devleti kendiliğinden meşru olarak görseydik, devleti Tanrı olarak görüp adeta ona tapınırdık.

⁵² Daver, a.g.e., s.111.

İKİNCİ BÖLÜM (SİVİL TOPLUM)

1. SİVİL TOPLUM KAVRAMININ ANALİZİ

Modern anlamda bir özgürlük alanı olarak nitelendirilen sivil toplum, günümüzde siyasal iktidarın meşruluk kaynaklarından biri olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bir ülkedeki siyasal iktidar faaliyetlerini sürdürürken, sivil toplumu da dikkate almak zorundadır. Bunun sonucunda sivil toplum, siyasal iktidar için bir sınır teşkil eder hale gelmiştir.

1.1. SİVİL TOPLUMUN TANIMI

Medeni, nazik, kibar anlamlarını da çağrıştıran, Fransızca-Latince kökenli olan “*civil*” kelimesi görgü kurallarını iyi bilen anlamına gelmekte ve Türkçede “sivil” olarak telafuz edilmektedir⁵³. Sivil kelimesi halk arasında “askeri olmayan, asker sınıfından olmayan, üniforma giymemiş” gibi farklı anlamlara gelirken; terim olarak kullanıldığında; “şehir adabı”, “medenilik-bedevi (köylü) olmamak” anlamlarına gelmektedir. Ancak bu kelimenin “toplum” kelimesi ile birleşerek “sivil toplum” şeklindeki kavrama dönüşmesi bazı toplumsal ve siyasal hareketlere bağlı olarak gerçekleşmiştir. Bu bağlamda on yedi ve on sekizinci yüzyıllardan sonra sivil toplum kelimesi “doğa durumundan, uygarlık durumuna geçme” anlamında kullanıldığı gibi, bir şehirli gereksinimi olarak hürriyet, hak ve yükümlülükleri ifade eden bir kavram olarak da kullanılmaya başlanmıştır⁵⁴. Dolayısıyla, günümüzde “sivil toplum” kavramı “askeri yönetimden sıyrılmış toplum” anlamında kullanılmadığı gibi, “asker olmayan toplum” veya “askerliğe karşı toplum” anlamlarında da kullanılmamaktadır.

⁵³ Ali Rıza Abay, “Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri”, <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/siviltoplumvesivildayanisma.pdf>, (03.12.2015), s. 272.

⁵⁴ Abay, a.g.m., s. 273.

Sivil toplum; devletin yönlendirmesinin ve etkisinin dışındaki özgür kurumsal, örgütsel birlikliklerin bulunduğu alana denk gelmekle birlikte, sadece devletin dışında kalan bir alan olarak değil, aynı zamanda devletin politikalarını yönlendirebilen hatta gerektiğinde bu politikalara karşı muhalefet de oluşturabilen kurumsal ilişkilerin yer aldığı bir alan olarak da kullanılmaktadır⁵⁵. Kavramın kökeni Batı siyasi geleneğine dayanır ve bu gelenek pek çok siyasi sistemin demokrasi ve demokratikleşme çabalarının ilham kaynağıdır⁵⁶.

Tarihsel gelişim süreci içinde sivil toplum kavramı siyasi düşünürler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bu gelişim sürecini göz önünde tutarak sivil toplum kavramını dört aşamada inceleyebiliriz:⁵⁷

- *İlk aşama, bir devletin üyesi olmak anlamına gelen tanımından kurtulma aşamasıdır.*
- *İkinci aşama, sivil toplumun içindeki bağımsız toplulukların devlete karşı bu konularını savunmalarının meşruiyet kazanması aşamasıdır.*
- *Üçüncü aşama, sivil toplumun içinde barındırdığı özgürlüğün toplumsal çatışmaların kaynağı olarak görülüp, devletin müdahalesinin ise bu çatışmaları önleyici faktör olarak görüldüğü aşamadır.*
- *Dördüncü aşama, üçüncü aşamaya tepki olarak ortaya çıkmış ve devlet müdahalesinin sivil toplumu yavaş yavaş daraltmasından tedirgin olduğu aşamadır.*

Kısacası, tarihsel gelişim sürecinde sivil toplum kavramı, devlet kavramını açıklamada anahtar bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır.

1.2. SİVİL TOPLUMUN TARİHÇESİ

Günümüzde sivil toplum kavramına atfedilen anlam ve içerik değişmiş olmasına karşın kavramın tarihsel kökeni Antik Yunana kadar uzanır. Sivil toplum devlete karşı özerk ancak genelde devletle ilişkilerinde iç içe, ekonomik ve sosyal açıdan birçok

⁵⁵ Ahmet Cevizci, "Sivil Toplum", *Felsefe Sözlüğü*, 6.B., Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.1496.

⁵⁶ Mehmet Kabasakal, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, T.C. İç İşleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı Denetçi Yeterlilik Tezi, Ankara, 2008, s.5.

⁵⁷ Ali Yaşar Sarıbay, "Sivil Toplum-Devlet İlişkisi veya Demokrasinin Etiği", *Birikim Dergisi*, S.59, Mart 1994, s. 90.

toplumsal öznenin rol oynadığı toplumsal alan olarak anlaşılmaktadır⁵⁸. Modern siyasal hayatta sivil toplumun sözünü ettiğimiz içeriğe kavuşması uzun bir tarihsel ve toplumsal sürecin sonunda olmuştur.

Sivil toplum kavramı, Batı toplumunun içinde yaşadığı tarihsel süreç, geçirdiği gelişim ve ortaya çıkardığı değerler sonucunda gelişip bugünkü şeklini almıştır. Bu toplumlarda ortaya çıkan bireyin özgürlüğü, eşitlik, demokratik katılım, siyasal erk karşısında temel hakların savunulması gibi değerler günümüzde sivil toplumun tamamlayıcısı unsurları olarak görülmektedir⁵⁹.

Sivil toplum kavramı, geleneksel anlamıyla ilk olarak Aristoteles tarafından “*Koinonia Politike*” ismiyle “*Politika*” adlı eserinde siyasal toplumu belirlemek için kullanılmış olup, “*Societas Civilis*” olarak Latinceye Ciceron tarafından çevrilmiştir. Ortaya çıktığı anlamıyla, tüm siteyi saran siyasal toplumla özdeş kabul edilen sivil toplum, o zamanlarda devlet dışı alan veya onun karşıtı olarak tanımlanmamıştır⁶⁰. Bahsettiğimiz üzere, sivil toplumun premodern veya ilkel tanımı olarak ifadelendirilebilecek bu tanımına göre, sivil toplum ile devlet birbirlerine zıt kavramlar olarak ele alınmamış, genelde birbirlerinin yerine de kullanılmışlardır. Antik Yunan düşünce geleneğinden esinlenen devlet ile sivil toplumu birbirine karşıt kavramlar olarak görmeyen bu anlayış on sekizinci yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür.

Sivil toplum kavramı, on sekizinci yüzyılda ise devlete karşıt bir alan olmaktan öte, despotik ve otoriter devletin iddialarını dengeleyecek bir alan olarak düşünülmüştür. Kısacası, sivil toplumun iktidardan bağımsız, kendi ilkeleri, örgütleri ve varlığı vardır, ancak toplumun zorunlu olarak kendini yönetme ve örgütleme kapasitesine sahip olduğu düşünülmemiştir.

1.3. SİVİL TOPLUM KURAMCILARI

Sivil toplumun tarihçesini daha iyi anlamak için sivil toplum kuramcılarını incelemek faydalı olacaktır.

⁵⁸ İlyas Doğan, *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*, 2.B., Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 2.

⁵⁹ Nur Vergin, *Din, Toplum ve Siyasal Sistem*, 1.B., Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.52.

⁶⁰ Uğur Küçüközyiğit, *Küreselleşmeyle Yükselen STK'lar; İnternetin Katkısı ve Greenpeace Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2004, s.22.

1.3.1. Thomas Hobbes'a Göre Sivil Toplum

Hobbes'a göre siyasal ya da sivil toplum ancak doğa halinden çıkmakla oluşur, yani sivil toplum doğa halinin karşıtıdır. Hobbes'un sivil toplumla ilgili bu çıkarımı yapmasının sebebi doğa durumunu bir savaş hali olarak görmesidir, yani doğa durumunda herkes birbiriyle savaş halindedir ve insanların korkup çekindikleri genel bir güç yoktur. İnsanlar mülkiyetlerini kaybetmekten korktukları için sürekli tedirgin halde yaşarlar. Aynı zamanda bu dönemde insanların davranışlarını sınırlayan herhangi bir yasa ya da kanun olmadığından insanlar tutkularının ve isteklerinin peşinden serbestçe koşarlarken birbirlerine de zarar verirler. Dolayısıyla böyle bir ortamda adaletsizlikten, kötülükten, eşitsizlikten bahsetmenin bir faydası yoktur. Çünkü genel bir gücün olmadığı yerde kanunlardan, kanunların olmadığı yerde de adaletsizlikten bahsedemeyiz çünkü doğru ve yanlış yasalar aracılığıyla belirlenir⁶¹.

İnsanların doğa durumunda bulunmalarının olumsuzluklarından sıyrılabilmesi için kendilerinin sandıkları ama güvence altında bulunmayan haklarından vazgeçmeleri gerekmektedir. Ancak insanların kendi yaşamını koruma altına alma haklarından vazgeçmeleri mümkün değildir.

Hobbes'a göre, insanların doğa durumuna son verecek olan sözleşme de iktidar sahibiyle karşılıklı olarak yapılmış bir sözleşme değil, tek taraflı olarak insanların doğa durumunda bulunmalarından kaynaklanan haklarından vazgeçmeleriyle oluşur.⁶²

Hobbes, devletin meydana gelişini sözleşmeye dayandırırken yönetilenlerin rızasını dikkate almanın önemini de değinmektedir. Düşünürü göre doğa durumunun zıttı sivil toplumdur ve devletin bulunmadığı toplumsal durumla, devletin bulunduğu toplumsal durum arasında zıtlık vardır⁶³. Ayrıca sivil toplum ile devlet özdeş anlama gelmektedir. Hobbes'un toplumu kuran tek bir sözleşmeden bahsetmesi ve devletin varlığını ayrı ve bağımsız bir sözleşmeyle açıklamaması devlet ve toplumu birbirinden ayırmadığını bize gösterir⁶⁴.

Kısacası Hobbes'göre, sivil toplum ile devlet arasında bir fark yoktur ve sivil toplum devletin olduğu siyasal toplum anlamına gelmektedir. Her ikisi de doğal halin

⁶¹ Thomas Hobbes, *Leviathan*, (Çev. Semih Lim), 3.B., Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s.85.

⁶² Doğan, a.g.e., s.49.

⁶³ Bali Cemal Akal, *Sivil Toplumun Tanrısı*, 1.B., Afa Yayınları, İstanbul, 1990, s.109.

⁶⁴ Doğan, a.g.e., s.59.

tam zıttıdır ve bireyler savaş durumuna son verip, kendi güvenliklerini sağlamak için sözleşmeyle devleti ortaya çıkarmışlardır.

1.3.2. John Locke'a Göre Sivil Toplum

John Locke da fikirlerini, doğa durumu değerlendirmesi üzerine kuran bir diğer sözleşmecî filozoftur. Locke'ta da Hobbes'un anlayışındaki gibi siyasal veya sivil toplum, sosyal sözleşme yardımıyla doğa durumundan çıkılan bir toplumsal aşama demektir. Ancak Locke'un doğa durumu Hobbes'un doğa durumu gibi aşırı olumsuz değildir ve Locke'un doğa durumunda bulunan akıl ve uyum sayesinde insanlar arasında savaş hali yaşanmamaktadır⁶⁵. İnsanlar kendi isteklerine göre belli bir siyasal toplumun üyesi haline gelinceye kadar doğa durumunda yaşarlar.

Locke'un doğa durumu tasviri Hobbes'ununki kadar iç karartıcı olmasa da bu doğa durumunun da birtakım eksiklikleri vardır. Bu eksiklikler şu şekildedir⁶⁶:

- *Bu eksikliklerden ilki, doğa yasası diğer yasalar gibi açıkça ilan edilmiş bir yasa olmadığı için, bazen insanlar bu yasalara uymaktan kaçınabilirler, dolayısıyla evrensel bir nitelik taşıyan pozitif bir yasanın belirlenmiş olması istenir.*
- *İkinci eksiklik ise, doğa durumunda herhangi bir tartışma yaşandığında bu tartışmaları tarafsızca çözümleyecek ve her iki taraf açısından da kabullenilmiş yargıçlar yoktur.*
- *Üçüncü eksiklik ise, doğa durumunda verilen cezaların uygulanmasını sağlayacak ortak ve nesnel bir araç yoktur.*

Locke tüm bu eksikliklerden dolayı doğa durumunun arzulanan ideal bir toplum olmadığını belirtir. Locke'a göre sivil toplum, bireylerin kendi rızaları ve tercihleri sonucunda gelişerek kamusal alan içerisinde kendine ait bir alan yaratarak devletin karşısında varlığını oluşturabilmiştir. Böylece devletin üstünlüğü yıkılmıştır. Devletin üstünlüğünü yıkmamanın en etkili aracı da yasalar oluşturmaktır, çünkü devletin faaliyetlerinin sınırını yasalar belirler ve doğal hukuka aykırı davranmasını engeller⁶⁷. Sonuç olarak Locke, bireylerin rasyonel tercihlerine dayanan, köken itibariyle

⁶⁵ Ayşenur Akpınar, *Sivil Toplum: Düşünsel Temelleri ve Türkiye Perspektifi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997, s.11.

⁶⁶ Gülnur Savran, *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*, 1.B., Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987, s.33.

⁶⁷ Ömer Çaha, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, 1.B., Gendaş Yayınları, İstanbul, 2000, ss. 195-196.

Hıristiyan doğal hukukunu temel alan, bütün dünyevi iktidarın Tanrı'dan çıktığına dayanarak devleti sınırlayan bir sivil toplum kuramı geliştirmiştir.

1.3.3. Jean Jacques Rousseau'ya Göre Sivil Toplum

Rousseau da sözleşmecî düşünürlerdendir ve insanların devletli toplum olmalarını yani (ona göre) sivil topluma geçişlerini doğa kavramından hareketle açıklar. Rousseau, doğa durumunun kavramsal çerçevesini oluştururken toplumsallığa ilişkin her şeyi dışarıda bırakır⁶⁸.

Doğa durumunda insanlar yeme, içme, barınma gibi temel ihtiyaçlarını başkalarına muhtaç olmadan karşılayabilmekte, diğerleriyle mücadele etmemekte, özel mülkiyet, eşitsizlik gibi durumların yaşanmadığı bir hal ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle de insanlar topluca yaşamamakta ayrı ayrı yaşamaktadırlar ve birbirlerine karşı sorumlulukları da bulunmamaktadır⁶⁹.

Rousseau, doğa durumunu toplumsal yaşamı oluşturan unsurların yokluğu ile açıklayarak doğa durumu ile sivil toplum arasında kopukluk meydana getirmiştir. Ona göre, sivil topluma doğa durumundan hiçbir şey taşınmamıştır. Çünkü doğa durumundan sivil topluma geçiş köklü bir dönüşümü gerektirir. Kısacası, toplumsal olarak belirlenmiş her bir unsurun doğa durumunun dışında bırakılması, sivil toplumun hiçbir tarafına doğal bir zorunluluk aktarılmadığını gösterir. Bir başka açıdan, hem insanın toplumsal olarak belirlenmiş bütün yönleri, hem de tüm toplumsal yapılar ve ilişkiler tarihsel alana yerleştirildiğinden sivil toplumun tarihsel dönüşüme ve eleştiriye açık hiçbir yönü kalmaz⁷⁰.

Zamanla insanların, doğa durumlarından sivil ve politik topluma geçişlerine neden olan unsur, doğa durumunda meydana gelen çatışmalardan ve kavgalardan kurtulmak isteyen insanların bu çatışmaları engelleyecek bir otoritenin boyunduruğu altında yaşamayı kabul etmeleridir.

1.3.4. Freidrich Hegel'e Göre Sivil Toplum

Günümüzde sivil toplumla ilgili ortaya atılan düşünceleri ve tartışmaları etkileyen filozoflardan biri de hiç kuşkusuz Hegel'dir. Hegel'den önceki eski Avrupada

⁶⁸ Savran, a.g.e., s.43.

⁶⁹ Funda Onbaşı, *Sivil Toplum*, 1.B., L&M Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.22.

⁷⁰ Savran, a.g.e., s.49.

siyasal düşünürlerce ortaya atılan ayrımlarda, sivil toplum ile siyasal toplum özdeş olarak kullanılmıştır. Çünkü o dönemdeki siyasal düşünürlerce ortaya atılan sivil toplum tartışmalarında esas alınan ayırım “sivil toplum-doğal toplum” ayırımıdır, ancak Hegel ile bu ayırım değişmiş ve “sivil toplum-devlet” şeklini almıştır. Hegel’in ortaya attığı sivil toplum, devlet tarafından düzenlenmesi, egemenlik altına alınması ve ortadan kaldırılması gereken sefaletin, fizik ve etnik bozulmanın hükümleridir⁷¹.

Hegel’e göre, ailenin diyalektik bir gelişim sonucu devlete ulaşmasında aracı kurum sivil toplumdur. Aile ile devletin arasında mevcut olan pazar ekonomisi, ekonomik şirketler, sosyal sınıflar, yani bireylere ve devlete bağlı olmayan her türlü kurum ve kuruluş sivil toplum unsurlarını oluşturur⁷².

Devletin olmamasını durumunda Hegel, sivil toplumun kendi kendini tüketeceğini düşünmektedir. Bir diğer ifadeyle Hegel’de sivil toplum devletten ayrı bir alan iken, devletle ilişki içinde olmasının ve ondan kopmamasının da önemi vardır⁷³. Hegel, sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkiyi tanımlarken, sivil toplumun kendi içindeki çatışmaları çözmek, akıllı ve kontrollü bir denetim sağlamak ve ahlaki bir anlam kazanmak için devlete gereksinim duyduğunu; devletin ise temsil ettiği ahlaki amaçları gerçekleştirme araçları için sivil topluma ihtiyaç duyduğunu belirterek açıklamıştır⁷⁴.

Hegel’e göre devlet, toplumun birliğinin sağlanması ve korunması için var olan fakat toplumun üstünde olan bir yapıdır. Fakat bu durum devletin, tüm kurumlarını yönlendiren merkezi bir otorite anlamına gelmediği gibi, sivil toplumun idaresine çok az müdahale eden idari bir yapılanma anlamına da gelmez⁷⁵.

Hegel’in sivil toplumu, sözleşmenin yapılacağı ortamı oluşturmaktadır. Ancak sözleşme sonucunda oluşmaz ve bireylerin kendi geleneklerinin ve göreneklerinin sonucunda özgür birliktelikleri ile meydana gelir. Ayrıca sivil toplumun devlete

⁷¹ Norberto Bobbio, “Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı”, *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar*, der. John Keane, Yedikita Yayınları, Ankara, 2004, ss. 98-99.

⁷² Z.A. Pelczyenski, “Önsöz”, *The State and Civil Society: Studies in Hegel’s Political Philosophy*, Cambridge University Press, London, 1984, s.50.

⁷³ S.Ulaş Bayraktar, “Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990’ların Türkiye’sinde Sivil Toplumlar”, *Sivil Toplum Dergisi*, C.3., S.9, İstanbul, 2005, s.13.

⁷⁴ Onbaşı, a.g.e., s.33.

⁷⁵ Friedrich Hegel, *Hukuk Felsefesi*, (Çev. Cenap Karakaya), Sosyal Yayınları, 1991, ss.384-385.

dönüşebilmesi için de yasal ve siyasal kavramlarla donatılması gerekir⁷⁶. Hegel, sivil toplumu devletin karşısına koyarken, ekonomi alanında rekabet için aile birliğini terk eden bireylerin oluşturduğu alan olarak tanımlar. Yine Hegel’de sivil toplum, kazanç, bireysel mutluluk ve kişi statüsünün korunması gibi yaşamsal unsurların bir araya gelmiş halidir.⁷⁷

Hegel’in siyasi düşüncesinde sivil toplum, devleti sınırlayan ve denetim altına alan bir toplumsal düzen olarak düşünülmediğinden, çoğulcu demokrasi anlayışını içinde barındırmaz. Hatta düşünüre göre, çoğulcu toplumsal yapı devletin bir takım amaçlarını zedelediği için ortadan kaldırılması bile gerekir. Kısacası birey, Hegel’in siyasi modelinde devletin yüksek amaçları için feda edilmiştir ve toplum da devletin amaçlarına hizmet için düzenlenmiştir. Dolayısıyla da sivil toplum varlığını bağımsız olarak değil de devletin ona çizdiği sınırlar ve belirlediği roller içinde kalarak sürdürmüştür.⁷⁸

Sonuç olarak Hegel’in sivil toplum anlayışından iki çıkarım yapabiliriz:⁷⁹

- *Bunlardan birincisi; sivil toplum, devletin gelişimine hizmet ederek güçlü, donanımlı, metafiziksel bir devlet ortaya çıkarmaya hizmet etmelidir. Yani sivil toplum devlet için bir araçtır.*
- *İkinci çıkarım ise; özgürlük ve özerkliğin alanı da bizatihi devlettir, sınırlarını da devlet belirler.*

1.3.5. Karl Marx’a Göre Sivil Toplum

Karl Marx da sivil toplum kavramına yeni bir boyut getiren düşünürlerden biridir. Marx Hegel’in düşüncelerini eleştirmesine rağmen, onun anlayışının sivil toplum ögesini sahiplenerek kavramı ekonomik boyuta indirgeyip, ortaya attığı tarih ve devlet teorisinin temeli yapmıştır⁸⁰. Bunu yaparken de, kendinden öncekilerden farklı

⁷⁶ Kabasakal, a.g.e., s.9.

⁷⁷ Meltem Dikmen Caniklioğlu, *Sivil Toplum ve Türkiye Demokrasisindeki İzdüşümleri*, 1.B., Seçkin Yayınları, Ankara, 2007, s. 17.

⁷⁸ Doğan, a.g.e., ss. 158-159.

⁷⁹ Çaha, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, a.g.e., s. 25.

⁸⁰ Z.A. Pelczyenski, “Dayanışma ve Polonya’daki Sivil Toplumun Yeniden Doğuşu 1976-81”, *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar*, der. John Keane, Yedikıta Yayınları, Ankara, 2004, s. 389.

olarak Marx tüm devlet öncesi toplumsal hayatı da kapsayacak biçimde, genişletilmiş anlamda bir sivil toplum kavramı ortaya koymuştur.⁸¹

Marx, Hegel'den farklı olarak ancak Gramsci'de olduğu gibi, tarihsel gelişmenin olumlu ve aktif yönünü devlet olarak değil de sivil toplum olarak belirlemiştir⁸². Fakat Marx, Gramsci'den farklı olarak bu aktif ve olumlu uğrağı alt yapısal bir fenomen olarak ele almıştır⁸³. Marx, sivil toplum ve devlet ilişkisini alt yapı-üst yapı kavramsallaştırmasıyla ele almış ve düşünürüne göre sivil toplum alt yapıyı oluştururken, devlet üst yapıyı oluşturmuştur. Üst yapı yani devlet, alt yapıya bağımlı ve ikincil durumdadır. Faaliyetleri de egemen sınıfın çıkarlarına göre gerçekleşmektedir. Marx sivil toplumu ayrıca, üretici güçlerin gelişiminin belli bir aşamasında bireylerin bütün maddi ilişkilerini kapsayan ekonomik faaliyetler alanı olarak da görmektedir⁸⁴. Yani alt yapı anlamındaki sivil toplum üst yapı anlamındaki devletin belirlediği ekonomik faaliyetlerden oluşmaktadır.

Marx'a göre, modern devlet “aklı” gerçekleştiren bir kurum değil, tamamen kapitalizmin ürünüdür ve devlet sivil toplumu değil, ancak sivil toplum devleti sürekli kontrol altında tutmaktadır⁸⁵. Çünkü düşünür'e göre sivil toplumda, güçlü ve üretim araçlarını elinde bulunduran sınıf, devleti ve devletin işleyişini de kendi kurallarına göre belirlemekte ayrıca sivil toplumun işleyiş normlarını da kendi lehine olacak şekilde düzenlemektedir⁸⁶. Bu düşünceden hareket eden Marx, sorun olarak gördüğü durumu devlet aracılığıyla değil de sivil toplum aracılığıyla çözmeyi düşünmüştür ve bu görevi de “sivil burjuva” toplumundan çok daha geniş düşündüğü sivil toplumun önemli bir sınıfı durumunda olan “proletaryaya” vermiştir. Marx, kendinden önceki düşünürlerden farklı olarak proletarya aracılığıyla ve politik olmayan bir toplumsal devrim ile hem devleti, hem de sivil toplumu aşmayı düşünmüştür.⁸⁷

⁸¹ Bobbio, a.g.m., s. 100.

⁸² Karl Marx, *Yahudi Meselesi*, (Çev. N. Berkez), 3.B., Sol Yayınları, İstanbul, 1986, ss. 21-22.

⁸³ Marx, a.g.e., s. 103.

⁸⁴ Mustafa Erdoğan, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, 1.B., Siyasal Kitapevi, Ankara, 1982, s.221.

⁸⁵ Kürşat Bumin, *Sivil Toplum ve Devlet: Kuramlar, Deneyler ve Arayışlar*, 1.B., Yazko, İstanbul, 1982, s. 35.

⁸⁶ Bobbio, a.g.m., ss. 93-94.

⁸⁷ Bumin, a.g.e., s.37.

1.3.6. Antonia Gramsci'ye Göre Sivil Toplum

Gramsci ile Hegel'in sivil topluma yüklediği anlam birbirine benzerdir. Her iki düşünür de sivil toplumu sadece ekonomik çıkarların alanı olarak değil de, hukuksal ve ahlaksal yönleri de içeren bir alan olarak ele almaktadırlar. Ancak Gramsci, Hegel'den farklı olarak sivil toplumu hiçbir olumlu yönü bulunmayan bir alan olarak ele almamaktadır⁸⁸.

Ayrıca Gramsci, Marx'tan farklı olarak tarihsel gelişmenin olumlu ve aktif uğrağı olarak gördüğü sivil toplumu alt yapısal olarak değil de üst yapısal olarak ele almıştır. Marx'ın sivil toplumu açıklamak için kullandığı her şeyi ekonomik boyuta indirgeyen yaklaşımını da eleştirmiştir. Çünkü ona göre sivil toplumun tanımında dikkate alınması gereken unsur ekonomik ilişkiler değil, bu ilişkileri yöneten kurumlardır ve bu kurumlar devletin sivil toplumda yer etmiş olan etik kökünü oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Gramsci'nin sivil toplumu, farklı çıkarların düzenlemelerinin ve örgütlenmelerinin devlete geçiş için basamak oluşturduğu nihai uğraktır⁸⁹. Gramsci için sivil toplum, “karşılıklı maddi ilişkilerin tamamını değil, ideolojik-kültürel ilişkilerin tamamını, ticari ve sınai yaşamın tamamını değil, tinsel ve düşünsel yaşamın tamamını içermektedir⁹⁰”. Gramsci'nin sivil toplumla ilgili düşüncelerine ek olarak ideolojiler, bir tarihin birincil, kurumlar ise ikincil uğraklarıdır ve ideolojiler var olan bir iktidarın haklılaştırılmaları için değil, yeni bir iktidarın oluşumuna katkıda bulunan güçler olarak vardılar⁹¹. Gramsci'nin bu yaklaşımı onun sivil toplumu üst yapısal bir oluşum olarak gördüğünün de kanıtıdır.

Gramsci sivil toplumu açıklamada hegemonya kavramını da kullanır ve düşünürüne göre sivil toplum, bir sosyal grubun bütün toplum üzerinde yürüttüğü kültürel hegemonyadır⁹². Hegemonyanın politik tarafını devlet, kültürel tarafını sivil toplum oluşturur⁹³. Gramsci'ye göre bir toplumda hâkim olan sınıf diğer sınıflara boyun eğdirmek istiyor ise, sadece kararnamele çıkararak ya da yasal düzenlemelerde bulunarak bunu gerçekleştiremez, bunların yanında sivil toplumdaki ahlaki değerlerin

⁸⁸ Savran, a.g.e., s.13.

⁸⁹ Bobbio, a.g.e., s.103-105.

⁹⁰ Antonia Gramsci, *Modern Prens*, (Çev. Pars Esin), Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara,1984, ss.161-162.

⁹¹ Bobbio, a.g.e., s.109.

⁹² Kabasakal, a.g.e., s.8.

⁹³ Antonia Gramsci, *Hapishane Defterleri*, (Çev. A.Cemgil), 3.B., Belge Yayınları, İstanbul, 1997, s.30.

ve geleneklerin yardımına da başvurmalıdır. Bu noktayı da hegemonya kavramıyla açıklayabiliriz. Hegemonya, toplumdaki hâkim sınıfın ideolojisinin kabul görmesi ve gerektiğinde yeniden üretilmesini sağlar.

Gramsci'ye göre devlet, hegemonyanın kültürel ve ideolojik ayağını oluşturan sivil toplum ile hegemonyanın siyasal ayağını oluşturan politik toplumun bileşiminden oluşur. Sivil toplumda kültürel ve ideolojik hegemonyasını eğitim kurumları, basın, sendika, kilise vb gibi hegemonik araçları kullanarak sağlayabilen sınıf kendisini topluma öncü ve yönetici olarak ileri sürebilir⁹⁴. Bu doğrultuda yönetici olan sınıf, sivil toplum alanı içinde belli bir anlayışı ve kültürü de yayar. Gramsci, aydınların bir dünya görüşüne sahip olmalarından ve bunu topluma değişik şekilde yayma eğilimlerinde olmalarından hareketle sivil toplumun gelişimi için aydınları gerekli görür. Aydın sınıfı, toplumdaki nüfuzunu kullanmak suretiyle politik toplumu sivil toplum içerisinde eritebilmelerinin yanı sıra, sivil toplumun hegemonyayı değiştirecek şekilde genişletilmesinde de önemli rol oynayacaktır ve buna bağlı olarak da devletsiz sivil toplum oluşacaktır⁹⁵.

1.4. GÜNÜMÜZDE SİVİL TOPLUM

Sivil toplum kavramı kuşkusuz tek bir düşünür esas alınarak açıklanamaz. Ancak düşünürler arasındaki bazı ortak noktalardan hareketle kavramın bir takım ortak özellikleri bulunabilir. Örnek olarak günümüzde sivil toplum devlet dışı alandır, dolayısıyla bunun aksini hiçbir düşünür iddia edemez. Ayrıca kavram, içerisinde bireyin özgürlüğü, özerkliği, siyasal erk karşısındaki haklarının savunulması, demokratik katılım, eşitlik gibi belli özellikleri barındırır⁹⁶.

Bu çerçevede, sivil toplum kavramının, modern dönemde yeniden doğumunda ve günümüzdeki içeriğine kavuşmasında adeta birbiriyle ilişkili olan dört kriz vardır. Bu krizler şu şekildedir:⁹⁷

- *Bu krizlerden birincisi, “oligarşik devlet modeli” olarak da ifade edilen sosyalist modelin genel krizidir ve 1980’li yılların sonunda devletçi projenin*

⁹⁴ Bumin, a.g.e., s.43.

⁹⁵ Çaha, Aşkın Devletten Sivil Topluma, a.g.e., s.33.

⁹⁶ Akpınar, a.g.e., s.49.

⁹⁷ Gülgün Erdoğan Tosun, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, 1.B., Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, ss. 52-53.

ekonomik temellerinin yıkılışı ile ilk genel krizin iyice belirginleştiği yıllardır.

- *İkinci kriz ise, birinci krize bağlı olarak Stalinizm'in moral ve entelektüel yapısının ve siyasal kurumlarının zamanla çökmesidir.*
- *Üçüncü kriz, kapitalizmin işçi sınıfı üzerindeki olumsuz etkilerinin azaltılmasına yönelik olarak Batı Avrupa'da gelişim gösteren sosyal demokrat partilerin projelerinin küreselleşme nedeniyle başarısız olmasıdır.*
- *Son kriz ise, geleneksel devlet stratejilerinin geçerliliğini yitirmeye başlamasıyla birlikte, geleneksel muhalefetin etkinliğinin azalması ve Batılı kapitalist ülkelerde çalışan sınıfın bileşimindeki yeni yapılanma, değişme, eski emekçi sınıfın geleneklerinin dışındaki nüfus artışıdır.*

Günümüzde modern sivil toplum kuramları olarak çoğulcu sivil toplum, minimum devlet ve katılımcı sivil toplum olarak üç adet kuramdan bahsedebiliriz. “Çoğulcu sivil toplum” düşüncesinde, devlet ile sivil toplum ayrı oluşumlar olarak düşünülmüş ve toplumda devletin dışında çeşitli çıkar ve baskı gruplarının olduğu kabul edilerek, siyasal hayatta parlamento ve hükümet dışında diğer grupların da söz hakkı olması gerektiği; ayrıca devletin minimuma indirilmesi yerine, sivil toplumun devleti etkileyerek devlet faaliyetlerini yönlendirmesi gerektiği dikkate alınmıştır⁹⁸. Kısacası, çoğulcu demokraside toplum çıkar gruplarının aktif şekilde varlığına dayanmakta ve devletten ayrı bir sivil toplum alanının mevcudiyeti savunulmaktadır.

“Minimum devlet” kuramının öncüsü Friedrich Hayektir. Kendiliğinden var olan düzen ile yapay düzen olmak üzere iki tür düzen bulunduğunu ileri süren Hayek, devletin bu noktadaki görevinin kendiliğinden olan düzenin iyi bir şekilde işlemlerini sağlamak için elverişli bir ortam oluşturup, onun üzerindeki engelleri kaldırmak olduğunu söylemiştir⁹⁹. Bu bağlamda devlet minimum devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Hayek'in öne sürdüğü sivil toplum, yasama, yürütme ve yargı gücünün kullanıcısı olarak devleti gerçekleştirdiği faaliyetler açısından, en aza indiren bir toplumun niteliklerini yansıtmaktadır.

⁹⁸ Davut Dursun, “Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişimi Üzerine Birkaç Not”, İlim ve Sanat Dergisi, S.46/47, C.3/4, İstanbul, 1997, s.22.

⁹⁹ Dursun, a.g.m., s. 22.

Son kuram olan “katılımcı sivil toplum” kuramı ise, katılımcı demokrasi düşüncesinden filizlenmekle birlikte yönetime, siyasete, kararlara katılma gibi toplumun aktif bir şekilde devlet faaliyetlerine katılması tezine dayanır¹⁰⁰. Bir başka deyişle bu kuramda, toplumun politik faaliyetlere ilgi duyup daha katılımcı olması, böylece devlet-toplum ilişkisinin daha demokratik bir biçimde gerçekleşmesi amaçlanır¹⁰¹.

1.5. SİVİL TOPLUMUN NİTELİKLERİ

Sivil toplum, devletten bağımsız bir biçimdeki toplumsal birimler, örgütlenmeler ve yaşam alanının yani gönüllü dernekler, sendikalar, meslek kuruluşları, şirketler, haneler, özel ve entelektüel yaşam ve kamuoyundan oluşan ve temel haklara, sözleşme ve rekabete dayalı, gönüllü, âdemi merkezîyetçi ilişkiler ağının geçerli olduğu alandır¹⁰². Özetle sivil toplum; çoğulcu ve özgürlükçü demokrasinin toplumsal temelidir, dolayısıyla hiçbir demokratik anayasa ya da hukuk kuralları bütünü güçlü bir sivil toplum kadar etkili değildir.

Sivil toplum, şu özelliklere sahiptir¹⁰³:

- *Devlet iktidarını kontrol eder.*
- *Katılım düzeyini yükseltir.*
- *Demokratik tutumları geliştirir.*
- *Kutuplaşmaları yumuşatır.*
- *Yeni siyasal liderlerin yetiştirilmesi ve geliştirilmesi açısından önemli bir rol oynar.*
- *Siyasi partilerin demokratikleşmesini sağlar.*
- *Bilgiyi toplumun geniş kesimlerine yayar.*
- *Yeni fikirlerin geliştirilerek yayılmasını sağlar.*
- *Siyasal sistemin halka karşı sorumluluğunu artırır.*
- *Son olarak ise, siyasal katılmayı seçimlerin ötesine taşır ve bu açıdan demokratik siyasal kültürün edinildiği bir okul görünümünü kazanır.*

¹⁰⁰ Dursun, a.g.m., s. 22.

¹⁰¹ Aytekin Yılmaz, “Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye”, Yeni Türkiye (Özel Sayı), C.3., S.18., Ankara, 1997, s. 90.

¹⁰² Yurdakul Fincancı, “Sivil Toplum-Asgari Devlet-Sivil Devlet İçinde”, *Sivil Toplum*, (ed.) Yurdakul Fincancı, Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991, s.19.

¹⁰³ Tosun, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, a.g.e., s. 179-180.

Bununla birlikte, sivil toplumun olumlu yanları olduğu kadar bir takım olumsuz yanları da vardır. Ali Yaşar Sarıbay'a göre, "Toplum artık tapınmak için sadece dinsel semboller kullanmıyor, onun yerine modern, elverişli, kendi çıkarını döndüren bir "üst kültüre" ait tasarlanmış sembollere de başvuruyor ve bu semboller, toplumun kendini devam ettirici, koruyucu ve yeniden canlandırıcı olmalarını sağlıyor... Türkiye'de sivil toplum bu türden bir kavramdır, öyle ki sivil toplum bir "siyasal popülizm" aracılığı ile toplumun demokrasiye adeta "tapınmasını" sembolize etmektedir"¹⁰⁴. Sarıbay'ın ifade ettiği gibi böyle bir tapınma sivil toplumun yozlaşmasına ve ondan beklenen işlevi gerçekleştirememesine neden olmaktadır.

Sivil topluma yöneltilen bir diğer eleştiriyi de Hüseyin Hatemi'nin sözlerinde görebiliriz. Ona göre, "Sivil toplum terimi, "açıl susam açıl!" kabilinden bir büyümlü formül değildir. Hele de, zehir'e şifa adını vermekten de hiçbir hayırlı sonuç beklenemez. Bencil, kamu yararına aykırı amaç güden baskı gruplarına sivil toplum örgütü adı verilmekle, demokrasi yolunda tek bir adım ilerlenmiş olamaz"¹⁰⁵.

Sonuç olarak sivil toplum, genel anlamda tüm bireylerin katılımına açık kuruluşlar, dernekler, sivil oluşumlar gibi yurttaşların gönüllü katılımı ile oluşan birlikeliktir ve bu kuruluşlar özerk, yani siyasal iktidar karşısında bağımsızdırlar. Tek renkli değildir ve çoğulcu bir görünüm sergilerler. Ayrıca sivil toplum kendiliğinden oluştuğundan ve kendi kendini denetlerken dışarıdan gelen bir baskıyla karşı karşıya kalmadığından "etik" anlamda hassasiyet göstermelidir. Kısacası sivil toplum sadece örgütlenmek demek değil, aynı zamanda "sivil ruh'a" sahip yani sabır, hoşgörü, fazilet, hakkaniyet, yurttaşlık bilinci, siyasal katılım, kamu yararı için fedakârlık gibi özelliklere sahip bireylerden kurulu bir toplumdur¹⁰⁶.

1.6. SİVİL TOPLUM KAVRAMININ DİĞER KAVRAMLARLA İLİŞKİSİ

Sivil toplum kavramını daha iyi anlamak açısından sivil toplum-demokrasi, sivil toplum-kamusal alan-özel alan ilişkisinin irdelenmesi gerekir.

¹⁰⁴ Ali Yaşar Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, 3.b., Alfa Yayınları, İstanbul, 2001, s. 130.

¹⁰⁵ Hüseyin Hatemi, "Sivil Toplum Örgütü Ne Demek Olsa Gerektir?", *Yeni Türkiye Sivil Toplum Özel Sayısı*, S.18., 1997, s. 20.

¹⁰⁶ Doğan, a.g.e., ss.275-276.

1.6.1. Sivil Toplum-Kamusal Alan İlişkisi

Kamusal alan, devletten ya da bir başka ifadeyle siyasal otoriteden özgürleşme sürecinde ortaya çıkmış, özerk bir alandır. Günümüzde, kitle iletişim ve ulaşım araçlarının genişlemesine bağlı olarak mekân ve sayı engellerinin ortadan kalkması sonucunda siyasal alan ile toplum arasında bulunan kamusal alanın özerkliğini koruyabilmesi için, çıkar ve kanaatlerin çok olmasının yanında bunların bir arada olması da gerekmektedir¹⁰⁷. Kamusal alan kavramını günümüzde ayrıntılı bir şekilde açıklamaya çalışan düşünür Jürgen Habermas olmuştur. Habermas'a göre kamusal alan, Avrupa'da sanayileşme sonucunda ortaya çıkan yeni siyasal, toplumsal alandır ve bu dönemde ortaya çıkan kentler de kamusal alanın temel unsuru durumundadırlar. Aile geleneksel toplumda, siyasal, ekonomik, sosyal yaşamın temel belirleyicisi durumda iken, modern toplumda ailenin bu işlevini, ailenin dışındaki kamusal alan devir almıştır¹⁰⁸.

Habermas'ın ileri sürdüğü kamusal alan kavramının özelliklerini birkaç noktada toparlayabiliriz. Bu özellikler şunlardır:¹⁰⁹

- *İlk olarak, kamusal alan sanayi toplumunun bir ürünüdür.*
- *İkinci olarak, kamusal alan kendiliğinden oluşup gelişmiştir, yani inşa edilmiş değildir.*
- *Üçüncü olarak, kamusal alan şeffaftır, yani geleneksel toplumun görünmez kıldığı değerler, semboller, unsurlar, tartışma konuları, aktörler kamusal alanda etkinlik kazanmıştır.*

Kamusal alana hem siyasal toplum hem de sivil toplum serbestçe girip çıkar, ancak kamusal alanı devlet sürekli işgal etmediğinden adeta tarafsız bölgeyi andırır ve bu alan toplumsal kesimlerin siyasal iktidardan özgürleşmeleri sonucunda ortaya çıkmış olup, özerk bir alandır¹¹⁰. Dolayısıyla sivil toplum, faaliyetlerinin önemli bir kısmını kamusal alanda geçirir ve kamusal alan kültürel, sosyal, ekonomik nitelikli örgütlenmeler yani sivil toplum ile siyasi partiler ve sosyal hareketlerin bileşiminden

¹⁰⁷ Tosun, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, a.g.e., s.71.

¹⁰⁸ Ömer Çaha, *Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi*, 2.B., İz Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.47.

¹⁰⁹ Ömer Çaha, "Mahrem Kamusal Alan", *Sivil Toplum*, Yıl:1, S.2., 2003, s.79.

¹¹⁰ Tosun, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, a.g.e., s.39.

oluşan bir alandır¹¹¹. Kamusal alanın gücü ve önemi, siyasal iktidar ile toplumsal alan arasında özerk aracı kurumlara sahip olması ve bu sayede topluma ve siyasal sisteme etki edecek bir potansiyelde olmasından kaynaklanmaktadır¹¹². Özetle kamusal alan, sivil toplum ile siyasal iktidar arasındaki iletişim, kavga ve uzlaşma alanıdır, yani özel alan ile kamusal alan arasındaki gerilim sivil toplumla aşılabılır.

Sonuç olarak, sivil toplumun oluşumu için kamusal alanın, yarışmacı, özerk ve devletin güdümünden kurtulmuş olması gerekmektedir¹¹³. Çünkü farklı toplumsal görüş ve düşüncelerin ifade mekânı olan kamusal alan, siyasal iktidarın denetim ve gözetiminden yalıtılmış olduğu ölçüde hem sivil toplum var olabilmekte, hem de siyasetin arka sahnesi olarak toplumsal muhalefet, yani alternatif siyaset gelişip olgunlaşabilmektedir¹¹⁴. Eğer kamusal alanı asıl işgal eden ve ona hâkim olan devlet olur ise, devletin resmi veya yarı resmi örgütlerinin birer sivil toplum örgütü gibi kabul edilmesi gibi tehlikeli bir durum ortaya çıkmakta ve bir anlamda devlet ve onun kamusal alandaki uzantıları olan aktörler sivil toplumla özdeş sayılabilmektedir.¹¹⁵

1.6.2. Sivil Toplum-Demokrasi İlişkisi

Demokrasi kavramı, Grekçe halk anlamına gelen “demos” ile iktidar anlamına gelen ”kratos” kelimelerinden oluşmaktadır ve “halkın kendini yönetmesi” anlamını içermektedir. Bir başka ifadeyle demokrasi, toplumu oluşturan yurttaşların temsilcileri vasıtasıyla kendilerini yönetmeleri olarak tanımlanmıştır¹¹⁶. Tosun’a göre sosyal bilimciler, sivil toplum kavramıyla demokrasinin içeriğiyle uyumlu ideal bir toplumsal örgütlenme ortaya koymaya çalışmışlardır. Demokrasi ile ilgili yapılan her tartışma sivil toplumu aydınlatmayı, sivil topluma ilişkin her aydınlatmanın da demokrasinin içeriğinin ne olması gerektiği konusunda bize yol gösterici olmuştur¹¹⁷. Sivil toplumun demokratik olup olmadığı konusundaki belirleyicilerden bir tanesi de, onun kamusallaşma ve örgütlenme düzeyidir. Çünkü tıpkı siyasi partiler gibi kamusallaşmış çıkar grupları da demokratik rejimin istikrarına ve yönetilebilirliğine yardım etmektedir.

¹¹¹ Murat Belge, “Sivil Toplum Örgütleri”, *Merhaba Sivil Toplum*, der. Taciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 1988, s.34.

¹¹² Tosun, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, a.g.e., s.39.

¹¹³ Doğan, a.g.e., s.137.

¹¹⁴ Tosun, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, a.g.e., s.43.

¹¹⁵ Ramazan Yelken, “Kamusal Alan Kimlerin Alanı?”, *Sivil Toplum*, S.2., 2003, s.50.

¹¹⁶ Vehbi Bayhan, “Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm”, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2002, (26), s. 2.

¹¹⁷ Tosun, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, a.g.e., s. 19.

Kısacası kurumsallaşmış sivil toplum, sivil temsilcilerin sorumluluk ve hesap verme konusundaki kaygılarını arttıracığı gibi, üyelerin sürekli denetlenmesi ve kontrolü ile kamu ve bireysel yarar arasındaki dengenin daha iyi kurulmasını sağlamaktadır¹¹⁸.

Günümüzün kapitalist ve liberal demokrasilerindeki sivil toplum düşünürleri, devletle sivil toplum arasında diyalektik bir ilişki olduğunu ve aynı zamanda sivil toplum-demokrasi ilişkisine bakıldığı zaman, sivil toplumun demokrasi için önemli bir unsur olduğunu ileri sürmüşlerdir, ancak bu düşünce eksik bir düşüncedir. Çünkü sivil toplum ve demokrasi ilişkisinde yer alan aktörler bu kadar değildir ve bu ilişkinin içerisine devletin ve sivil toplumun içerisindeki alanın ne kadar demokratik olup olmadığının da katılması gerekir. Kısacası, bir devletin demokratik olabilmesi için, sivil toplum ne kadar gerekliyse bu tezin içine sivil toplumun ne kadar demokratik olup olmadığı da eklenmelidir. Bir başka ifadeyle, monolitik, demokratik olmayan bir sivil toplum, yani öteki'ni yıkarak kendini oluşturmaya çalışan bir sivil toplum, demokrasi için bir ön şart olmaktan çok, totaliteryanizme kapı aralayan bir etki yaratmaktadır¹¹⁹.

Bu anlamda, sadece demokratik yapıdaki bir devletin demokratik bir sivil topluma yol açabileceği ve sadece demokratik bir sivil toplumun demokratik bir devleti ayakta tutabileceği görülmektedir¹²⁰. Demokratik olmayan rejimlerin ise meşruiyetlerini aşındıran en önemli araçlardan biri, aktif bir sivil toplumdur.

Günümüzde sivil toplum, demokrasinin tabandan tavana doğru yaygınlaşması, siyasal aktörlerin yetişmesi, siyasal partilere sosyal bir taban teşkil etmesi ve devlet üzerinde sınırlayıcı bir mekanizma rolünün oynanması gibi konularda çok önemli bir role sahiptir. Eğer sivil toplum güçlü bir yapıda olur ise, devlet gücünü elinde bulunduran yöneticilerin iradelerini sınırlandırır ve bunların birer tirana dönüşmesini engeller. Kısacası günümüzde demokrasinin olmazsa olmazı, canlı, dinamik, renkli, katılımcı, araştırıcı ve siyasal mekanizmayı etkileyici bir sivil topluma sahip olmasıdır.¹²¹

¹¹⁸ Tosun, *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, a.g.e., s. 152.

¹¹⁹ E.Fuat Keyman, "Nasıl Bir Liberal Demokrasi", *Diyalog*, S.1., 1996/1, s. 97.

¹²⁰ Gülgün Erdoğan Tosun, "Türkiye'de Devlet Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller", *Sivil Toplum ve Demokrasi*, (ed). Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s.140.

¹²¹ Akpınar, a.g.e., s. 50.

1.6.3. Sivil toplum-Düşünce ve İfade Özgürlüğü İlişkisi

Demokratik siyasal sistemdeki herhangi bir tartışmayı ifade ve düşünce özgürlüğünden bağımsız olarak düşünemeyiz, dolayısıyla kişisel haklarımızdan biri olan “düşünce ve ifade özgürlüğü hakkı” sivil toplum açısından ayrı bir öneme sahiptir. Toplumlarca, düşünce ve ifade özgürlüğünü öncelikli olarak dikkate almanın bir diğer nedeni de sınırlı ve tarafsız devlet yapısının gerçekleştirilmek istenmesidir¹²². Bu bağlamda, demokratikleşme, sınırlı, tarafsız bir devlet ile düşünce ve ifade özgürlüğü arasındaki ilişkiye bakıldığı zaman, neden sivil toplum açısından ifade özgürlüğünün ayrıcalıklı bir öneme sahip olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Düşünce ve ifade özgürlüğü, insanların kişisel ve toplumsal yaşamda meydana gelen sorunları içeren sorulara, vermek istediği cevapları, kendisinin seçmesi ve hazırlaması, davranış ve işlemlerini bu cevaplara uygun hale getirmesi ve gerçek olarak kabul ettiğini başkalarına iletebilme olanağına sahip olmasıdır¹²³. Bir başka ifadeyle düşünce ve ifade özgürlüğü, bir kimsenin farklı düşüncelere ulaşabilme, düşüncelerinden dolayı kınanmama ve bunları serbestçe yayabilme hakkı olarak ifade edilebilir.

Ulusal ve uluslararası belgelerde de açıkça düşünce ve ifade özgürlüğü hakkına yer verilmiştir. Örneğin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin onuncu maddesinin birinci fıkrasında “Herkes görüşlerini açıklama ve anlatım özgürlüğüne sahiptir ve bu hak, Kanaat Özgürlüğü, Kamu otoritelerinin müdahalesi olmaksızın haber veya fikir alma ve verme özgürlüğünü de içerir¹²⁴”. Ayrıca, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin on dokuzuncu maddesinde, “Herkesin görüş sahibi olma ve ifade özgürlüğü hakkı vardır; bu hak, müdahale olmaksızın bir görüşe sahip olma özgürlüğüne ve herhangi bir iletişim aracı ile ve kaynağı ne olursa olsun bilgi ve düşüncelerin araştırılması, elde edilmesi, alınması ve yayımlanması ile verilmesi özgürlüğünü de içerir”¹²⁵, sözleriyle ifade özgürlüğüne yer verilmiştir.

¹²² Reyhan Sunay, *İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları*, Liberal Düşünce Topluluğu, 1.B., Ankara, 2001, s.1.

¹²³ İbrahim Kaboğlu, *Özgürlükler Hukuku*, 1.B., Afa Yayınları, İstanbul, 1993, s. 175.

¹²⁴ Vahit Bıçak, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü*, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2002, s. 19.

¹²⁵ Semih M Gemalmaz, *Ulusal Üstü İnsan Hakları Hukukun Genel Teorisine Giriş*, 4.B., Beta Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 334.

Mevcut Anayasamızın yirmi beşinci maddesinde, “Herkes düşünce ve kanaat hürriyetine sahiptir, her ne sebep ve amaçla olursa olsun kimse, düşünce ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz; düşünce kanaatleri sebebiyle kınanamaz ve suçlanamaz”¹²⁶ sözleriyle ve yirmi altıncı maddesindeki “Herkes düşünce ve kanaatlerini söz, yazı, resim veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklama ve yayma hakkına sahiptir. Bu hürriyet resmi makamların müdahalesi olmaksızın haber veya fikir almak ya da vermek serbestliğini de kapsar. Bu hürriyetlerin kullanılması, suçların önlenmesi, suçluların cezalandırılması, devlet sırrı olarak usulünce belirtilmiş bilgilerin açıklanmaması başkalarının şöhret ve haklarının, özel veya aile hayatlarının yahut kanunun öngördüğü meslek sırlarının korunması veya yargılama görevinin gereğine uygun olarak yerine getirilmesi amaçlarıyla sınırlanabilir”¹²⁷ cümleleriyle düşünce ve ifade özgürlüğüne yer verilmiştir.

Bir toplumda düşünce ve ifade özgürlüğünün benimsenmesi, farklı fikirlerin bir arada ifade edilmesi anlamında çoğulculuğun oluşmasına, çoğunlukça benimsenmeyen fikirlerin de açıklanmasına imkân tanıyacaktır. Bu ise belli yöndeki görüşlerin kabulünü değil, çoğulculuğu ilke edinen ve farklı fikirlerin özgürce ifade edilmesinden beslenen sivil toplumun oluşmasına, serbest ve etkili faaliyet alanlarının bulunmasına ortam hazırlayacaktır. Bireyler böyle bir ortamda düşünce ve kanaatlerini serbestçe ifade edip, sivil toplum örgütlerine yönelip, siyasal faaliyetler dışında bu kanaatleri doğrultusunda etkinlikte bulunmak isteyeceklerdir. Böylece, sivil toplum örgütlerinin sayısı artarken hem bireyler değişik fikirlerini yaşama geçirme imkânlarını bulacaklar hem de özgürlüklerinin değerini daha çok anlayıp, onları daha çok sahiplenip demokrasinin iyice yerleşmesini sağlayacaklardır.

Bir toplumda düşünce ve ifade özgürlüğüne önem verilmesi, toplumdaki “mevcut sistem” içerisindeki yanlışlıkların farklı ve yeni fikirler öne sürülerek ortaya çıkarılmasını ve bunların düzeltilmesini ve eskiden çözüm getirmediğine inanılan fikirlerin ve yönetimlerin aslında çözümün kendisi olduğunun anlaşılmasına yardımcı olur, böylece istikrarlı bir toplumsal hayat kurulmuş olur¹²⁸. Şüphesiz sivil toplum,

¹²⁶ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Madde Gerekeçeli), TBMM Kütüphanesi, Ankara, 2011, <https://yeniayanayasa.tbmm.gov.tr>, (21.01.2016), s. 45.

¹²⁷ Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Madde Gerekeçeli), a.g.e., s.46.

¹²⁸ Sunay, a.g.e., s.12.

istikrarlı bir toplumda kendinden beklenen işlevleri eksiksiz yerine getirebildiği için, istikrarlı toplum sivil toplum için vazgeçilmezdir.

1.6.4. Küreselleşme-Sivil Toplum İlişkisi

Fuat Keyman'a göre küreselleşme kavramı, bir yandan toplumların kendilerine özgü olan farklılıklarını tanımlama süreci olarak ifade edilirken, bir yandan da dünya toplumlarının birbirine benzeme, buna bağlı olarak da tek bir küresel kültürün ortaya çıkma süreci olarak da ifade edilmektedir. Belirttiğimiz bu iki özellik gerçekte toplum hayatı açısından yeni bir durumu ifade eden küreselleşme sürecinin kendisidir. Çünkü küreselleşme ile yerelleşme süreçlerinin birbirleriyle etkileşimi toplumsal yaşamda kendisini hissettirmektedir. Dolayısıyla küreselleşme evrenselleşmeyle yerelliğin karşıtlığını değil, eş zamanlı ve birlikte hareket etmesini içermektedir.¹²⁹

Küreselleşme, dünya çapında ekonomik, siyasal ve kültürel bütünleşme, fikirlerin, görüşlerin, pratiklerin, teknolojilerin küresel düzeyde kullanılması, sermaye dolaşımının evrenselleşmesi, ulus devlet sınırlarını aşan yeni ilişki ve etkileşim biçimlerinin ortaya çıkması, mekânların yakınlaşması, dünyanın küçülmesi, sınırsız rekabet, serbest dolaşım, pazarın dünya ölçeğinde büyümesi ve ulusal sınırların dışına çıkması, kısaca dünyanın tek pazar haline gelmesidir¹³⁰. Farklı bir bakış açısına göre küreselleşme, devlet merkezli uluslararası ilişkilerden siyasal aktörlerin çoğaldığı küresel ilişkilere geçilmesi, sermayenin artık uluslararası değil küresel bir nitelik taşıması, sömürü mekanizmalarının değişmesi, gelişen teknolojik olanaklar ile dünyanın adeta evrensel bir köye dönüşmesidir¹³¹.

Yaptığımız değişik tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere küreselleşme kavramının genel geçer ortak bir tanımı olmamakla birlikte, ülkeler arasındaki ekonomik, siyasal, kültürel ve sosyal alandaki ilişkilerin yaygınlaşması ve dünyanın bir bütün olması anlamlarını içeren geniş bir çerçeveye sahiptir.

Keyman, küreselleşmenin sivil toplumun yeniden canlanması üzerindeki etkisini iki başlık altında toplamıştır: Bunlardan birincisi, sivil toplumun yeniden canlanma

¹²⁹ Fuat Keyman, Ali Yaşar Sarıbay, "Globalleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri: Türban Sorununu Anlamak", Global Yerel Eksende Türkiye, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.1.

¹³⁰ Refik Balay, "Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, C.37, S.2, Ankara, 2004, ss. 62-63.

¹³¹ Kürşat Yılmaz, Barış M. Horzum, "Küreselleşme, Bilgi Teknolojileri ve Üniversite", İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, C.6., S.10., Malatya, 2005, s. 105.

süreci ile neo-liberal küreselleşme süreci içerisinde devletin toplumda refahı, ekonomik kalkınmayı, çevresel ve toplumsal sorunları çözmedeki etkisinin azalmaya başladığı sürecin birbirleriyle paralellik göstermesidir¹³². İkincisi ise, 1980 ve 1990'lı yıllarda ekonomiden çevreye insan haklarından kültürel kimlik taleplerine kadar ulusal ve yerel düzeyde ortaya çıkan temel toplumsal sorunların köküne bakıldığında bunların aslında küresel bir nitelik taşıdığıdır¹³³. Bu sorunlar küresel nitelik taşıdığından o yıllardaki devletler ve onların sahip oldukları demokrasileri ve siyasi partileri mevcut sorunlara küresel nitelikte çözümler sunup başarılı olamamışlardır. Bu durum üçüncü bir sektör olan sivil toplumu gündeme getirip onun canlanmasına sebep olmuştur ve sivil toplum canlanırken aynı zamanda küreselleşmektedir.

Acar'a göre Küreselleşme sivil toplumun gelişmesine birçok imkân sunmuştur. Bu imkânları şu şekilde özetlemek mümkündür¹³⁴:

- *İlk olarak küreselleşme, sivil toplumun gelişmesine ve büyümesine elverişli bir ortam yaratmak için ulus devlet anlayışı uygulamasını zayıflatmıştır. Ülke sınırları içerisinde belirli bir ideoloji, din, dil veya bunların birleşiminden oluşan belirli bir yaşam tarzını dayatmaya çalışan pek çok ulus devlet, küreselleşmenin sonucunda sınırlarının aşılması ile dünyadaki başka yönetim tarzlarından ve refah düzeylerinden toplumlarının haberdar olması sonucunda zayıflamış ve sivil toplumun gelişmesini engelleyen otoriter devlet anlayışı ve uygulamaları büyük bir direnişle karşılaşmıştır.*
- *İkinci olarak küreselleşme, sivil topluma örgütlenme kolaylığı sağlamıştır. Basın ve örgütlenme özgürlüğünün önündeki engellerin kalkması ve iletişim imkânlarının gelişmesiyle birlikte demokrasi ve insan haklarına verilen önem daha da güçlenerek benzer hedefleri gerçekleştirmek isteyen insanlar daha kolay bir araya gelip, güçlerini birleştirebilmek için elverişli bir ortama kavuşmuşlardır.*
- *Son olarak ise küreselleşme, sivil toplum örgütlerinin geniş kitlelere daha hızlı ve etkili biçimde ulaşabilmeleri için onların varlığını duyurma,*

¹³² Jan Aart Scholte, Fuat Keyman, "Küreselleşme ve Sivil Toplum", İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Araştırma Birimi, *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, (Çev. Nur Deriş Ottoman), İstanbul, 2005, s.14.

¹³³ Scholte, Keyman, a.g.m., s. 15.

¹³⁴ Mustafa Acar, "21. Yüzyılı Şekillendirecek İki Anahtar Kavram Olarak Küreselleşme ve Sivil Toplum", *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, S.4., İstanbul, 2003, s.79-80.

mesajlarını hem iç hem de dış kamuoyuna iletme işlevlerini adeta yerine getirmiştir. Bugün gerek Yeşil Barış (Greenpeace) ve uluslararası insan hakları örgütü gibi uluslararası, gerekse insan hakları, düşünce, çevre vb. alanlarda örgütlenmiş yerel sivil toplum kuruluşları; gazeteler, televizyonlar, internet vb. araçlar sayesinde eylem ve mesajlarını tüm dünyaya duyurabilmektedirler. Böylece bir ülkedeki siyasal iktidar, bir konuda siyasal bir karar almadan önce veya bir siyasal kararın uygulamasına geçmeden önce bunlara gelebilecek tepkileri düşünerek ve hesap ederek daha duyarlı davranmaktadır.

Sonuç olarak, küreselleşme ve sivil toplum karşılıklı olarak birbirlerini olumlu ya da olumsuz olarak etkilemektedirler. Örneğin; yerel ve uluslararası örgütler yoksullaşma, eşitsizlik, gelir dağılımında dengesizlik, sömürü, çevreye zarar gibi argümanlar çerçevesinde dünya çapında etkili olan eylemler gerçekleştirmekte ve bu eylemlerden bazıları da şiddet boyutuna vararak, can ve mal kayıplarına yol açabilmektedir.

1.6.5. Sivil Toplum-Sivil İtaatsizlik

Sivil toplum, sivil itaatsizliği doğal olarak içerisinde barındırmaktadır, çünkü sivil toplum farklı alanların özerkliği anlamında demokrasiyi ve liberalizmin kurallarını içermektedir. Sarıbay'ın da vurguladığı gibi, "sivil itaatsizlik" hem demokrasinin hem de liberalizmin turnusol kâğıdı testi sayılmaktadır. Demokrasinin testidir: Çünkü demokrasi, haklara, demokratik oydaşmanın dışındaki moral görüşlere ve kurumsallaşmış yöntemlere saygıyı içerir. Liberalizmin testidir: Çünkü liberalizm, sivil toplumun siyasi boyutlarını ve toplumsal hareketleri olağan olgular olarak kabul eder. Bundan dolayı sivil toplum, hem demokrasinin hem liberalizmin sivil itaatsizlik olarak şekillenen toplumsal riskleri kaldıracak hoşgörülü olgun bir siyasal kültürü gerektirir.¹³⁵

Sivil İtaatsizlik, hükümetin politikalarında veya yasalarda belli bir değişikliği hayata geçirmek amacıyla yapılan kamusal, şiddet ihtiva etmeyen, bilinçli politik ama

¹³⁵ Sarıbay, *Post Modernite, Sivil Toplum ve İslam*, a.g.e., s.180.

yasa dışı eylemdir¹³⁶. Sivil İtaatsizlik eylemlerinin esas itibariyle iki şekilde ortaya çıktığı genelde herkes tarafından kabul edilir. Her şeyden önce adil olmayan belli bir yasanın (söz gelimi ırk ayrımcılığı yasasının) kendisine itaatsizlik gösteren eylemler vardır. İkinci olarak da devletin fonksiyonlarını zayıflatmak veya engellemek amacıyla ilgili yasa dışında kalan yasaları (sözgelimi vergi ödemeyi reddetmek) çiğnemekten oluşan sivil itaatsizlik eylemleri söz konusudur¹³⁷. Buradaki amaç, eğer politika ya da yasalar ahlaken kabul edilemez, adaletsiz veya anayasa dışı özellik taşıyorlar ise halkın bunlara karşı dikkatini çekmektir. Sivil itaatsizliğin ikinci şekli ahlaki bakımdan meşrulaştırılmaya birincisinden daha fazla ihtiyaç duyar.

Sivil itaatsizlik olgusunun özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz¹³⁸:

- *Yasaya aykırılık,*
- *Alenilik-Kamusallık,*
- *Şiddetin reddedilmesi,*
- *Sistemin geneline değil, tekil haksızlıklara karşı olma,*
- *Eylemin ciddi haksızlıklara karşı yapılması ve haksızlıkla makul bir ilişki içerisinde olması,*
- *Politik ve hukuki sorumluluğun üstlenilmesi,*
- *Ortak adalet anlayışına, kamu vicdanına çağrı,*
- *Haksızlıklarla ilgili çifte standartların reddidir.*

Müzakereci bir çerçevede kurulacak meşruiyetin önemli bir parçasını sivil itaatsizlik kavramının dönüştürücü işlevi oluşturur. Sivil itaatsizlik kavramının içerdiği alternatif konuşma biçiminin dayanağını “içten, nazik, karşı tarafı muhatap alan, dinlemeyi bilen, ikna olmaya hazır tutuma sahip olan insanlar” aracılığıyla gerçekleştirilecek bir konuşma şeklini içeren, iletişim odaklı bir kamusal alan anlayışı oluşturur¹³⁹. Dikkatli ve ölçülü olarak başvurulmuş sivil itaatsizlik eylemleri ile düzenli ve özgür seçimle anayasayı yorumlamak için oluşturulan bağımsız mahkemeler birlikte,

¹³⁶ Ahmet Cevizci, “Sivil İtaatsizlik”, *Felsefe Sözlüğü*, 6.B., Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s.1496,

¹³⁷ Cevizci, “Sivil İtaatsizlik”, a.g.m., s.1496.

¹³⁸ Şükrü Nişancı, *Sivil İtaatsizlik*, 1. B., Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 211.

¹³⁹ Mustafa Kemal Çoşkun, *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*, Dipnot Yayınları, 1.B., Ankara, 2007, s.101.

adil kurumların korunmasına ve güçlenmesine katkıda bulunarak anayasal sistemin istikrarını sağlarlar¹⁴⁰.

Yirminci yüzyılın meşhur sivil itaatsizlik eylemleri arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde Martin Luther King önderliğinde gerçekleştirilen insan hakları mücadelesi, Vietnam savaşını protesto hareketleri, Hindistan'da Mahatma Gandhi tarafından sevk ve idare edilen bağımsızlık savaşı, Güney Afrika'da Desmond Tutu ve Nelson Mandela tarafından *Apartheid'e* (ırk ayrımcılığı) karşı verilen özgürlük savaşı, Polonya'da komünist diktatörlüğe karşı Lech Walesa önderliğinde yürütülen *solidarnosc* (dayanışma hareketi) örnek verilebilir¹⁴¹.

2. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ

Bir toplumda sivil toplum örgütleri aktif bir şekilde faaliyette bulunabiliyorsa o toplumun demokrasisi daha da güçlenmektedir. Tabiki sivil toplum örgütlerinin kendilerinden beklenen işlevi en iyi şekilde yerine getirebilmeleri için hem içlerinde buldukları toplumun hem de kendilerinin demokratik değerleri benimseyip, içselleştirmeleri gerekir. Sivil toplum örgütleri, bireylerin doğuştan sahip oldukları temel hak ve özgürlüklerinin bir yandan yasal çerçevede kazanılıp korunması işlevlerini yerine getirirken, diğer yandan da bu özgürlüğün yalnızca bir kamu özgürlüğü olarak tanınıp kabul edilmesinin ötesinde sınırlarının genişletilmesinin de güvencesi olmaktadır.

Günümüzde sivil toplum örgütlerinin sayıları giderek artmaktadır. Ancak sivil toplum örgütlerini bu gün için vazgeçilmez kılan unsur sivil toplumun en etkili gücünü oluşturmalarıdır. Hatta bazı alanlarda neo-liberal politik felsefenin tam da zayıflatmak istediği devletin yerine geçecek, gerçek ikame araçları olarak görülmektedirler¹⁴².

Sivil toplum örgütleri, “Bir yığın veya kalabalıktan öte, sadece bir araya gelmiş bir grup niteliğinden çok, bir anlam ifade eden ve gelişen toplumsal şartlara göre, gerek dünyadaki gerek Türkiye'deki değişime ayak uydurabilen aktif, kendisini yenileyebilen, kendi konusunda en iyiyi yapmayı hedefleyen, geniş halk yığınlarını kendisine çekmeyi

¹⁴⁰ John Rawls, “Sivil İtaatsizliğin Gereçlendirilmesi”, *Cogito Dergisi*, S. 67, 2011, s. 177.

¹⁴¹ Cevizci, “Sivil İtaatsizlik”, a.g.m., s.1496.

¹⁴² Işık Ergüden, *Sivil Toplum Örgütleri: Neoliberalizmin Araçları Mı? Halka Dayalı Alternatifler Mi?*, Kros Matbaacılık, 1.b., İstanbul, 2001, s.11.

becerebilen, idareci ve basınla da işbirliği içinde bulunabilen, ama neden ses çıkardığını da akılcı bir biçimde izah edebilen kuruluşlardır.”¹⁴³

Avrupa'daki sivil toplum örgütlerinde örgütlenmiş yurttaşların, kimi zaman devlet ve hükümetten daha çok yaşadıkları ülkenin toplumsal ve ekonomik kalkınmasına ve sivil toplum düzenine doğrudan katkılarda bulunarak katılımcı bir demokrasi anlayışının ülkelerinde benimsenip sürdürülmesinde daha aktif bir rol üstlendiklerini ileri sürebiliriz. Toplum yararını gerçekleştirmek amacıyla sorumluluk üstlenen bütün resmi makamlar ile ekonomik, toplumsal ve mesleki kuruluşlar gibi yurttaşlar arasında aracı bir işlev gören bütün yapılanmalar sivil toplum örgütü olarak kabul görmektedir¹⁴⁴.

Birbirinden farklı insan toplulukları ortak çıkarlar, düşünceler, amaçlar ve bunlarla ulaşılabilecek hedefler dâhilinde bir araya gelip beraberce mücadele etmek için çeşitli sivil toplum örgütleri oluştururlar ve bu örgütlerin temel amacı topluma, devletin çeşitli sebeplerle aksattığı ya da yerine getirmedeği hizmetleri götürmektedir. Kısacası, ülkelerin sahip oldukları sosyal, kültürel ve tarihsel farklılıklar, sivil toplum örgütlerini hem kavramsal hem de örgütsel düzeyde farklılaştırırken, işlevsel yöndeki benzerliklerini ortadan kaldıramamıştır¹⁴⁵.

2.1. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN ÖZELLİKLERİ

Halk, belli durumlar karşısında ortak bir paydada toplanarak bir arada etkinlikte bulunup olaylar karşısında sessiz kalmayıp toplum yararına bir şeyler yapabilme ve karar mercilerini etkileyebilme faaliyetlerini sivil toplum örgütlerini kullanarak yerine getirir.

Sivil toplum örgütleri, kaynağını hükümetler karşısında özerk yapıda olan sivil toplum olarak adlandırılan kesimden alan, devletin dışında yer alan ama devletle olumlu ya da olumsuz yakın ilişki içerisinde olan kalkınma alanında faaliyet gösteren ve toplumsal bakımdan çeşitlilik içeren toplumsal aktörlerin oluşturduğu bir zemindir. Sivil toplum örgütleri kendileriyle ilgili hedeflerini gerçekleştirmelerinin yanı sıra; mali

¹⁴³ İrfan Neziroğlu, “Askeri Müdahaleler ve Birey Özürlü Sivil Toplum Örgütleri”, Yeni Türkiye Dergisi, S.18., 1997, Ankara, s.303.

¹⁴⁴ Nafiz Güder, *Sivil Toplumcunun El Kitabı*, 2.B., STGP Yayıncılık, Ankara, 2005, s.14.

¹⁴⁵ İbrahim Yıldırım, *Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*, 1.B., Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004, s.53.

destekte bulunma, uzman gönderme, kamuoyunu bilgilendirme ve eğitime gibi örgüt dışı faaliyetlerde de bulunurlar¹⁴⁶.

Sivil toplum örgütlerinin değişik tanımlamalardan hareketle içerdiği özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz:¹⁴⁷

- *Sivil toplum örgütleri, devletin güdümünde ve paralelinde faaliyetlerini gerçekleştirmemektedirler. Bir başka ifadeyle siyasal iktidar karşısında bağımsızdırlar, özerktirler, bir takım kararların alımında devlet tarafından yönlendirilmezler, yönetim ve denetim işlevlerini kendilerinin belirledikleri kurallar ile sağlarlar. Bu noktada sivil toplum örgütlerine toplum kuralları ve oluşumlarına izin veren kanunlar yalnızca genel bir çerçeve çizerler.*
- *Eğer, sivil toplum örgütleri özerk olup ve bu özerkliklerini devam ettirmek istiyorlarsa, ekonomik bakımdan bağımsız olmaya dikkat etmeleri gerekmektedir. Sivil toplum örgütleri ekonomik bakımdan siyasal sistemin herhangi bir organıyla bağlantılı olursa ve gelir elde etmesinde bu organların kararlarının bir etkisi olursa özerk yapılarını koruyamazlar ve taraflı işlevlerde bulunurlar. Kısacası devletin ödeneğine ve yardımına bağlı ya da ihtiyaçlarını devlet veya devlete bağlı kurumlardan temin eden kuruluşlar sivil toplum örgütü olma özelliklerini kaybederler.*
- *Sivil toplum örgütlerine “gönüllü giriş” ilkesi doğrultusunda üyelik zorunlu ve ücretli olmamalıdır. Bir diğer ifadeyle, sivil toplum örgütleri genel olarak kamusal alandaki tüm bireylerin katılımına açık yapıdadır.*
- *Sivil toplum örgütleri illegal kurumlar olmadıkları için buldukları ülkelerin yasalarında kurulmalarına engel bir hükmün bulunmaması gerekir ayrıca örgütlerin iç ilişkilerinde insan haklarına saygı da kurumsal düzeyde güvence altına alınmış olmalıdır.*
- *Sivil toplum örgütleri, kar amacı gütmeyen kuruluşlar oldukları için gelir getirici faaliyetlerde bulunsalar dahi elde ettikleri gelirleri kurulma amaçlarına göre harcarlar.*
- *Sivil toplum örgütleri, insanların ve ya toplumların iyiliği, refahı, hayat standartlarının yükselmesi, kalkınması, toplumda ortaya çıkan bazı*

¹⁴⁶ Ergüden, a.g.e., ss.14-15.

¹⁴⁷ Yıldırım, a.g.e., s.60.; Doğan, a.g.e., ss.275-276.

sorunlara çözüm getirilmesi gibi konularda doğrudan ve dolaylı olarak görev alarak, kamu yararı adına çalışmalarda bulunan yapılardır.

- *Sivil toplum örgütlerinin üyeleri, kendi aralarındaki ilişkilerde birbirlerine karşı hoşgörülü ve dayanışma içerisinde hareket ederler, adeta üyeler arasında sivil davranış ruhu egemendir. Aynı zamanda bu örgütler kendi kendilerini, dışarıdan bir baskı aracına maruz kalmadan, kendi mekanizmaları ile kontrol ve denetim ederler.*

Sonuç olarak, bir sivil toplum kuruluşu her şeyden evvel gücünü toplumdan aldığı için topluma karşı saydam, şeffaf ve hesap verebilir durumda olmalıdır. Bu doğrultuda yüklendiği görevleri, var oluş nedenlerini, hedeflerini, programlarını, açık olarak topluma beyan etmeli ve kar amacı ya da çıkar gözetmeden sadece çalışmalarının sağlıklı yürümesi amacı ile gelir elde edip bu gelirlerini de amaçları doğrultusunda verimli bir şekilde kullanmalıdır. Ayrıca kendisine gönül veren bireylerin istek ve taleplerini yerine getirmeli, gönüllü olmalı ve devletten bağımsız olarak çalışmalıdır. Aynı zamanda bir sivil toplum örgütü, dürüst, adil, saygılı, güvenilir, sorumluluk sahibi ve hesap verebilir olma özelliklerini program yürütme, yönetim, insan kaynakları, finans yönetimi, kaynak oluşturma gibi alanlarda da ahlaki ve saydam biçimde uygulayabilmelidir. Başta kendilerine destek verenlere olmak üzere, topluma, hizmet verdiği kitleye, üyelerine, gönüllülerine ve çalışanlarına karşı sorumluluklarını iyi bir şekilde belirlemeli ve bunları yerine getirir iken şeffaf olmaya ayrıca dikkat etmelidir.¹⁴⁸

2.2. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN İŞLEVLERİ

Günümüzde sivil toplum örgütlerinin işlevlerini demokratik bir toplum düzeninin gereklerini esas alarak iki şekilde belirtebiliriz. İlk olarak, sivil toplum örgütleri hem var oluşları gereği hem de kendi içyapılarının demokratik bir görünüm arz etmesi sebebiyle çoğulcu bir toplum yapısının sağlanmasında aktif bir rol üstlenir. İkinci olarak, sivil toplum örgütleri gerek devlet aygıtının gerçekleştirdiği uygulamalara gerekse de pazar ekonomisinin bazı uygulamalarına karşı tampon işlevini gerçekleştirir¹⁴⁹. Bu tampon işlevi iki şekilde yerine getirilebilir. İlk sivil toplum kuruluşları idarenin belirlediği politikaları olumlu görüp sahip çıkarlarsa, halkın da bu

¹⁴⁸ Güder, a.g.e., s.15.

¹⁴⁹ Ozan Erözden, "STK'lar ve Hukuki Çerçevde Yenilik Talepleri", *Merhaba Sivil Toplum*, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 15.

politikaları benimseyip bunlara gönüllü uyum sergilemeleri artar. İkincisi, devletin uygulamış olduğu bazı olumsuz politikalar ise sivil toplum örgütlerinin aktif faaliyetleri sonucunda uygulamadan kaldırılabilir.¹⁵⁰

Sivil toplum örgütlerinin işlevlerine değinen yazarlardan biri de Ahmet Naki Yücekök'tür. Ona göre, sivil toplum örgütleri işbölümü, uzmanlaşma, ekonomik gelişme sonucu çıkarları farklılaşmış olan birbirinden farklı toplumsal grupları siyasal düzene taşıyan baskı grupları olma işlevini yerine getirirlerken aynı zamanda bunun kadar önemli olan bir diğer işlevi de modern toplumun en büyük hastalıklarından biri olan kişilik krizinin yarattığı yabancılaşmış bir dünyaya bireylerin uyum problemlerini çözmektir¹⁵¹. Ömer Çaha'nın değimiyle sosyal örgütler; "bireylere bir aidiyet duygusu kazandırıp onları yalnızlıktan kurtararak, toplumsal sıkıntılarını bertaraf etme noktasında onlara bir dayanak oluşturur"¹⁵². Böylece birbirlerinden koparak yalnızlaşmış bireylerin oluşturduğu her tarafa yönlendirilebilecek bir yığın toplum yerine örgütlü bir sivil toplum oluşturulmuştur.

İnsan hakları ve çevreyi koruma gibi konularda sivil toplum kuruluşları, uluslararası kamuoyunda hukuki ve davranışsal normlara uyma konusunda uzlaşma yaratabilme potansiyeline sahiptirler. Bunun yanında sivil toplum kuruluşları, devletlerin gerçekleştiremedikleri ya da çeşitle nedenlerle gerçekleştirmeleri mümkün olmayan projeleri de üstlenmelerinin yanı sıra geleneksel devlet eylemlerini de eleştirirler¹⁵³.

Sivil toplum örgütleri, birçok küresel sorunun aşılıp önemli mesafelerin alınmasına, uluslararası işbirliğine ve dayanışmaya maksimum önem vererek, finansal kaynak yaratarak, bilgi alışverişinde ve deneyim aktarımında bulunarak yardımcı olmaktadır¹⁵⁴. Günümüzde içinde bulunduğu toplumun gelişmesi ve kalkınması amacıyla oluşturulmuş olan sivil toplum örgütleri, herhangi bir kar amacı gütmeyen, yani kendileri ve üyelerinin kişisel zenginliği için ekonomik kar elde etmeye çalışmadan

¹⁵⁰ Erözden, a.g.m., s.16.

¹⁵¹ Ahmet N. Yücekök, "19.yy Osmanlı Toplumun Günümüz Türkiye'sine Sivil Toplum Kuruluşları ve Siyaset Sosyolojisi İlişkileri", *Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 5.

¹⁵² Ömer Çaha, "Türkiye'de Sivil Toplum Sorunları", *Liberal Düşünce Dergisi*, S.11., 1998, s.24.

¹⁵³ Taciser Belge, *Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 135.

¹⁵⁴ Belge, a.g.e., s.137.

ekonomik ilişki ve organizasyonların oluşmasında birtakım işlevler edinebilirler. Kalkınma amaçlı oluşturulan sivil toplum örgütleri, toplumsal gruplarla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişki halinde olarak, kalkınma program ve projelerinin incelenmesi, planlanması, uygulanması ve değerlendirilmesi aşamalarıyla özgül bir biçimde uğraşırlar ve bu yöndeki çalışmaları yönlendirirler¹⁵⁵.

Sivil toplum örgütleri, hedefledikleri amaçlarına göre gelişmiş ülkelerde etkin olarak faaliyetlerini sürdürürler iken, gelişmekte olan ülkelerde ise bunu başaramamaktadırlar. Çünkü Batı'da toplumsal yapıyı oluşturan pek çok ögenin karşılıklı mücadelesi etrafında şekillenen sivil toplum örgütleri var iken, gelişmekte olan ülkelerde böyle bir mücadele içerisinde şekillenen sivil toplum örgütü olmadığından, yani bu ülkelerde sivil toplum örgütlerinin toplumsal alt yapıları bulunmadığından etkinlik kazanamamışlardır. Ayrıca gelişmekte olan ülkelerde ulusal gelirin azlığı ve gelir dağılımında derin farklılıkların, adaletsizliklerin bulunması, bu ülkelerdeki sivil toplum örgütlerini ekonomik bakımdan zayıflatmakta, insanların hayat standartlarını zorlaştırmakta, güçlü olan ekonomik birimlerin güçsüz olanı sindirmesini kolaylaştırmaktadır.

2.3. SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİNİN ÖRGÜTLENME TÜRLERİ

Bilindiği üzere “örgütlenme hakkı” sağlıklı bir sivil toplum için olmazsa olmazdır. Dolayısıyla bir ülkedeki sivil toplum örgütlerinin düzeyi, bize o ülkenin sivil toplumunun gelişmişlik düzeyini gösterir. Buldukları ülkelerin kültürel yaşamına, eğitim sistemine, ekonomik, sosyal ve siyasal hayatlarına çeşitli katkılar sağlayan sivil toplum örgütleri ayrıca ülke yönetimlerini de yönlendirirler. Sivil Toplum Örgütlerini; dernekler, vakıflar, sendikalar, yurttaş girişimleri ve yerel yönetimler gibi başlıklar altında sınıflandırabiliriz.

2.3.1. Dernekler

Batı'da yaşanan sanayi devriminin etkisiyle köyden kente göç artmış ve bunun sonucunda farklı kültürlerden, farklı sosyal statülerden ve mesleklerden birçok insan şehirlerde bir arada yaşamaya başlamışlardır. Bu durum giderek yabancılaşan ve yalnızlaşan insanları, kendi bireysel ve grup çıkarlarını korumaya itmiştir. Bahsedilen

¹⁵⁵ Ergüden, a.g.e., s.56.

bu koruma eylemleri neticesinde dernek dediğimiz örgütlenme biçimi meydana gelmiştir.

Modern sivil görünülerinde dernek, ortak bir gaye, düşünce veya çıkar etrafında resmi olarak örgütlenmiş insan topluluğudur. Dernekler ilke olarak, ekonomik derneklerden siyasi partilere kadar çok geniş bir çerçeve içine alınabilirler. Buna karşılık modern ve resmi tanımıyla dernek, siyasal partileri, devletin kurmuş olduğu üyeliği gönüllülüğe dayanmayan kurumları ve öncelikli amacı kar etmek olan örgütleri dışarıda bırakır.¹⁵⁶

2.3.2. Vakıflar

Kelime olarak durdurmak-alıkoymak anlamına gelen, tüzel kişiliğe sahip olan, hukuki, sosyal bir statüsü bulunan vakıf, İnsanlarda bulunan karşılıklı dayanışma ve başkalarına iyilik yapma duygusunu hukuki statüye kavuşturan ve bu duyguya devamlılık sağlayan bir müessesedir¹⁵⁷.

Vakıf kurumu konusunda, kökeni itibariyle birbirinden farklı teori ve görüşler bulunsa da teorik yönden, toplumda sempati bularak yaygınlaşması bakımından ve kurumsallaşması itibariyle İslam kültürünün bir eseri olarak görülmektedir¹⁵⁸. Hatta Türk dünyasındaki vakıflar, on altıncı yüzyılda insanların problemlerinin yanında nesli kaybolan hayvanlara yönelme, yaralı kuşları tedavi etme gibi konularla ilgilenmişlerdir. Bu yüzden Batılı sosyal siyasetçiler bile on altıncı yüzyıl Türkiye'sini "vakıf cenneti" olarak adandırmışlardır¹⁵⁹. Vakıflar genel anlamda, gerçek ve tüzel kişilerin yeterli mal ve haklarını belirli veya sürekli bir amaca tahsisi ile oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır¹⁶⁰. Topluma belli bir ideolojiyi ve düşünceyi yayma, devletin ya da siyasal iktidarın yerine getirmeyi ihmal ettiği birtakım sosyal görevleri yerine getirme, toplumsal huzuru veya barışı sağlama ihtiyacı, stratejik bir takım ihtiyaçlar, kültürel değerler ve inançlar vakıf düşüncesini doğuran etkenlere örnek olarak verilebilirler¹⁶¹.

¹⁵⁶ Sefa Usta, *Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Sivil Toplum, Demokrasi ve Güven*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006, s.48.

¹⁵⁷ Kamil Kaya, "Türkiye Diyanet Vakfının Türk Toplumundaki Yeri ve Önemi", *Diyanet Dergisi*, C.25, S.1, Ankara, 1988, s.17.

¹⁵⁸ Beşir Gözübenli, "İslam Toplumunda Vakıf Kültürünün Doğuşu", *Yeni Ümit Dergisi*, İzmir, 2003, s.53.

¹⁵⁹ Turan Yazgan, *Görüşler*, I.B., Kutsun Yayınevi, İstanbul, 1977, s.15.

¹⁶⁰ Yıldırım, a.g.e., s.179.

¹⁶¹ Ayten Akatay, Nazan Yelkikalan, *Sivil Toplum Kuruluşlarında Gönüllülük ve İnsan Kaynakları Yönetimi*, I.B., Ekin Yayıncılık, Ankara, 2007, s.18.

Vakıfları şu şekilde sınıflandırabiliriz:¹⁶²

- **Özel Vakıflar:** Varlıklı kişiler ve aileler tarafından belirli bir amaca hizmet etmek için kurulmuşlardır.
- **Kamu Vakıfları:** Toplumun farklı kesimlerinden insanların belirli bir amacı gerçekleştirmek için kurmuş oldukları vakıflar, kamu vakfı olarak adlandırılır. Kamu vakıfları da özel vakıflar içinde değerlendirilmektedir.
- **Kurum Vakıfları:** Özel vakıflar gibi işlem görüp, bir kurum ya da şirketin yan kuruluşu gibi çalışırlar. Ayrıca, kurumun karından pay alarak işlemlerini yürütürler.
- **Devlet Vakıfları:** Yasa ile parlamento tarafından kurulurlar. Devlet vakıflarının finansman kaynağını devlet bütçesi oluşturur.

2.3.3. Sendikalar

Sendikalar, sanayi devrimi sonrasında yaşanan, çalışanlarla işverenler arasında mevcut olan güç eşitsizliğini ortadan kaldırmak için oluşturulmaya başlanmıştır. Sendika, “işçi ve işverenlerin iş, kazanç, toplumsal ve kültürel konularda çıkarlarını korumak ve geliştirmek amacıyla, çalışan işçiler tarafından kurulan örgütlü kuruluşlara verilen isimdir”¹⁶³. Sendikalar, temsil ettikleri kesimin ekonomik, sosyal ve siyasal sorunları ile ilgilenmiştir. Örneğin, temsil ettiklerini kitlenin sağlık, eğitim, eğlence, konut vb. sorunlarıyla ilgilenip sadece toplu iş sözleşmesi yapan kurumlar olmak görünümünden kurtulmuşlardır. Bir diğer yandan günümüzde sendikalar, sadece kendilerine üye olan çalışanlarının değil, genel anlamda tüm toplumun refah düzeyini artırma çabası içine girmiş kuruluşlar olarak da ele alınabilir.

Demokratik ülkelerdeki sendikaların temel amacı, temsil ettikleri kitlelerin çıkarını korumaktır. Oysa Türkiye’de gerek burjuva grubu olarak büyük işveren sendikaları, gerekse proletarya olarak işçi sendikaları temelde devletin rantıyla güçlenmektedirler ve temel amaçları da elde etmiş oldukları rantlarını korumaktır.¹⁶⁴

Sendikalar, ekonomik alanda toplu pazarlık amacına yönelik mücadele ettiklerinden dolayı bazı kesimlerce sivil toplum kuruluşu olarak görülmez. Hatta

¹⁶² AB Kapısında Sivil Toplum Dosyası, <http://www.atonet.org.tr/yeni/index..>, (06.02.2016).

¹⁶³ Akatay, Yelkikalan, a.g.e., s.21.

¹⁶⁴ Mehmet Ali Tura, *Çağdaş Demokrasilerde Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal Sisteme Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2004, s. 63.

siyasal alanın çatışmacı ahlakı içinde gelişen hareketler olduğu kabul edilip, sivil toplum alanına dahi alınmaması gerektiğini düşünenler de vardır¹⁶⁵. Bu tür görüşleri iddia edenler, hareketli yapıya sahip bir toplumda sendikaların sadece ekonomik çıkarları korumak için değil, "toplumsal iyilik" için de kamusal alanda çeşitli alanlarda yer almaya başladığını dikkate almamaktadırlar. Sonuçta, sendikaların kendi bünyelerindeki demokratikleşme ve uzmanlaşma çabaları, onu diğer sivil toplum kuruluşlarından ayrı kılmayacak özelliğindedir.¹⁶⁶

2.3.4. Yerel Yönetimler

Yerel yönetimler, “merkezi yönetimin dışında yer alan, yerel bir topluluğun bir arada yaşamalarından kaynaklanan ortak gereksinimlerini karşılamak amacıyla oluşturulan, karar organlarını halkın doğrudan seçtiği, demokratik ve özerk bir yönetim kademesi veya kamusal örgütlenme” olarak tanımlanabilir¹⁶⁷. Bu “ortak ihtiyaçlar” kamu hizmeti olarak da adlandırılır ve devlet ya da kamu tüzel kişileri veya bunların gözetim ve denetimindeki girişimler tarafından, kamu yararını sağlamak maksadıyla yürütülen ve hemen hemen topluluğun geneline sunulmuş bulunan devamlı ve düzenli etkinliklerdir¹⁶⁸. Taşıdığı özellik gereği bazı kamu hizmetleri merkezi idare tarafından ulusal düzeyde gerçekleştirilirken, bazı hizmetler de sadece bir yerel topluluk ölçeğinde ele alınabilir ve bu yerel nitelikli hizmetlerin yerel yönetimler tarafından yerine getirilmesi daha uygundur¹⁶⁹. Yani yerel yönetimlerin en temel varlık nedeni yerel nitelikli birtakım hizmetlerin etkin, verimli ve demokratik yerel yönetimlerce karşılanmasıdır.

Yerel yönetimler, bir sivil toplum kuruluşu olarak toplumdaki güçleri dengelerler, merkezi iktidarın gücünü sınırlarlar ve böylece demokratik bir toplumun oluşmasına katkıda bulunurlar¹⁷⁰. Yerel yönetimler, halkın kendi özgür iradesi ile seçmiş olduğu organlar aracılığıyla kendi kendilerini yöneten kurumlardır. Bir sivil toplum kurumu olarak ele alınabilecek yerel yönetimler, tabana dayalı şekilde ortaya

¹⁶⁵ İlhan Tekeli, *Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasalar Etik -Deprem*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, ss.145-146.

¹⁶⁶ Selda Çağlar, *Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidar Üzerindeki Etkisi (1961-1982 Anayasaları Açısından)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2001, s.111.

¹⁶⁷ Ömer Bozkurt ‘v.d.’, *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1998, s.258.

¹⁶⁸ Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, Marifet Basımevi, İstanbul, 1992, s.13.

¹⁶⁹ Demet Özdenkoş, “Merkezi Yönetim İle Yerel Yönetimler Arasında Görev Bölüşümü”, Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi, C.32., S.2., 1999, s. 81.

¹⁷⁰ Kemal Görmez, *Yerel Demokrasi ve Türkiye*, 2. B., Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 59.

çıkmiş olmalarından dolayı, vatandaşlar arasındaki yurttaşlık bilincinin gelişmesine katkıda bulunarak, siyasal katılımın gerçekleşmesini sağlarlar¹⁷¹. Bu açıdan, yerel yönetimler yerine getirdikleri bu görevlerinden dolayı bir sivil toplum kuruluşu olarak ele alınabilirler. Ancak yerel yönetimler, devlet çatısı içerisinde oluştuklarından ve devletin bir parçası olduklarından, yani kamu gücüyle donatıldıklarından ve sivil toplumun “devlet müdahalesi dışında” oluşmasının, oluşumunun en temel koşullarından birisi olması nedeniyle gerçek manada bir sivil toplum kuruluşudur diyemeyiz. Özellikle, Batı toplumlarında yerel yönetimler; temelleri kente ve kentsel etkinliklere dayanan ve bu süreçlerin sonunda kentlerin özerklikleri, kentte yaşayanların ekonomik ve siyasal hak ve ayrıcalıklara sahip olması, kitle iletişim araçlarının gelişimi, kamuoyunun oluşması, güçler ayrılığı ilkesinin benimsenmesi, ilk kentsel örgütlenmelerin ortaya çıkması, kent meclisleri gibi sonunda sivil toplum olarak adlandırılan kurumlar ile bu güne ulaşan bir tarihsel sürecin birikimidir¹⁷². Ülkemizde ise yerel yönetimler gelişmiş, halka dayanan bir sivil toplum kurumu görünümünden çok, devlet tarafından tepeden inme kurumlar olarak oluşturulmuş ve halk tabanına dayanmayan bir görünüm arz etmektedir¹⁷³.

¹⁷¹ Mehmet Akif Özer, “Yerel Demokrasi, Demokratik Yerel Yönetimler ve Yerel Yönetimlerin Demokratikleştirilmesi Kavramının Tahlili Üzerine”, Türk İdare Dergisi, S.426., 2000, s.133.

¹⁷² Şerif Mardin, “Sivil Toplum”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 1918-1922.

¹⁷³ Özer, a.g.m., s.134.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

(SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ)

1. TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ

Bu bölümde ilk olarak devlet müdahalesinden uzak ve özerk yapıdaki sivil toplumun, siyasal iktidarı sınırlamada nasıl bir işleve sahip olduğu incelenecektir. Daha sonra ise Osmanlı İmparatorluğu'ndan günümüze Türkiye Cumhuriyeti'nde sivil toplumun yapısına değinilecektir. Ayrıca Batı Avrupa ile Doğu Avrupa'daki sivil toplumun farklılıklarını ortaya koymak için İngiltere, Fransa ve Polonya'nın sivil toplum yapılarına değinilecektir. Son olarak ise Ortadoğu ülkelerinden biri olan Mısır ele alınıp, bu coğrafyada sivil toplumun bulunup bulunmadığı tartışılacaktır.

1.1. SİYASAL İKTİDARIN SINIRI OLARAK SİVİL TOPLUM

Tarihsel süreç içerisinde her ne kadar siyasal toplum sivil toplum kavramı özdeş tutulmuş olsa da günümüzde sivil toplumun siyasal iktidar kavramının dışında yer aldığı görülmektedir. Dolayısıyla sivil toplum kavramı, devlet müdahalesinin olmadığı, özerk bir alanı ifade eder ve siyasal iktidar için de bir sınır oluşturma işlevini yerine getirir.

Siyasal iktidar, bulunduğu ülke içerisinde meşru olarak kuvvet kullanma tekeline sahip iktidardır. Siyasal iktidarın sahip olduğu bu meşru kuvvet kullanma tekeli, genellikle değişik biçimlerde ortaya çıkabilir, denetimsiz, sınırsız, sert ve aşırı olabilir¹⁷⁴. Bu noktada ise en büyük sorunlardan biri olan “iktidarın sınırlandırılması” problemi ortaya çıkabilir. Çünkü anayasal kurullarla sınırlandırılıp kontrol altına alınmayan siyasal iktidar, insanın özgürlüğünün önündeki en büyük engeldir. Zira siyasal toplumda iktidar ve iktidar ilişkileri doğdukları andan itibaren, bu iktidar karşısında bireyi, toplumu ve özgürlükleri korumak, insanların fikir ve çabalarının

¹⁷⁴ Bahri Savcı, “Siyasal İktidarı Hukukla Bağlama Çabasının Geçirdiği Seyir”, AÜSBFD, C.12., S.4., Ankara, 1957, s. 64..

başlıca kaygısını oluşturmuştur¹⁷⁵. Dolayısıyla siyasal toplumda ve kamu düzeninde insanlık onurunu veya şerefini ve insan haklarını kabul eden kurum ve kurallar oluşturabilmek için siyasal iktidar sınırlandırılmalıdır.¹⁷⁶

İnsanoğlu, kendi özünde olaylar karşısında ne kadar anlayışlı olmaya ve adil davranmaya çalışırsa çalışsın, içinde bulunduğu siyasal ortamın durumu ve insanların çıkarları için kendisine yönelmeye başlaması, etrafının bir kısmı dalkavukluk ve ikiyüzlülerle çevrilmiş olması ve onlar tarafından devamlı övülmesi, doğruluk ve adalet yolundan ayrılmasına ve elinde bulunan gücünü kötüye kullanmasına sebep olur¹⁷⁷. Bir diğer ifadeyle, iktidarda bulunanlarda birer insan olduklarından kin, ihtiras ve menfaatlerinin esiri olarak ellerindeki sınırsız yetkiyi, zor kullanma tekelini genellikle kötüye kullanmaları ve kendi çıkarlarına alet etmeleri mümkündür¹⁷⁸. Daha da kötüsü, siyasal iktidar genellikle yetkilerini çoğaltmak, genişletmek, sınır tanımamak ve bir noktada merkezileşerek şahsileşmek eğiliminde olduğundan adeta bireyleri özgürlükleri noktasında ümitsizliğe düşürecek kadar bir yoğunluk kazanır¹⁷⁹. Dolayısıyla, siyasal iktidarın çeşitli araçlar kullanılarak sınırlandırılıp siyasal güce sahip olmasının doğasından kaynaklanabilecek bu aşırılığın, önlenmesi gerekmektedir.

Atilla Yaylıya göre, siyasal iktidarın sınırlandırılmasında sivil toplumun üzerine düşen en temel görev, siyasal iktidarı dengeleyip, onu denetim altında tutacak kuvvet merkezi olma görevini yerine getirmektir. Bu görevin gerçekleştirilmesi için sivil toplum kuruluşlarının, hem çok sayıda ve bağımsız olmaları hem de ekonomik açıdan kendi kendilerini finanse eder durumda olmaları gereklidir. Eğer bu koşullar sağlanırsa siyasal iktidarın gücünün sınırlandırılması ve denetlenmesi olasılığı da o kadar yüksek olur. Çünkü siyasal iktidar bir ülkedeki mevcut olan az sayıdaki grubu zorla bastırma, çıkar sağlama veya buna benzer yollarla etkisizleştirip sindirebilir, ama aynı şeyi sayıları yüzleri, binleri bulan grup ve örgütlere yapamaz. Dolayısıyla, sivil toplum örgütlerinin

¹⁷⁵ Savcı, a.g.m., s. 65.

¹⁷⁶ Şeref Ünal, *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*, 1.B., Yetkin Yayınları, Ankara, 1997, s. 21.

¹⁷⁷ Maurice Duverger, *Politikaya Giriş*, (Çev. Samih Tiryakioğlu), 2.B., Varlık Yayınları, İstanbul, 1984, s. 194.

¹⁷⁸ Ünal, a.g.e., s.21.

¹⁷⁹ Savcı, a.g.m., s.125.

siyasal iktidarı sınırlama işlevini tam olarak yerine getirmeleri açısından güçlü, bağımsız ve çok sayıda olmaları gerekmektedir.¹⁸⁰

Siyasal iktidarı denetim ve kontrol altına alan sivil toplum, bir yandan gücün siyasal iktidar tarafından baskıcı bir biçimde kullanılmasını sınırlandırırken, bir yandan da baskıcı siyasal iktidara karşı muhalefeti örgütleyip, demokratik yapıda olmayan rejimlerin meşruluğunu azaltır¹⁸¹. Siyasal iktidarın topluma hesap verme durumunu arttıran bir unsur da, güçlü bir örgütlenmeye sahip olan “demokratik bir sivil toplumun” bir ülkedeki siyasal iktidarla birlikte var olmasıdır¹⁸². Bir siyasal iktidar toplum nezdinde meşruluğunu, saygı ve güvenirliliğini arttırmak istiyor ise, sivil toplum örgütleri aracılığı ile faaliyet ve uygulamalarına ilişkin hesap verme konusunda kendisini bağımlı kılması gerekmektedir.

Son tahlilde sivil toplum, “kendi sivil yapısını” yani varlığını korumak için zorunlu ve doğal olarak siyasal iktidara karşı bir sınır çizip, onun geçemeyeceği bir hat oluşturmak zorundadır. Sivil toplum örgütleri mevzu bahis özgürlükler olunca, hepsi birlik olup siyasal iktidara karşı seslerini yükseltip, eleştirilerini arttıracaklardır, hatta bu uğurda daha da ileri giderek özgürlükleri korumak için aktif direnişe bile geçeceklerdir¹⁸³. Bu durumda ise siyasal iktidar geri adım atarak kendisini dengeleyecektir. Bir diğer anlatımla, eğer bir ülkede hak ve özgürlükler düşüncesi o ülkede yaşayan insanlar tarafından önemli görülüp benimsenmiş ise, o toplumdaki yöneticiler hak ve özgürlüklere yersiz bir şekilde müdahale etmenin sebep olacağı tepkiyi hesaba katarak ölçülü davranmaya zorlanmış olacaklardır.¹⁸⁴

Sivil toplumun öncelikli işlevlerinden biri de devleti metafiziksel bir kurum olmaktan çıkarıp “teknik” bir örgüt haline getirmektir. Çünkü devlet, sivil toplumun geliştiği bir ortamda bireyin ve grupların eleştiri noktası haline gelip, sivil toplumun devlet üzerinde sıkı bir denetim ve kontrol yapısı kurmasını sağlamaktadır. Böylece devlet, “eleştirilebilen, sorgulanabilen, gerektiğinde yanıldığı sivil toplum tarafından ortaya konulabilen bir teknik örgüt ve hizmet eden bir birim” haline gelerek,

¹⁸⁰ Atilla Yayla, *Siyaset Teorisine Giriş*, 4.B., Siyasal Kitapevi, Ankara, 2004, s. 150.

¹⁸¹ Tosun, “Türkiye’de Devlet Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller”, a.g.m., s.119.

¹⁸² Tosun, “Türkiye’de Devlet Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller”, a.g.m., s.124.

¹⁸³ Münci Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, 7.B., Yetkin Yayınları, Ankara, 1993, s. 250.

¹⁸⁴ Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, a.g.e. s. 251.

“ulaşılmaz, sorgulanamaz, yarı-tanrısal” bir güç olmaktan çıkar¹⁸⁵. Aynı zamanda bu durum, sivil toplumun kendi içerisinde ve devletle olan ilişkilerinde katılımcı yapıları yaygınlaştırarak bazı toplum üyelerinin keyfi bir biçimde dışlanmasına son verebilir ve haklar sisteminin yeniden tanımlanmasına ve geliştirilmesine yardımcı olur.¹⁸⁶

Kısacası, günümüzde devlet organlarının ve kurumlarının giderek gelişip, genişlediği, kanunların ve diğer idari düzenlemelerin toplumun her alanını kapsar haline gelip, devlet görevlilerinin sayısının arttığı ve bu görevlilerin otorite, yetkilerini genişletmek istemeleriyle de devletin topluma hâkim olma konumuna geldiği ve adeta toplumsal alanı yok ettiği¹⁸⁷ bir ortamda bireyin ve toplumun özgürlüğü sağlamak için yaşanan bu durumun önlenmesi amacıyla etkin bir sivil toplumun varlığı gerekir.

1.2. TÜRKİYE’DE SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ

Bir ülkenin tarihsel süreç içerisindeki siyasal, toplumsal, kültürel ve ekonomik yapısı ile sivil toplumun gelişimi birbiriyle yakından ilgidir. Keza Türkiye’deki sivil toplumun yapısı da zamanla bu alanlarda yaşanan değişimler ve farklı bakış açıları tarafından derinden etkilenmiştir. Sivil toplum kavramının ortaya çıkışı ve tarihsel süreç içerisinde geçirdiği aşamalar dikkate alınınca Türkiye’de Batıdaki anlamıyla benzer bir sivil toplumun var olup olmadığı konusunda bir tartışma söz konusudur. Ancak Türkiye’nin tarihsel sürecini incelediğimizde ülkeye özgü bir sivil toplumun hiç ortaya çıkmadığını söylemek yanlış olacaktır. Şöyle ki, gerek Osmanlı döneminde gerek Cumhuriyetin ilk yıllarında kendi kültürümüze özgü bir sivil toplumun bulunduğunu bu konuda yapılan araştırmalar desteklemektedir. “Türkiye’de STK’lar” konusunda Dünya Bankası’nın hazırladığı rapor da bunu doğrulamaktadır. Rapora göre, Türkiye’de sivil toplum kavramı Osmanlı İmparatorluğu’nun kuruluş yıllarına kadar uzanan ve neredeyse yedi yüz yılı kapsayan bir süreç olup, gönüllülük esası üzerine oturup, gelişmiştir¹⁸⁸. Ayrıca raporda, günümüzdeki eğitim ve sağlıktan sorumlu devlet kuruluşlarının temellerinin Osmanlı döneminde kurulan vakıflara dek uzandığını belirtilmektedir. Ancak, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de sivil toplum

¹⁸⁵ Ömer Çaha, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, Yeni Türkiye Dergi (Sivil Toplum Özel Sayısı), S.18., Yıl:3, 1997, s.31.

¹⁸⁶ Ömer Faruk Gençkaya, “Demokratikleşme ve Sivil Toplum İlişkisi Üzerine Bir Not”, Yeni Türkiye Dergisi (Sivil Toplum Özel Sayısı), S.18, Yıl:2, 1997, s. 103.

¹⁸⁷ Aytekin Yılmaz, a.g.m., s.95.

¹⁸⁸ E. Fuat Keyman, *Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*, 2001, <http://panel.stgm.org.tr/>, (25.04.2016), s.10.

kavramının popüler olması 1980'li yıllara rastlar. 1980'li yıllardan sonra sivil toplum, Türkiye'de en çok kullanılan kavramlardan biri olmasına karşın, herkesçe farklı şekilde ve en az anlaşılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kuşkusuz Türkiye'deki sivil toplum ile ilgili bir kanıya varabilmek için, öncelikle Osmanlı toplumu üzerinde bir inceleme yapmak zorundayız.

1.2.1. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Sivil Toplum

Osmanlı İmparatorluğu dönemindeki sivil toplumu, genel anlamda batılılaşma ve “modernleşme” hareketlerine zemin oluşturan Tanzimat Dönemini temel alarak; Tanzimat öncesi ve Tanzimat sonrası olmak üzere kendine özgü nitelikleri olan iki dönem şeklinde ele alıp inceleyebiliriz.

1.2.1.1. Tanzimat Öncesi Sivil Toplum

Avrupa'daki merkezi devlet yapılanmasının zayıf olması, toplumsal sınıfların mevcudiyeti ve sınıfların kendi arasında ve sınıflar ile devlet arasında bir gerilimin yaşanması, serbest piyasa ekonomisinin varlığı, bireysel haklar gibi avantajlar sivil toplumun gelişimine zemin hazırlamıştır. Ancak Osmanlı Devleti'nde, Avrupa'daki gibi sivil toplumu geliştiren bu unsurlar mevcut değildir. Her şeyden önce, Osmanlı Devleti merkezi yönetimin çok güçlü olduğu bir devlet olmuştur. Osmanlı Devleti'nde, Avrupa tarzı toplumsal sınıflar olmadığı için devlet ile toplum arasında aracı konumunda olan yapılardan söz etmek mümkün değildir. Her ne kadar Osmanlı Devleti'ndeki tasavvuf kurumu ve ulemanın bir kısmı devlet ile toplum arasında aracı bir görev ifa etmiş olsa bile, bu işlev Avrupa'daki tecrübelerden çok farklı olmuştur. Ayrıca devletin sahip olduğu otorite, şeriat ve hanedanın otoritesi ile birlikte daha çok devletin elinde bulunan güçten kaynaklanır, Batı'daki gibi toplum ile aralarında var olan bir sözleşmeden (vatandaşlık) kaynaklanmaz¹⁸⁹. Üstelik Osmanlı Devleti'nde Avrupa'daki gibi sivil toplumun gelişmesinde öncü rol oynayan “serbest pazar ekonomisi” mevcut değildir. Devlet tüm ekonomik faaliyetlerin yürütücüsü ve denetleyicisi olarak yer alır. Osmanlı Devleti'nde modern anlamda birey ve birey hakları kavramı gelişmemiştir, yani bireye önem verilmez, önemli olan dirlik ve beraberliktir

¹⁸⁹ Abay, a.g.m., s.278.

Osmanlı Devleti'nde sivil toplumun temelini oluşturan özerk sosyal sınıfların gelişmemesinin nedeni, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu siyasal yapı ve bu siyasal yapıyı toplumun benimsemesi, güçlü devlet geleneği ve hükümdarların kuvvetli otoriteleridir. Bununla beraber Osmanlı Devleti'nde sivil toplum potansiyeli taşıyan bazı unsurlardan da bahsedebiliriz. Bunlardan birincisini Osmanlı'nın sahip olduğu "Millet Sistemi" olarak ele alabiliriz¹⁹⁰. Her şeyden önce, Millet sistemi ırka dayalı bir sınıflama değil, din ve mezhep esasına göre sınıflama yapan bir sistemdir. Millet Sistemi ile Osmanlı devleti sınırları içinde farklı etnik grupları ve dinleri içinde barındıran bir imparatorluk olarak, her dini grubu adeta kendi içinde bağımsız bir varlık haline getirmiştir. Örneğin; Osmanlı Devlet'i gayrimüslimlerin sadece yönetim, maliye ve askerlikle ilgili olan işlerine karışıp; doğum, evlilik, ölüm, haberleşme, eğitim, din, sosyal güvenlik ve adalet işlerine karışmadığı için, gayrimüslimler kendi dillerini ve değerlerini yaşayıp, geliştirme imkânlarını büyük ölçüde yakalamışlardır¹⁹¹. Dolayısıyla, her millet kendi içerisinde bir dereceye kadar bağımsızlığa sahiptir. Ancak güçlü devlet egemenliğine sahip olan Osmanlı Devleti'nde, devlet bütünlüğünün korunması amacıyla gayrimüslimler vergi yükümlülükleri ve sosyal açıdan farklı uygulamalara tabi tutulmuşlardır. Haliyle bu durum, gayrimüslimlere tanınan bir takım özerkliği sınırlandırmış olsa bile, bu uygulamanın amacı; Osmanlı Devlet'i içerisindeki çeşitli milletlerin devlete karşı bir güç oluşturmalarının önüne geçmektir¹⁹². Yine de Millet Sistemi'nde her millete tanınan kısmi bağımsızlık milletlerin sivil toplum unsuru oluşturabileceği sonucunu doğurmuştur.

Ali Rıza Abay'a göre loncalar, Osmanlı Devleti'nde sivil toplum unsuru olabilme niteliği taşıyan diğer bir yapılanmadır. Loncalar, İslami tasavvufi düşüncede yer alan fütüvvet ilkesine bağlı kalarak tekke ve zaviyelerdeki şeyh-mürît ilişkisine benzeyen, işyerlerinde ise usta-çırak ilişkisini oluşturan ahilik teşkilatına dayanmışlardır. Kentlerde merkezleşen ahilikler, zamanla esnaf birlikleri şekline dönüşerek loncalar şeklini almıştır.¹⁹³

¹⁹⁰ Abay, a.g.m., s.279.

¹⁹¹ Cemal Sarpaşan, *Devletin Sivil Topluma Yaklaşımı Çerçevesinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, Yayınlanmamış Denetçi Yeterlilik Tezi, Ankara, 2008, s. 55.

¹⁹² Sarpaşan, a.g.e., s. 56.

¹⁹³ Abay, a.g.m, s. 279.

Loncalar, mesleğe çırak yetiştirmelerinin yanında, insani değerlerin anlatılması, gençlerin problemleri ile ilgilenme, askeri alanlara katkıda bulunma, sosyal hizmetler gibi konularda da faaliyet göstermişlerdir. Ayrıca Abay loncaların, herhangi bir kesimin haksızlığa uğramasını engellemek için, zengin ile fakir, üretici ile tüketici, devlet ve toplum arasında aracı olma görevlerini yerine getirdiklerini belirtmiştir. Her ne kadar Loncalar, devletin kontrolünde bulunsa ve bir ölçüde devletin kendilerine verdiği görevleri ifa etse de, sözü edilen yapıları ve işlevleri nedeniyle sivil toplum anlamında bir vazifeyi yerine getirmişlerdir.

Üçüncü olarak Abay, Osmanlı Devlet’inde tarikatların da sınırlı sayıda sivil toplum işlevi gördüklerini ileri sürmektedir. Tarikat, İslam dininde aynı dinin içinde Allah'a ulaşmak için tutulan, birtakım kuralları olan yol anlamına gelmektedir. Tarikatlar, Osmanlı Devlet’inin kuruluş yıllarından itibaren yeni fethedilen topraklardaki toplumların sempatilerinin kazanılarak İslamlaştırılmaları ve böylece gazalara kitle desteğinin sağlanması açısından etkili olmuşlardır¹⁹⁴. Günümüzde mevcut olan, devlet ve toplum arasında aracı olma ve bir bakıma tampon oluşturarak iletişim kurma işlevlerine yerine getiren dernek, sendika, baskı grupları vb ikincil gurupların Osmanlı Devlet’inde bulunmaması, bu işlevlerin Osmanlı Devlet’inde tarikatların yardımıyla yerine getirilmesine neden olmuştur. Fakat yine de tarikatların, kendi bünyelerinde bulunan hiyerarşi, itaat gibi nitelikleri sebebiyle batılı tarzda bir sivil toplum unsuru olmadıkları da rahatlıkla ileri sürebilir¹⁹⁵. Ayrıca Osmanlı Devlet’inde Avrupa’daki gibi bir aristokrasi ve burjuvazi sınıfı arasında yaşanan mücadelenin olmaması Osmanlı Devlet’inde Batı’daki gibi bir sivil toplum anlayışının ortaya çıkmamasında en büyük etkidir.

Tarikatlar, modern sivil toplumun en önemli özelliklerinden biri olan bireyselliği taşımaları açısından tartışmalı bir konuma sahiptirler. Tarikatların sahip oldukları grup kimliklerinin bireysellikleri bastırması, tarikat üyelerinin şeyhe ya da tarikat önderlerine koşulsuz teslimiyetinin ve mutlak bağımlılığının özerk bireyi yok etmesi, sivil toplumun temelinde yer alan bireyselliği öne çıkarma anlayışı açısından sorunlu görülmektedir¹⁹⁶. Bir başka açıdan ise, sivil toplum tamamen devlet dışı bir konumu ifade eder. Bugün ise

¹⁹⁴ Abay, a.g.m, ss. 279-300.

¹⁹⁵ Fatih Duman, "Sivil Toplum", *Siyaset*, der. Mümtazer Türköne, Lotus Yayınları, Ankara, 2005, s.369.

¹⁹⁶ Duman, a.g.m., s.370.

tarikatlar, üyelerine devlette iş bulmak ve onları devlete yerleştirmek suretiyle, devletin bir parçası olmaya ve devlet gücünü kullanmaya çalışmaktadır. Bu tarikatları, diğer her şeyde bir benzerlik bulunsa bile, sivil toplum örgütlerinden ayıran en önemli şeydir.

Osmanlı sisteminde sivil toplum örgütlenmesi sayılabilecek dördüncü unsur vakıflardır¹⁹⁷. Vakıf, kısaca bir malın mülkiyetinin devri ile malın tasarruftan alıkonulup, elde edilen gelirin sürekli olarak belirli bir amacı gerçekleştirmek için tahsis edilmesi olarak tanımlanabilir. Dolayısıyla, kendisinden yararlanmak olası olan bir malın vakfedenin mülkü olmaktan çıkıp toplumun mülkü haline gelmesi, toplumun emrine ve hizmetine sunulmasıdır¹⁹⁸. Osmanlı Devleti'nin yerine getirmekte zorluk yaşadığı veya tamamen kendi alanı dışında gördüğü bir takım kamu hizmetleri vakıflar yardımıyla yürütülmüştür. Özellikle, eğitim ve öğretim, sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik, sosyal yardım hizmetlerinde vakıfların önemli bir rolü bulunmaktadır. Örneğin; Tanzimat dönemine kadar medreseler tamamen vakıflar aracılığıyla kurulmuş ve hizmet vermişlerdir.

Osmanlı Devleti'nde bulunan vakıfların, loncaların, Ahi teşkilatlarının ve tarikatların bir çeşit sivil toplum örgütü işlevi gördükleri kabul edilse de devletin otoritesinin birey lehine sınırlandırılması konusunda çabaları olmadıkları için ve halkın da demokratik anlamda yönetime katılması gibi bir durum yaşanmadığından, Batı ile karşılaştırıldığında bu kurumların sivil örgütlenmelerin esas itibariyle sosyal amaçlı oldukları görülür.¹⁹⁹

Şenol Durgun'a göre, modern anlamdaki sivil toplum örgütlerinin faaliyetleri ise daha çok siyaset üzerinde etkili olan, devletin veya siyasal otoritenin meşruiyetini sivil toplum alanından aldığı, iktidardaki siyasi güç karşısında, karşı siyasi güçleri içinde barındıran ve bu güçlere başvurarak devletin tasarruflarını etkileyen bir özelliğe sahiptir. Dolayısıyla, Osmanlı Devlet sisteminin mantığı açısından, devletin içinde sivil toplum diye adlandırabileceğimiz kuruluşların bu tanım çerçevesince değerlendirildiğinde etkin ve belirleyici rol oynayan bir sivil toplum örgütü olarak görülemeyeceğini ileri sürebiliriz.²⁰⁰

¹⁹⁷ Hüseyin Kerim Ece, *İslamın Temel Kavramları*, 1.B., Beyan Yayınları, İstanbul, 2000, s.742.

¹⁹⁸ Ece, a.g.e., s.743.

¹⁹⁹ Abay, a.g.e., s.279.

²⁰⁰ Şenol Durgun, "*Türkiye'de Sivil Toplum ve Devlet*", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sivil Toplum Özel Sayısı, S.18, 1997, s.220

1.2.1.2. Tazminat Sonrası Sivil Toplum

Devlet elitlerinin Osmanlı Devlet'ini modernleştirme çabalarıyla, on dokuzuncu yüzyıl Osmanlı Devlet tarihi birbirine paraleldir. Osmanlı Devleti'nde yaşanan modernleşme hareketleri, Avrupalı Devletlerde olduğu gibi emperyalizm devri ile eş zamanlı olarak ortaya çıkan, bireyin hukuki, sosyal ve siyasi haklarını içine alarak gelişen, geleneksel ve tarımsal nitelikteki toplumun kentsel ve laik bir sanayi toplumuna evrilmesini sağlayan bir süreç değildir. Tam aksine Avrupa emperyalizmi karşısında imparatorluğun varlığını ve bütünlüğünü koruma amaçlı, devletin öncü olarak başlattığı ve yönlendirdiği savunmacı nitelikteki bir reform programıdır.²⁰¹

Osmanlı Devlet'inden günümüze modernleşme serüveninin aşamalarını Tanzimat, Islahat, Meşruiyet ve Cumhuriyet diye kabataslak bir çizgi üzerinde ifade edebiliriz. Ayrıca gerek Osmanlı Devleti'ndeki modernleşme talepleri gerekse de Türkiye Cumhuriyeti'ndeki modernleşme talepleri aşağıdan yukarıya doğru değil de yukarıdan aşağıya doğru şekillenmiştir. Bu süreçte siyasal amaçlı sivil toplum örgütlenme talepleri de kendini merkezin dışında hisseden kesimlerden biridir.

Tarihçiler tarafından, 1876 yılında ilan edilen I.Meşrutiyet ve Kanuni Esasi, yazılı anayasa geleneğine sahip olmayan Osmanlı Devlet'inde Sultan'ın iktidarını sınırlandırmaya yönelik en önemli girişim olarak kabul edilmektedir²⁰². I. ve II. Meşruiyet döneminde iktidarın halkla paylaşılabilceği yönünde ilk defa bir kabullenme süreci ortaya çıkmıştır. Özellikle II. Meşruiyet devrini başlatan 1908 Hareketi, Osmanlı Devleti'ndeki özgürlükçü reform girişimlerine yeni bir unsur olarak ilk kez, "halk" unsurunu katmıştır. Ayrıca II. Meşruiyet Döneminde yaşanan toplantı yapma özgürlüğünü, basın hürriyetini, grev hakkını, cemiyetleri (dernekleri) düzenleyen yasalar ve dernek sayılarının artması sivil toplumun gelişmesini derinden etkilemiştir.

1.2.2. Cumhuriyetin Kuruluşu ve Sonraki Dönemde Sivil Toplum

Cumhuriyetin ilanıyla birlikte her ne kadar yeni bir devlet ve toplum oluşturma projesi hedeflenmiş olsa da sivil toplum örgütlenmesi açısından Osmanlı Devleti'nden

²⁰¹ Yasemin Avcı, "Osmanlı Devlet'inde Tanzimat Döneminde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşme Meselesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.21, Ankara, 2007, s.2.

²⁰² Kapani, *Kamu Hürriyetleri*, a.g.e., s.103.

devir eden siyasal ve toplumsal kültürün büyük ölçüde devam ettiğini söyleyebiliriz²⁰³. Ancak yinede Cumhuriyet Dönemindeki sivil toplum oluşumunu 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki aşamada inceleyebiliriz.

1.2.2.1. 1980 Öncesi Sivil Toplum

Hem Osmanlı Devleti'nin hem de Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasal kültürüne hâkim olan devlet anlayışı patrimonyal devlet anlayışıdır. Özellikle siyasi kültürümüz Cumhuriyet'in ilk yıllarında yoğun bir şekilde devlet endeksli olup, devlet politikalarından çok yoğun bir şekilde etkilenmiştir. Siyasal kültürümüze hâkim olan devletçi sistem ortak bir menfaat düzenlemesi üzerine oturan bir yelpaze yarattığından siyasal partiler, ülkemizde Batı Avrupa'da olduğu gibi toplumsal kesimlerin doğrudan temsilcileri olarak şekillenememişlerdir.²⁰⁴

Cumhuriyetin ilanından sonra gelen tek parti döneminde, bir taraftan Batılı-modern bir toplum oluşturulmaya çalışılırken, diğer taraftan özellikle İslamcı kesim ve liberallerden gelen muhalefete dönük baskılar ve yasaklar sağlıklı bir sivil toplumun gelişimini engellemiştir²⁰⁵. Cumhuriyet dönemine her ne kadar yeni bir devlet ve toplum oluşturmak amacı ile girilmiş olsa da, tek partili dönemin modernleştirici zihniyetine uymayan hiç bir örgütlenmeye izin verilmemiştir.²⁰⁶

Tek Parti döneminde modern devleti kurmak amacıyla gerçekleştirilen inkılâplar ve yürürlüğe konulan yasal düzenlemelerle (medeni kanun, ceza kanunu, borçlar kanunu, ticaret kanunu gibi) sivil toplum için bir yandan gerekli alt yapının sağlanmasına çalışılırken, bir yandan da uygulanan toplumsal mühendislik projesi; sivil oluşumların doğal gelişimini yok saymıştır. Tek parti döneminde sendikal örgütlenme sınırlı, devlet tarafından güdümlü ve uygulamada izne bağlı, grev ise yasaktır; toplu pazarlık ve toplu sözleşme olanaklarına ise yer yoktur²⁰⁷. Ayrıca bu dönemde devlet, basını resmi ideolojisini yaymada bir propaganda aracı olarak görerek, kendi rejimiyle basınının uyumlu çalışmasını arzulamıştır. Bu durum ise, basına yönelik özgürlüklerin sınırlandırılmasını, gazete ve dergiler üzerinde tam bir devlet denetiminin kurulmasına yol

²⁰³ Durgun, a.g.m., s.291.

²⁰⁴ Durgun, a.g.m., s.292.

²⁰⁵ Tosun, "Türkiye'de Devlet Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller", a.g.m., s. 257.

²⁰⁶ Abay, a.g.m., s. 280.

²⁰⁷ Tosun, "Türkiye'de Devlet Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller", a.g.m., s.261.

açmıştır.²⁰⁸

Türkiye'de 1946 yılında tek partili hayattan çok partili hayata geçilmesi ve 1950 yılında da Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesi ile sivil toplum alanında bir dönüm noktası yaşanmıştır. DP iktidarı dönemi, her ne kadar demokrasi açısından iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkinin sağlıklı bir temele oturmasını sağlayamamış olsa da sivil örgütlenmenin yaygınlık kazanması bağlamında önemli bir dönemdir. Çok partili hayata geçişle birlikte hem işçi örgütlenmeleri güçlenmeye başlamış, hem de sendika sayıları gittikçe artarak sendikalar kendi aralarında birlik, federasyon gibi üst düzey örgütlenmelere gitmişlerdir. Ancak yine de DP döneminde de siyasette sendikaların ciddi bir şekilde etkilerinden ve ağırlığından söz etmek zordur.

Gülgün Erdoğan Tosun'a göre DP, iktidarda bulunduğu süre boyunca muhalefete karşı olan özgürlükçü tutumunu devam ettirememiştir. 1955-60 yılları arasında, yani iktidarının ikinci yarısında ekonominin kötüye gitmeye başlamasıyla birlikte, Demokrat Parti her türlü muhalefete karşı hoşgörüsüz davranan, yapılan özgürlükçü düzenlemeleri değiştirerek yasakçı zihniyeti egemen kılan bir siyasal iktidar haline gelmiştir. 1955 yılındaki 6-7 Eylül olaylarından sonra yaşanan sıkıyönetim ortamı, basının yeni yasaklamalar ve sınırlamalar ile düzenlenmesi, üniversitelerin bağımsızlıklarının ortadan kaldırılması, muhalefet partilerine radyoda konuşma ve kendilerini ifade etme yasağı getirilmiş olması, tahkikat komisyonunun kurulması, bazı sendika birlikleri, gazetelerin ve partilerin kapatılması gibi uygulamalar sivil toplumun gelişmesi yönünden de olmuştur²⁰⁹.

DP iktidarının ikinci yarısında başlayan bu baskıcı uygulamaları 27 Mayıs 1960 darbesine neden olmuş ve bu darbe döneminde sivil toplum kesintiye uğramıştır. Siyasal sistemimizin yaşadığı bunalımlar ve özgürlükçü bir demokrasi anlayışımızın henüz siyasal kültürümüzde tam olarak benimsenmemesinden kaynaklanan sorunlar sonunda yine bir anayasa sorunu haline getirilmiş, sorunların kurumsal ve yasal düzenlemelerle çözülebileceği inancı bir kez daha galip gelmiştir.²¹⁰

²⁰⁸ Duman, a.g.m., s. 373.

²⁰⁹ Tosun, "Türkiye'de Devlet Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller", a.g.m., s.275.

²¹⁰ Tosun, "Türkiye'de Devlet Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller", a.g.m., ss. 275-276.

1961 yılında halkoyuna sunulurken kabul edilen anayasanın özgürlükler ortamını genişletmesi, basın üzerindeki baskı ve sınırlamaların kaldırılması başlangıçta iyimser bir hava yaratmış olsa da, 12 Mart 1971 muhtırasıyla bu özgürlükçü hava tekrar baskı ortamına geri dönmüştür. Siyasal partilerin amaçları ise, kurdukları yan kuruluşlarla çeşitli kesimlerden seçmen kitlesine ulaşmak ve sivil toplum örgütleriyle yakından ilişki kurmak olmuştur. Ancak bu durum ideolojiye ilgisiz kalan dernekleri bile sağ-sol kutuplaşması içerisinde yer almaya zorlayacaktır.²¹¹

1970’li yılları ve 1980’li yılları genel anlamda değerlendirdiğimizde, devlet ne zaman kendi kontrol ve denetim mekanizmasının zorda kaldığını hissetse ya da ekonomisinin yaşadığı krizleri kendi iç dinamiklerini kullanarak aşamadığı durumla karşı karşıya kalsa askeri darbelerle bir kaçış yolu olarak başvurmuştur²¹². Dolayısıyla çok partili hayatın başlangıcından 1980’e kadar olan dönemi, Türkiye’de sivil toplum ve devlet ilişkisi açısından yaşanan askeri darbelerin biçimlendirdiği bir dönem olarak kabul edebiliriz. Gelişen toplumsal hareketliliğe ve farklılığa cevap vermeyen askeri ve sivil iktidarların kolayca kaçarak seçtikleri yol, demokrasinin kesintiye uğratılması olmuştur.²¹³

Sonuç olarak Türkiye’de sivil toplumun gelişimine yönelik 1960’lı yıllardan 1980’li yıllara uzanan süreçte bazı özgürlükçü uygulamalara ve düzenlemelere yer verilmiş olsa da devlet merkezli modernleşme süreci sivil toplumun tabandan gelişimine imkân vermemiştir. Hatta ülkede mevcut örgütsel yapılar sivil toplumun gelişiminden daha çok sivil toplum üzerinde devlet denetimini sağlayan bir yapı haline gelmiştir.

1.2.2.2. 1980 Sonrası Sivil Toplum

Yaşanan 1980 darbesinden sonra getirilen yasaklamalar düşünüldüğünde, sivil toplum kavramı ülkemizde Doğu Avrupa’dakine benzer şekilde baskıcı devlet mekanizmasına karşı bir savunma alanı olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Çünkü Türk toplumu 1980 askeri darbesiyle birlikte politikadan uzaklaşma sürecine sokulduğunda, bu süreçte devlet toplumun hemen her alanını totaliter bir şekilde kontrol ve denetim

²¹¹ İlyas Doğan, “Türkiye’de Çok Partili Dönemde Sivil Toplumun Gelişimi (1949-2000), Kamu Hukuku Arşivi, C.10, S.2., ss. 83-97.

²¹² Doğan, a.g.m., s.85.

²¹³ Tosun, “Türkiye’de Devlet Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller”, a.g.m., ss. 285-286.

altına almıştır²¹⁴. Bu durumu 1982 Anayasası da doğrulamaktadır. Nitekim 1982 Anayasasıyla devletin güdümündeki bir demokrasi anlayışı benimsenerek bireyin yerine devleti ön plana çıkararak, temel hak ve özgürlükler bakımından önemli kısıtlamalar, düzenlemeler getiren dolayısıyla da çoğulcu ve özgürlükçü bir toplumun isteklerini karşılamaktan uzak bir yaklaşım benimsenmiştir. Anayasa tartışmaları anayasanın daha hazırlanma aşamasında dar bir çerçevede yürütülmüş, siyasilerin yanında sivil toplum örgütlerinin de katılımı engellenmeye çalışılmıştır. Bu bakımdan 1982 Anayasası hazırlanışı, halkoyuna sunulmasından önceki tanıtımı, tartışılması ve uygulanması aşamalarında siyaseti demokratik sivil toplumdan gelen taleplere karşı kapalı tutmuştur²¹⁵.

Anavatan Partisi lideri Turgut Özal, 1983 yılında askerin siyasetten çekilmesiyle birlikte başbakan olup, liberal politikalar izlemeyi tercih etmiş, bu tutumuyla da Türkiye’de serbest piyasa ekonomisinin uygulanmasını ve hâkim hale gelmesini sağlamıştır²¹⁶. Özal, Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne, demokratik değerlere ve kurumlara tam olarak uymasını etkin bir şekilde teşvik ederek serbest piyasa ekonomisi ile sivil toplumun gelişiminin önemini güçlü bir biçimde savunmuştur. Ancak ANAP’ın sahip olduğu felsefe ve uygulamaları, sivil toplumu belli davranış ve değer kodlarının biçimlendirdiği kültürel bir unsur olarak görmeyi önleyerek, onu ekonomik boyuta indirgemmiştir. ANAP, DP ile başlayan, Adalet Partisi (AP) ile devam eden “kalkınmacı-büyüme” lisanı geliştirerek, onu iktisadi rasyonaliteyi toplumsal hayatın her tarafında yer alan bir biçime sokmuştur.²¹⁷

1980 sonrası dönemde hava kirliliği, sağlık, turizm, çevre, insan hakları, dinsel haklar, etnik haklar, kadın hareketleri gibi konular üzerinde odaklanılmış ve bu konular birtakım toplumsal gruplar tarafından gündeme getirilip, bunları savunan sosyal gruplar devlet üzerinde etkili olmaya çalışmıştır.²¹⁸

İlyas Doğan’a göre, özellikle 1990 yılından sonra sivil toplum çalışması yapan grupların sayısı artmıştır. Ancak Batı’da sivil toplum talebi, bireylerden oluşan

²¹⁴ Caniklioğlu, a.g.e., s.161.

²¹⁵ Caniklioğlu, a.g.e., s.162.

²¹⁶ Ali Yaşar Sarıbay, “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, (ed.) Ali Yaşar Sarıbay-Ersin Kalaycıoğlu, Alfa Yayınevi, Bursa, 2007, s.553.

²¹⁷ Sarıbay, “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, a.g.m., s.554.

²¹⁸ Çaha, *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, a.g.e., s. 246.

gruplarca dile getirilirken, Türkiye’de sivil toplumun oluşumu yalnızca ekonomik gelişme ve özellikle kentli nüfusun artışı ile biçimsel bir benzerlik göstermektedir. Ülkemizdeki ekonomik gelişme, bireyi kuşatan geleneksel, sosyal bağları daha çözememiştir. Tam aksine kent yaşamında hemşerilik bağları, bireyin sosyal kimlik kazanmasında etkin bir rol oynamaktadır. Kısacası geleneksel bağın kırılması değil, güçlenmesi gibi bir durum söz konusudur. Başta İstanbul olmak üzere bu duruma bütün büyük şehirlerde rastlamak mümkündür. Bu bağlamda ortaya çıkan popüler kültür hem Gramsci’nin vurguladığı gibi devlet hegemonyasına bir direnç, hem de hegemonyayı zamanla onaylama yeteneğini içermektedir²¹⁹. Aydınlar popüler kültürün hegemonya karşısında göstermiş olduğu direnci sivil toplum olarak yorumlamaktadırlar.

Sarıbay, seçkinlerin kentleşmeyle birlikte şehirlere uzanan hemşericilik duygusunu sivil toplum olarak görmelerini popülizm olarak saymaktadır. Çünkü söz konusu seçkinler devletin hegemonyası dışında yer almayı, devlet hegemonyası dışında kalan her kesimin hegemonyaya karşı direnç göstermesini, sivil toplumdaki demokrasi için yeterli görmektedirler²²⁰. Oysaki bu durum demokrasi için elbette yeterli değildir.

1980 sonrası dönemde yoğunlaşan İslamcı akımlar ve Kürtçülük hareketleri de hegemonik devlet karşısında taşıdıkları bazı özellikleriyle sivil topluma özgü nitelikler içerseler bile, doğaları gereği öyle değildir. Bilindiği gibi İslam dini insanı ekonomi, siyaset ve kültürel yaşamda kuşatan bir takım normlar içeren bir din anlayışı olarak, bireyin özel hayatına kadar uzanan geniş bir kapsama sahiptir. Bu anlamda İslam, monolitik bir cemaat yapısıyla verili hegemonik devlete karşı bir direnç alanını; ama aynı cemaat aracılığıyla yönetenlere itaatin esas olduğu alternatif bir devletin tabanını tanımlamaktadır²²¹. Böylece İslam, birey özerkliğini son tahlilde yok sayarak, alternatif bir devlet hegemonyasına yönelmektedir.

Kürtçülük hareketi ise temeli itibariyle milliyetçi bir yapı içermekte ve ayrı bir devlet kurmayı amaç edinmektedir. Her milliyetçi hareket adeta toplumun kendi kendine tapınmasına yol açması nedeniyle Kürtçülük hareketinin sivil topluma özgü bir doğası olamaz, çünkü sivil toplumun en başlıca özelliği merkezi iktidar alanının

²¹⁹ Doğan, *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*, a.g.e., s.281.

²²⁰ Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, a.g.e., s.130.

²²¹ Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam* a.g.e., s. 129.

dışındaki alanlara kutsallık atfetmemesi ve sonuç olarak da o alanlarda tapınılacak bir hegemonyaya izin vermemesidir.²²²

Sarıbay'a göre, günümüzde toplum artık tapınmak için sadece dinsel semboller kullanmıyor, onun yerine modern, elverişli, kendi çarkını döndüren bir üst-kültüre ait stilize sembollere de başvuruyor. Bu semboller toplumun kendini devam ettirici, koruyucu ve yeniden canlandırıcı olmalarını sağlıyor. Sivil toplumun da Türkiye'de aynen bu şekilde sembol olarak kullanıldığı ileri sürebilir. Bu sebeple Türkiye'de sivil toplum, popüler kültür üzerine inşa olmuş, bir siyasal popülizm aracılığıyla toplumun demokrasiye tapınmasını sembolize etmektedir.²²³

Sivil toplum, 1990'lı yılların başında uluslararası alanda destek görmüştür. 1992 yılındaki Rio Konferansı sonrasında sivil toplum kuruluşlarının katılımına açık uluslar arası projelerin desteklenmesi ve teşviki eğilimi ortaya çıkmış ve bunun sonuçlarından Türkiye'de etkilenmiştir. Haziran 1996 yılında İstanbul'da yapılan Habitat II Konferansı sonucunda Yerel Gündem 21 çabalarının yoğunlaşması, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimler arasındaki işbirliğini geliştirmenin yanı sıra, hükümetlere sivil toplum kuruluşlarını ve yerel yönetimlerin etkin katılımının sağlanması konusunda yükümlü kılınmıştır.

Türkiye'de 1995 yılında yapılan genel seçimlerin akabinde, 1996 yılında Refah partisi kurulmuştur. Refah Yol Hükümeti döneminde yaşanan "Susurluk Kazasının" ardından, "Aydınlık İçin Bir Dakika", "Koca Kulak Aradan Çekil" gibi eylemlerle örgütsüz sivil inisiyatifin yaygınlaştığını görebiliyoruz. 1993 yılında özel radyo ve televizyonlar üzerindeki yasağın kalkmasıyla birlikte kitle iletişim alanında önemli bir gelişim yaşanmış ve bu gelişim de sivil inisiyatifin daha da gelişimine katkı sağlamıştır²²⁴. Günümüzde ise medya, teknolojik gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde kamuoyunu yönlendirerek devlet erki üzerinde etkin bir sivil toplum gücü oluşturmaktadır. Ayrıca birçok köşe yazarı, sivil toplumun bir konudaki ya da olaydaki önerilerini, eleştirilerini, kısacası katkılarını kendi köşelerinde ya da ayrı bir bölümde dile getirerek, sivil toplum kuruluşlarına destek vermektedir.

²²² Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam* a.g.e., ss.129-130.

²²³ Sarıbay, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, a.g.e., s. 130.

²²⁴ Ergun Özbudun, "Türkiye'de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon", *Sivil Toplum, Demokrasi ve İslam Dünyası*, (ed.) Elisabeth Özdalga-Suna Persson, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.114.

Türkiye’de Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) dönemi adeta yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Ülkemizde 1990’lı yıllarda uygulanan birtakım politikalar devlete olan güveni sarsmış olduğundan, halk yeni bir siyasi tercihte bulunarak daha önce mecliste bulunan partileri meclis dışında bırakmıştır. Bu dönemde Türkiye’nin AB ile yürüttüğü müzakerelerin de etkisiyle demokratik reformlar hız kazanmış ve ekonomik büyümeye daha çok önem verilerek, öncelikli gündem haline sokulmuştur. Bu yeni dönemle birlikte ekonomi öncelenirken güvenlik ve demokrasi dengesine özen gösterilmeye çalışılmıştır. Toplumsal farklılaşma belirginleşirken, İslami hareket de kendisine daha geniş bir alan bulmuştur²²⁵.

2005 yılında ise, AB üyeliği için müzakere süreci başlamış ve bu süreç sivil toplum alanında bir canlanmayı da peşinden getirmiştir. 2001 ile 2005 yılları arasında hukukun üstünlüğü, İnsan hakları ve azınlık haklarının korunmasına dayanak teşkil eden “Kopenhag Siyasi Kriterleri”ni sağlamak adına, anayasada birtakım düzenlemelere ve değişikliklere gidilmiştir. Bu çerçevede sivil toplum kuruluşlarını ilgilendiren kanunlarda köklü değişiklikler yapılarak hak ve özgürlüklerin önü açılmıştır.²²⁶

Gerek 1990’lardaki Kemalist restorasyon projesinin hegemonikleşmesi aşamasında Kemalist STK’lar, gerekse 2000’li yıllar ile başlayan AKP hegemonyasının kurulması aşamasında, İslami STK’lar hegemonya aygıtı işlevi görerek, devleti elinde bulunduran egemen gruplara sivil toplumdaki adeta onay aktarmışlardır²²⁷. AKP hükümetine yakın bir düşünce kuruluşuna göre, Cumhuriyet tarihi boyunca yaşanan temel mücadele “Batıcı-seçkin azınlık” ile “Muhafazakâr toplumsal çoğunluk” arasında cereyan eden iktidar mücadelesinden başka şey değildir. Bu imtiyazlı kesim yıllarca “asker-sivil bürokrasiye” dayanarak iktidarını muhafaza etmiştir²²⁸. Ancak Kasım 2002 seçimlerinin ardından “toplumsal değişim ve demokratikleşme talebinin siyasal temsilcisi olarak görünen AKP’nin çabaları ile “vesayet rejimi tasfiye edilmekte ve yeni bir Türkiye kurulmaktadır”. Bu yeni Türkiye’de vatandaşların, aydınların, STK’ların rolü artmaktadır²²⁹. 2010 yılındaki referandum neticesinde “bürokratik vesayet sistemi

²²⁵ TÜSEV, “Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası”, http://www.tusev.org.tr/userfiles/image/step2011_web%20SON.pdf, (22.05.2016), ss.59-60.

²²⁶ Tüsev, a.g.e., s.60.

²²⁷ Hatem Ete, Coşkun Taştan, *Kurgu İle Gerçek Arasında Gezi Eylemleri*, SETA, Ankara, 2013, s. 158.

²²⁸ Ete, Taştan, a.g.e., s. 159.

²²⁹ Murat Yılmaz, *2010 Referandum: Siyasi Partilerin Tutumları*, SETA, Ankara, 2010, s. 4.

gerilemiş, seçimlerin siyasal sistemi biçimlendirme potansiyeli, milli iradenin siyasete etki etme kanalları genişletilmiştir.²³⁰

Bu söylemin bünyesinde taşıdığı temel sorunu ise, sivil toplum kavramını, asker-sivil karşıtlığına indirgemesidir. Eğer siyasal alanda askeri kurumların belirleyiciliği ve etkinliği azalırse STK'ların belirleyici ve etkinliğinin artacağı düşünülmektedir. Böylelikle şiddetin siyasal alandan çıkarılacağı ve demokrasinin gelişeceği sonucuna ulaşılmaktadır. Ancak sivil toplum basitçe askeri olanın karşıtı olarak anlaşılacağı gibi, demokrasi de STK'ların etki kapasitesine indirgenemez.

Bu söylemin taşıdığı bir başka sorun ise, metodolojik yönden devlet-sivil toplum karşıtlığına dayanmasıdır. Çünkü bu yaklaşım, bu iki ana “üst-yapısal düzey”, arasındaki organik ve birleştirici özellikteki işlevsel ilişkiyi dikkate almamaktadır²³¹. Daha açık bir şekilde ifade etmek gerekirse, sivil toplum devlete dışsal bir alan olmaktan ziyade “devlet tarafından çağrılmış ve bunun içerisinde bütünleştirilmiş bir uygulamalar ve ilişkiler toplamıdır²³². Yani sivil toplum, devletin toplumsal köküdür. Modern liberal demokratik devlette iktidarda bulunanlar hegemonya oluşumu ya da yeniden hegemonya oluşturmak için sürekli olarak sivil toplum alanından destek görmek zorundadırlar.

2. İNGİLTERE, FRANSA, POLONYA VE MISIR'DA SİVİL TOPLUM-SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ

Bu kısımda Batı Avrupa ile Doğu Avrupa'daki sivil toplumun farklılıklarını ortaya koymak için İngiltere, Fransa ve Polonya'nın sivil toplum yapılarına değinilmiştir. İngiltere'nin ele alınmasının nedeni, İngiltere demokrasisinin oldukça köklü bir yapısının olması ve bu durumun sivil toplumun gelişimine katkısı olduğunu gözler önüne sermektir. Bir diğer ülke olan Fransa'nın ele alınmasının nedeni ise, ülkenin merkezîyetçi devlet geleneği güçlü olduğundan İngiltere'ye göre sivil toplumun gelişimi noktasında geri kaldığını örneklemek için seçilmiştir. Doğu Avrupa ülkesi olan Polonya'nın ele alınmasının nedeni ise, dayanışma hareketinin sivil toplumun

²³⁰ Ete-Taşkan, a.g.e., s. 159.

²³¹ Antonio Gramsci, *Selections From The Prison Notebooks*, International, New York, 1992, s. 12.

²³² Peter D. Thomas, *Gramsci Çağı: Felsefe-Hegemonya-Marksizm*, (Çev. İlker Akçay-Ekrem Ekici), Dipnot Yayıncılık, 2013, s. 255.

gelişimine ne kadar etkisi olduğunu belirlemeye çalışmaktır. Ayrıca Ortadoğu ülkelerinden biri olan Mısır ele alınıp, bu coğrafyada sivil toplumun bulunup bulunmadığı tartışılmıştır.

2.1. FRANSA'DA SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ

Fransa'nın siyasi dönemlerini aşağıdaki tablo yardımıyla inceleyebiliriz.²³³

YILLAR	DÖNEMİN ADI	ÖNEMLİ ÖZELLİĞİ
∞-1789	Eski Rejim	Mutlakiyetçi Demokrasi
1789-1799	Devrim	Anayasal Monarşi, Konvansiyon Dönemi, Birinci Cumhuriyet, Çalkantı, İşgalcilerin Püskürtülmesi, Terör Dönemi
1799-1814	Napolyon	Avrupa'nın çoğunun İşgali, medeni hukukun yeniden düzenlenmesi, imparatorluk tacını giymesi (Devlet Şurası ve Sayıştay gibi kurumlar bu dönemde oluşmuştur.)
1815-1830	Bourbon Resterasyonu	Monarşinin yeniden getirilme çabası (Hükümetin Parlamento önünde sorumluluğu ilkesi, fesih hakkı anayasal olarak kabul edilmiştir.)
1830-1848	Orleancı Parlamentarizm	Liberal Monarşi (Hükümet, hem parlamentoya hem de Krala karşı sorumlu.)
1848-1852	İkinci Cumhuriyet	Liberal Cumhuriyet girişimi (Erkekler için genel oy ilkesi kabul edilmiş, ayrıca doğrudan halk tarafından seçilen Cumhurbaşkanlığı getirilmiştir.)
1852-1870	İkinci İmparatorluk	Muhafazakâr İstikrar
1870-1940	Vichy	Alman Kuklası Hükümet
1944-1946	Geçici Hükümet	De Gaulle Önderliğinde Koalisyon
1946-1958	Dördüncü Cumhuriyet	İstikrarsız, Kavgacı, Çin Hindi ve Cezayir Savaşları
1958-	Beşinci Cumhuriyet	Kuvvetli Başkan, Devlet Öncülüğünde Modernleşme

Fransa Devleti günümüz sınırlarına bin yılı aşkın sürenin sonunda ulaşarak Avrupa kıtasının en eski devletlerinden biri olma niteliğini taşımaktadır. Fransız halkı, 1789 yılında yaşanan ve kraliyet düzenini kaldırdıkları devrimden beri, meşruti monarşiler dâhil çok farklı siyasi düzenleri tecrübe etmişleridir. Bunlar arasında beş cumhuriyet, iki imparatorluk ve 1815-1848 yılları arasında tekrar denenen meşruti krallık dönemlerini örnek gösterebiliriz. Fransa'nın günümüzdeki anayasal düzeni ise, 1958 yılında kabul edilen Beşinci Cumhuriyet olarak adlandırılan ve yarı başkanlık

²³³ Michael G. Roskin, *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya ve Kültür*, (Çev. M. Bahattin Seçilmişoğlu), Adres Yayınları, Ankara, 2011, s.116.

rejimini içeren bir düzendir²³⁴. Fransa kendi tarihini yaşarken, Avrupa'nın diğer ülkelerinde yaşanan değişimlere bazen öncü olmuş, bazen de o ülkelerdeki değişimlerden etkilenmiştir. Dolayısıyla da Avrupa'daki diğer ülkelerin tarihiyle, Fransa'nın tarihi birbirlerine iç içe geçmiş durumdadır.

Fransa'da yaşanan “Büyük Devrim” Fransa'nın modernleşme aşamasında bir dönüm noktası olarak ele alınabilir. Çünkü devrim, Fransa'da ulusal egemenlik, vatandaşların kanun önünde eşitliği, ulusal yardımlaşma ve dayanışma gibi, yeni ilkelerin ortaya çıkmasına ve benimsenmesine zemin hazırlamıştır²³⁵. Özgürlük, eşitlik, kardeşlik vb. ilkeler devrimle bir anılır olmuştur. Bizzat devrim ve onun siyasal ve toplumsal yaşama getirdiği birtakım yenilikler, “laiklik” ilkesiyle birlikte uzun süre boyunca Fransız halkını meşgul etmiştir. Kısacası, günümüzdeki modern görünümlü Fransız toplumunun, bu yeniliklerden yola çıkarak bugünkü haline geldiğini ileri sürebiliriz.

Fransa'nın kültürüne egemen olan merkezîyetçi yapıyı devrim öncesinde de görebiliriz. Alexis de Tocqueville “Eski Düzen ve Devrim” isimli kitabında, Fransa'nın devrim öncesinde yani ülkede krallık ve krallık döneminin hâkim olduğu zamanlardaki toplumsal, yönetsel ve siyasal yönelimlerinden bahseder ve devrim öncesi bu eski düzende, sürekli bir merkezîyetçi eğilimin var olduğuna değinir. Ona göre, Fransa'nın merkezîyetçi, yapısının tarihsel kökeni, feodal dönemin sonlarına kadar gitmektedir. Merkezîyetçilik yönelimi, doğal olarak krallığın bürokratik örgütlenmesini yaygınlaştırmış, toplumu saran yönetsel bir ağ haline gelmiştir²³⁶. Taşrada yaşanan hemen hemen her sorunun çözümü zamanla Paris'e intikal edilir hale gelmiştir.

Fransa'da “Büyük Devrim”in yaşanmasına sebep olan olaylar burjuva sınıfının, aydınların ve kentli nüfusun iktidarda söz sahibi olmak istemeleri ve bu sırada Kral'ın yaşanan mali zorlukların üstesinden gelmek için halktan yeni vergiler talep etmesidir. Hatta bu amaçla yüz elli yıldır toplanmayan parlamentoyu toplantıya çağırmıştır²³⁷. Parlamento, soylulardan, ruhban kesimden ve halktan oluşan bir görünüm

²³⁴ Cemil Oktay, “Fransa”, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, (ed.) Ersin Kalaycıoğlu-Deniz Kağnıcıoğlu, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2012, s.68.

²³⁵ Oktay, a.g.m., s.69.

²³⁶ Alexis De Tocqueville, *Eski Rejim ve Devrim*, (Çev. Turhan Ilgaz), 1.B., Kesit Yayınları, İstanbul, 1995, s. 98.

²³⁷ Oktay, a.g.m., s. 71

sergilemektedir. Parlamentoda sınıf esasına göre oylama benimsendiğinden, ruhban ve soylu sınıfı karşısında her ne kadar büyük kitleleri halk temsil etmiş olsa da, halk sınıfı diğer iki sınıf karşısında ikiye bir oylamayı kaybetmeye adeta mahkûm hale getirilmiştir. Halk temsilcisi konumunda bulunan vekiller, önce yapılan bu oylama yöntemine karşı gelmişlerdir. Kral 16.Louis ise, başlangıçta kararsız davranıp, ayak diremiş olsa da karşındakilerin kararlı tutumlarını görünce ise boyun eğmek zorunda kalmıştır. Ancak yine de baskıcı tavrından vazgeçmeyip bir süre sonra toplanan meclisi dağıtmaya teşebbüs etmiştir. Kralın bu tutumundan sonra ise, hiçbir uzlaşma göremeyen halk temsilcileri toplanmak için Kral'ın onay vermesine gerek olmadığı gerekçesiyle kendiliğinden toplanmışlar ve mevcut düzene karşı eleştiriye başlamışlardır.

Devrimciler; ruhban ve soylu sınıfın feodal dönemlerden beri sahip oldukları ayrıcalıklarını iptal ettirerek, tüm insanların doğuştan özgür oldukları esası üzerinden hareket ederek eşitlik ilkesini ilan etmişler, Vergi toplamadaki iltizam yöntemini kaldırmışlar ve köylüler üzerinde büyük bir yük durumunda olan aşar vergisine ve angarya çalışmaya son vermişlerdir²³⁸. Devrim zamanla 16. Louis ve kraliçeyi giyotine kadar götüren yoğun bir şiddet ortamına evirilerek, devrimi gerçekleştirenlerin bile kendi aralarında anlaşmazlığa düşüp, birbirlerini sırasıyla ölüm cezalarına mahkûm eden bir karmaşaya dönüşmüştür. Devrimi izleyen Birinci Cumhuriyet yıllarında yaşanan bu kanlı çatışmaların sona ermesi General Napoleon'un diktasını oluşturmasına kadar devam etmiştir. Böylece Avrupa tarihinde, yaşanan siyasal kargaşaların eninde sonunda kurtuluşu gibi bir generalin yönetiminde bulma dönemi de başlamış oluyordu. Fransa'da 1848'deki ayaklanmaların ardından önce ikinci Cumhuriyet, daha sonra ise ikinci İmparatorluk dönemi başlamıştır ve Louis Napoleon'a İmparator unvanı verilmiştir²³⁹. Üçüncü Napoleon diye adlandırılan Louis Napoleon baskıcı ve kişisel bir yönetim tarzı benimsemiştir.

Üçüncü Cumhuriyet, 1870'li yılların başında kurulmuş, bir anlamda modern Fransa'nın oluşumuna katkı sağlamış ve İkinci Dünya Savaşı'nın hemen başlarında Nazi ordularına karşı Fransa'nın yenilgisine kadar devam etmiştir. Fransa'da bu rejimin benimsendiği yıllarda, okullaşma, sanayileşme gerçekleşmiş, bilimsel araştırmalarda

²³⁸ Oktay, a.g.m., s. 71.

²³⁹ Hüdai Şencan, "Fransa", *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri Yarı Başkanlık Sistemi: Fransa, Polonya, Rusya Örnekleri*, (ed.). Havvana Yapıcı Kaya, TBMM Basımevi, Ankara, 2014, s. 29.

önemli başarılar kazanılmıştır. Özellikle bu rejimin son yıllarında, 1936 yılında kurulan Halk Cephesi hükümetlerinde, çalışanlar için sosyal hakların geliştirilmesi faaliyetleri ağırlık kazanmıştır.²⁴⁰

Üçüncü Cumhuriyet rejiminin Nazi orduları karşısında yenilmesinden sonra, Fransa'da Alman işgal güçleriyle işbirliği yapan, faşist bir rejim niteliği taşıyan Vichy rejimi kurulmuştur. Özgür Fransa yönetimi ise, General de Gaule'un önderliğinde Londra'da oluşturulmuştur. Savaş sonrasında ise, parlamenter rejimi esas alan Dördüncü Cumhuriyet rejimine geçilmiştir. Ancak rejim varlığını 1958 yılına kadar sürdürebilmiştir. Çünkü sık değişen koalisyon hükümetleri ve Cezayir'de yaşanan şiddet olayları sonucunda, 1958 yılına gelindiğinde artık rejim iflas noktasına gelmiş ve Fransa'yı yönetmekte güçlük çekmiştir²⁴¹. Bu durum Fransa'nın genelinde General Gaule'un tek kurtarıcı olarak görülüp, Cezayir'deki savaşa son verip ülkeye düzen getirmesi şeklinde bir anlayışı yaygın kılmıştır. Fransa böylelikle, Beşinci Cumhuriyet olarak isimlendirilen günümüzdeki rejimine geçmiştir. Bu rejimin esası, yarı başkanlık sistemini içeren bir sistem olmasıdır ve bu rejimle birlikte Parlatentonun yetkilerini sınırlandıran, Cumhurbaşkanı ağırlıklı bir anayasal düzen kurulmuştur²⁴².

General de Gaule'un Fransız halkının ruhunda ortaya çıkardığı milliyetçi unsurlar 1960'lar ve 1970'lerdeki sosyalist-enternasyonalist akımlar ve 1980'lerdeki liberal-küreselleşmeci politikalara karşın içten içe varlığını devam ettirmiştir. Bu süreç içinde farklı kimliklerle ve etnik gruplarla giderek daha fazla temas eden Fransa'da milliyetçi politikalar küreselleşme karşıtı hareketlerle birleştiğinde aşırı sağın hızlı yükselişine tanık olunmuştur.

Nitekim İkinci Dünya savaşından sonra 1950'li yıllarda Fransız Aşırı Sağ, siyasette olmasa da çeşitli sivil toplum kuruluşlarında yer bulmuştur. Pierre Poujade tarafından 1953 yılında kurulan "Esnaf ve Sanatkârları Koruma Birliği" yüksek oranlı vergilere ve modernleşmeye karşıt olarak ortaya çıkmış ve 1955 yılında "Fransız Birliği ve Kardeşliği" adı altında partileşmiştir²⁴³. 1972 yılına gelindiğinde ise, Jean Marie Le Pen tarafından Ulusal Cephe kurulmuştur. 1984'ten günümüze kadar da parti yükselişe geçmiştir. Ulusal Cephe'nin ideolojisi genel anlamda etnik, kültürel, dini temeller

²⁴⁰ Oktay, a.g.m., s.72.

²⁴¹ Oktay, a.g.m., s.73.

²⁴² Oktay, a.g.m., s.74.

²⁴³ Ayferi Göze, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 11.B., Beta Yayınları, 2007, İstanbul, s.590.

üzerine kurulan bir kimlik siyasetine dayanmaktadır. Siyasal anlamda muhafazakâr, ekonomik anlamda da neo-liberal politikaları benimsemiştir. Liberal siyasal düşüncenin ve kapitalizmin birlikte yer aldığı dönemde halkın yalnızlaştığı, siyasal sistemin yozlaştığı iddiasında bulunarak bu bozulmaların ancak aşırı sağ partilerin iktidara gelmesiyle çözülebileceği kanısını uyandırmaya çalışmıştır²⁴⁴.

Fransa'nın geçirdiği siyasal evrimi kısaca özetledikten sonra, Fransa'nın siyasal kültürü ve siyasal kültürünün biçimlendirdiği sivil toplum yapısına bakıldığında Fransız seçmenlerin, siyasal hayata katılmaları yalnızca yerel ve ulusal düzeyde temsilcileri belirlemek şeklinde olmamaktadır. Yerel ve ulusal temsilcilerinin belirlenmesi dışında halkoylaması da seçmenlerin tercihlerinin belirlenmesinde ve siyasal yaşama katılmalarında önemli bir araçtır²⁴⁵. Ayrıca Fransız halkı toplu gösteriler yaparak, grev ve boykot düzenleyerek etkin bir biçimde siyasal sisteme katılmaktadır. Fransız halkı siyasal olaylar karşısında, tepkilerini göstermek konusunda hiç de içine kapanık bir millet değildir, seçmenlerin tarihsel olarak beğenmedikleri siyasal otoritelere karşı çıkma alışkanlıkları yaygındır. Siyaset bilimi literatürüne göre, Fransızlar“katılımcı” nitelikte bir siyasal kültüre sahiptirler. Sendikacı işçilerin tüm çalışanlara oranı düşük olsa da, toplumun sivil katmanları aşırı örgütlüdür ve sendikalardan kaynaklanan muhalefet oldukça güçlü bir muhalefettir²⁴⁶. Hem sanayi kesimi hem de tarım kesimi, dernekler veya birlikler halinde hareket ederler. Hatta öğretmen camiası, üniversite ve lise gençliği ulusal düzeyde federasyonlar halinde örgütlüdürler. Keza sanayi kesiminde ve bankacılık alanında yönetici konumunda bulunan çalışanların da örgütleri vardır. Sivil toplum kuruluşları arasında işveren örgütleri de önemli bir yer tutar. Toplumsal alanda yaşanan müzakereler, bazen bu sivil toplum örgütlerinin kendi bünyelerinde ve aralarında cereyan edebilir. Sivil toplum örgütlerinin bir kısmı sağ görüşlere, bir kısmı da sol görüşlere eğilimlidir ve bu kuruluşlar kendi iç bünyelerinde de farklı özellikler taşıyabilmektedir. Bütün bu özelliklerinin yanında Fransa'nın sahip olduğu merkezî yapı, onu bazen toplumdan kopararak, sivil toplum örgütleriyle olan ilişkilerini zayıflatmaktadır. Bu durum karar alıcıları, toplumsal taleplerden uzaklaştırmaktadır. Yerel alan veya kamusal çevre yaşanan toplumsal sorunların neler

²⁴⁴ Deniz Vardar, *Aşırı Sağ'dan Popülist Radikal Sağ'a*, 1.B., Bağlam Yayınları, 2004, İstanbul, ss.125-126.

²⁴⁵ Oktay, a.g.m., s.85

²⁴⁶ Oktay, a.g.m., s.86.

olduğunu bilmekte, fakat çoğu zaman yetkileri dışında olduğu için bu sorunlara çözüm getirememektedir. Karar alma yetkileri çoğu zaman merkezde olduğu için, karara muhatap olanlar sık sık ummadıkları ya da gereksinimlerini tam karşılayamayan çözüm şekliyle karşılaşmaktadır. Fransa'nın merkeziyetçi yapısından kurtulması için merkezin taşradaki yetkililerine esnek şekilde davranarak yerelin ihtiyaçlarını daha iyi anlayabilmesi gerekmektedir. Yapılan toplumbilimsel araştırmaların gösterdiği sonuçlara göre, artık çoğu durumda gerek valiler, gerek yatırımcı bakanlıkların mühendisleri, buldukları yerde merkezi temsil etme yerine, karşılaştıkları sorunları bazen hakem sıfatıyla, bazen rollerini tersine çevirerek ve yerelin temsilcisi gibi davranarak çözümlerini tercih etmektedirler²⁴⁷.

Fransız kamu siyasetinde genelde ortaya çıkan sorun, özellikle sendikaların, işverenler veya kamu otoriteleri ile olan ilişkilerinde çatışmaya varan gerginliklerin yaşanmasıdır²⁴⁸. Bunun en büyük sebebi ise karşılıklı bir güven probleminin varlığıdır. Dolayısıyla bazı sivil toplum kuruluşları ve hükümet arasındaki işbirliği çabaları olumlu sonuçlanmakta ve bunlar arasında sağlıklı bir diyalog ortamı geliştirilememektedir. Tarihsel olarak Fransızların toplumsal hafızalarında sosyal hakların korunması ve geliştirilmesi için çalışanların her zaman mücadeleye hazır olmaları gereği yer etmiştir. İşverenlerden ve kamu otoritelerinden hak alınmak isteniyor ise, çetin mücadelelerden geçmek gerekmektedir. Dolayısıyla diyalog süreci ve mücadele süreci hep bir arada yürümüştür. Fransız halkı, hangi açıdan değerlendirilirse değerlendirilsin kamu ve işveren otoritelerinin karşısında adeta zorlu bir rakip görünümündedir. Bu çerçevede Fransa, çoğulcu anayasal demokratik düzenini, hem tarihin önüne çıkardığı engelleri aşarak hem de tarihin ona sunmuş olduğu fırsatları değerlendirerek kurmuştur. Fransa'da demokrasi ciddi ve derin toplumsal mücadelelerin sonucunda ortaya çıkmıştır ve bu mücadelelerin en belirgin özelliği ise siyasal merkez tarafından şekillendirilmiş olmasıdır.

Her ne kadar Fransa, Doğu Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında daha demokratik gibi görünse de, gittikçe artan göçmen karşıtlığına bir çözüm getirememektedir. Avrupa kentlerinin çevresindeki banliyöler ya da bir diğer anlatımla "hassas bölgeler" Avrupalıların algılamasında şiddetin, uyuşturucu ticaretinin, karanlık

²⁴⁷ Oktay, a.g.m., s.87.

²⁴⁸ Oktay, a.g.m., s.90.

işlerin, tuhaf yaşamların kısacası ötekilerin adresidir²⁴⁹. Çünkü sanayi toplumunun ötekisi olarak nitelendirilen, sanayileşen Avrupa'nın fabrikalarında çalışan işçiler ve yoksul kesim banliyöde oturmuştur. Ama temsil edildiği sendikalar sayesinde işçi sınıfının ve demokratik sürecin parçası olmuştur. Kısacası sisteme dâhil olmuş “öteki”dir. Sanayi sonrası düzende ise fabrikalar kapanmış, sendikaların üye sayıları gittikçe azalmıştır. Çoğu işsiz olan yeni göçmen ve sığınmacılar banliyölere yerleşmiştir. Çünkü sanayi toplumlarında banliyö sınıf mücadelesini çağrıştırırken, post modern zamanlarda banliyö kültür savaşlarının adresi olmuştur²⁵⁰.

Banliyöler artık başına buyruk ve kanunsuz gençlik hareketlerinin yaşandığı, topluma entegre olamamış, dışlanmış kesimlerin yaşadığı yerlerdir. Bu durumu sadece yoksulluk ve işsizlikle açıklayamayız. Çünkü banliyölerde yaşayanların ne temsil edilme imkânları ne de temsil edilme talepleri vardır. Dolayısıyla bu dışlanmışlık, tehlikeli bir dışlanmışlıktır. Nitekim sanki dışlanmışlığın biriktirdiği enerji boşalıyormuşçasına Paris banliyölerinde yaşayan çoğu Müslüman olan gençler otomobilleri yakarak ortalığı harabeye çevirmişlerdir. Banliyö eylemlerinin çıkış noktası olarak İslam ya da Filistin sorunu görülse de Fransız İstihbarat Teşkilatı'nın yayımladığı rapora göre, banliyö gençliğinin güçlü bir kimliğe sahip olmasının nedeni sadece etnik ve coğrafi kökenleri değil, Fransız toplumundan dışlanmışlığın sosyal koşullarıdır.²⁵¹

Günümüzde göçmen karşıtlığı, İslamafobik, popülist söylemler içeren partiler yalnızca Avrupa'da değil, küresel çapta da gittikçe artmaktadır. Avrupa ülkelerinde ortaya çıkan ekonomik krizlere karşı mevcut hükümetlerce çözüm getirilmesinde yetersiz kalınması, refah devleti politikalarının ikinci plana itilmesiyle işsizliğin artması, gelir dağılımının bozulması, artan göçlerle birlikte Avrupalıların gittikçe azınlık durumuna düşme korkuları vb. nedenler aşırı sağın güçlenmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla bu tip argümanlara sahip olan aşırı sağ partilerin bir zamanlar özgürlüklerin ve demokrasinin beşiği olarak anılan Avrupa'da giderek güçlenmeleri endişe yaratmaktadır. Fransa'da bu endişelerin yaşandığı ülkelerden biridir.

²⁴⁹ Zeynep Atikkan, *Avrupa Benim: Batı Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi*, 1.B., Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s.60.

²⁵⁰ Atikkan, a.g.e., s.61.

²⁵¹ Atikkan, a.g.e., s.62.

Aşırı sağ, kimlik, kültür, inanç, suç ve ekonomi gibi konularda sürekli olarak göçmenleri suçlamıştır. Le Pen'e göre, eğer göçmenler ülkelerine geri dönerse herkes istediği işte çalışabilecek, ülkedeki suç ve hırsızlık oranlarında bir düşme sağlanacak, mali yardımlar azalacağından ekonomik kalkınma ve refah artacak, kentler daha yaşanabilir hale gelecektir. Parti, "Fransa'nın Müslümanlaşmasına Hayır", "Fransa Fransızlarıdır", "Önce Fransızlar" vb. sloganları seçim kampanyalarında kullanmıştır²⁵².

Aşırı sağ, AB'ni de Fransa'nın gelişmesinin önündeki bir engel olarak görmüştür. Le Pen'e göre AB, Fransa'nın mali yükünü arttırıp onu aşağıya çekerek dışa bağımlı bir hale getirip kültürünü yozlaştıran bir düzendir. Kısacası Parti, AB'nin sahip olduğu çeşitli kurumlar aracılığıyla Fransa'nın ekonomik, siyasal, kültürel yönden ulusal egemenlik alanına tecavüz ettiğini temel savı haline getirmiştir.

2.2. İNGİLTERE'DE SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ

İngiltere'de meydana gelen önemli siyasal olayları aşağıdaki tablo yardımıyla inceleyebiliriz:

YILLAR	ÖNEMLİ ÖZELLİĞİ
1455-1485	York Hanedanı tarafları ile Lancaster hanedanı arasında çıkan "Güller Savaşı" adını alan iç savaş, İngiltere'yi çok etkilemiştir. Bu savaş sonucunda Lancaster hanedanlığı galip olmuş ve Tudor Hanedanlığı İngiltere Krallığını eline geçirmiştir.
1485-1547	İngiltere Krallığı güçlenerek İskoçya'yı geride bırakmıştır. Tudor Hanedanı'ndan VII. Henry ve VIII. Henry, parlamentoyu kullanarak ülkede düzen ve birliği sağlamlaştırarak, krallık otoritesini halkın kabullenmesini sağlamışlardır.VIII. Henry kilisede reform yapmış ve İngiliz deniz gücünü kurmuştur.
1558-1609	I.Elizabeth Anglikanizmi İngiltere'nin resmi dini olarak kabul edip, Katolik direnişini kırmıştır. Avrupa'nın en güçlü donanması olan İspanyol Armadasını bozguna uğratarak Britanya İmparatorluğunun temellerini atmıştır. İrlandayı İngiltere topraklarına katmıştır.
1609-1625	İskoçya Kralı VI. James, I.James adı ile İngiltere kralı olmuştur ve İngiltere krallığı için "Stuart Hanedanlığını" başlatmıştır. 1625 yılına kadar hem İskoçya kralı hem de İngiltere kralı aynı kişi olmuştur.

²⁵² Vardar, a.g.e., ss.150-152.

1625-1649	I. Charles döneminde krallığın mali masraflarını karşılama yüzünden 1642-1651 yılları arasında parlamento ile krallık tarafları arasında “İngiliz İç Savaşı” yaşanmıştır. Parlamento taraftarları bir seri savaştan sonra krallık taraftarlarına hâkim hale gelmiştir.
1649-1653	Parlamento idaresinde bir devlet kurulmuştur. Ocak 1649 tarihinde eski kral I.Charles Londra’da idam edilmiştir. Böylece İngiltere bir cumhuriyet haline dönüşmüştür.
1653-1659	Oliver Cromwell iktidarında kısa süren “Commenwealth” adı verilen bir cumhuriyet kurulmuştur.
1660-1685	Bu dönemdeki Stuart Hanedanı dönemine “Restorasyon Dönemi” denir.
1685-1688	Stuart Hanedanından II.Charles’in kardeşi olan ve onun yerine 1685 yılında İngiltere kralı olan II.James’in Katoliklere karşı yakın tutumu dolayısıyla kızı II.Mary ve eşi Hollanda Cumhuriyeti hükümdarı olan III.William “Muhteşem Devrim” adı verilen devrimle İngiltere krallığını elde etmişlerdir.
1702-1714	III.william’ın krallık döneminden sonra kızı Anne (Büyük Britanya) hem İngiltere kraliçesi hem de İskoçya kraliçesi olarak tahta geçmiştir. Ayrıca İrlanda kraliçesi unvanını da taşımıştır. 1707 yılında İngiltere krallığı ve İskoçya krallığı parlamentoları “1707 Birlik Kanunları” nı kabul edip iki krallığı birleştirmişlerdir. Böylece kraliçe Anne Büyük Britanya Devleti kraliçesi olmuştur. 1714 yılında kraliçe Anne’nin ölümünden sonra Almanya’daki Hannover yöresinden George kral olmuştur. Bu dönemde ülkeyi “whig’ler” yönetmiştir ve İngiltere’de kabine sisteminin temelleri atılmıştır.
1756-1763	İngiltere ile Fransa arasında süren “yedi yıl savaşları” sonucunda İngiltere; Kanada ve Hindistan’daki Fransız bölgelerine egemen olarak İmparatorluğunun sınırlarını daha da genişletmiştir.
1775-1783	İngilizlerin 17.yüzyıl başlarında Kuzey Amerika’da kurduğu on üç koloni, İngiliz parlamentosunda temsil edilmemelerine, İngiltere’nin koyduğu ağır vergilere ve ticaret kısıtlamalarına karşı gelmeye başlamışlardır. Amerikan Bağımsızlık Savaşı 1775 yılında başlamış, 1783 yılında kazanılarak ABD’nin kuruluşuna geçilmiştir.
1815-1830	1793 yılından beri Fransa ile sürmekte olan savaş, 1815 tarihinde sonuçlandıktan sonra, İngiltere 1830’larda Sanayi Devrimi’nin ikinci büyük aşamasını gerçekleştirerek demir yolu yapımına başlamış, kömür, demir ve çelik sanayilerini hızla kurup geliştirmiştir.
1836-1839	İşçilere oy hakkı verilmesini ve işçilerin parlamentoya girmelerini sağlamak amacıyla 1836 yılında Londra İşçiler Derneği kurulmuştur. Bu dernekler bir dizi istemi dile getiren bir yasa tasarısı “charter” hazırlamış ve mücadeleye başlamışlardır. Bu yasa tasarısı; Herkese oy hakkı, gizli oy, seçim bölgelerinin adaletli bir biçimde bölünmesi, her bölgede oy verecek seçmen sayısında eşitlik sağlanması, mülk sahibi olmayanlara da seçilme hakkı tanınması,

	parlamento üyelerine maaş bağlanması, parlamentonun her yıl yenilenmesi maddelerini içermektedir. Çartisler parlamentoya 1839 yılında hazırladıkları charter'ın yasalaştırılması için her yıl dilekçe sunmuşlardır.
1848	İki milyon kişinin imzasını taşıyan bir dilekçeyi sunmak üzere parlamentoya doğru yürüyüşe geçen Çartisler kolluk kuvvetlerince dağıtılmıştır. Çartist hareketin etkisini yitirmesinden sonra nitelikli işçilerin kurduğu sendikalar ortaya çıkmıştır.
1853-1902	Kraliçe Victoria yönetiminde Kırım savaşı, Hint ayaklanması ve Güney Afrika savaşı gerçekleştirilmiştir.
1914-1918	Almanya'nın Belçika'yı işgal etmesi üzerine İngiltere I.Dünya Savaşına girmiştir. 1918 yılında barış yapılmıştır. Savaş yıllarında İngiliz ekonomisi derin yara almıştır ve ABD'den çok büyük miktarlara ulaşan borç ve yardım almıştır.
1920-1945	1920 yılında Bağımsız İrlanda Cumhuriyeti kurulmuştur. 1939 yılında II.Dünya Savaşı başlamıştır. Hitler Polonya'yı işgal edince, İngiltere ile Fransa'da Polonya'nın yanında yer alarak Almanya'ya karşı savaş ilan etmişlerdir. Bu savaş 1945 yılına kadar sürmüştür. 1940 ile 1945 yılları arasında başbakanlık yapan Winston Churchill'in liderliği, savaşın kazanılmasında büyük etkidir.
1945-1951	Ülkeyi İşçi Partisi, yönetmiştir. Demiryolları, kömür ocakları, gaz ve elektrik sanayileri kamulaştırılmıştır. Devlet, hastane ve sağlık hizmetlerini de üstlenerek sosyal yardıma başlamış ve çalışan herkesin çalışma sürelerinin sonunda emeklilik parası alması için hazırlıklar yapmıştır. Alınan bu önlemler yetersiz geldiğinden 1947 yılında Hindistan ve Pakistan bağımsızlığını ilan etmiştir.
1973-1980	Batı Avrupa ile olan bağlarını sağlamlaştırmaya çalışan İngiltere, 1973 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğuna katılmıştır. Sanayisinin gelişme hızı, öbür sanayileşmiş ülkelerden daha yavaş olan ve dış ticareti büyük kazanç getirmeyen İngiltere'nin eski teknolojiyle kurulmuş bulunan fabrikalarını yenilemesi gerekmektedir. Nükleer enerji ve havacılık alanlarında olduğu gibi yeni teknolojilerin geliştirilmesine, Kuzey Denizi'nde doğal gaz ve petrol gibi yeni kaynakların bulunmasına karşın bunlar 1980'lerin İngiltere'sinde işsizliğin ve ekonomik bunalımın giderilmesine yetmemiştir.
1989	1979'dan beri iktidarda olan Muhafazakâr Parti ve Başbakan Margaret Thatcher 1989'da yapılan Avrupa Parlamentosu seçimlerinde ciddi bir yenilgiye uğramıştır. İşçi Partisi Muhafazakâr Parti'nin önüne geçerken, Yeşiller de yüzde on beş oy almıştır. Bu sonuç öbür partilerin de çevre sorunlarına daha fazla eğilmelerine neden olmuştur. İşçi Partisi'nin başarısının altında, geleneksel politikalarından vazgeçerek dünyadaki değişimlere uygun yeni politikalar benimsemesi yatmaktadır. Muhafazakâr Parti'nin başarısızlığı ise serbest piyasa reformlarına dayalı ekonomik politikalarda, halkın hoşnutsuzluğuna karşın direnmesinden kaynaklanmaktadır.

1990	Partisi içinde gerekli desteği bulamayan Thatcher Kasım 1990'da görevinden ayrılmıştır. Yerine John Majör seçilmiştir. Thatcher hükümetini güç durumda bırakan üç önemli sorun vardır: Gittikçe kötüleşen ekonomik durum, halkın şiddetli tepkisine neden olan baş vergisi ve İngiltere ile Avrupa'nın gelecekteki ilişkileri konusunda Muhafazakâr Parti içindeki görüş ayrılıkları. Nelson Mandela'nın 1990'da serbest bırakılmasının ardından, İngiltere Güney Afrika'ya karşı uygulamakta olduğu ekonomik yaptırımlara son vermiştir.
1991-1992	1991'de Başbakan John Majör Muhafazakâr Parti'nin halk arasındaki saygınlığını artırmaya uğraşmıştır. Majör, sağlık hizmetlerinin özelleştirilmesinin yarattığı tepkileri yatırtmaya ve ekonomiyi yeniden sağlığına kavuşturmaya çalışmıştır. Körfez Savaşı sırasında İngiltere bölgeye kırk beş bin asker göndermiştir. Nisan 1992'deki seçimleri, Muhafazakâr Parti kazanmıştır. Ekonomik durgunluk 1992 yılında da devam etmiştir. Avrupa'daki para bunalımı İngiltere'yi de etkilemiştir. İngiliz Sterlini, Ekim 1990'da katıldığı Avrupa Para Sistemi döviz kuru mekanizmasından Eylül 1992'de ayrılmıştır.
1993	ABD ve Fransa'nın yanı sıra İngiltere de Birleşmiş Milletler kararlarına uymadığı gerekçesiyle, Irak'ın havadan bombardımanına katılmıştır.
1997	Muhafazakâr Parti'nin on sekiz yıllık iktidarına son veren lider ise 1997 yılında Tony Blair olmuştur. İngiltere, Blair döneminde Afganistan ve Irak savaşlarında ABD ile birlikte aktif olarak yer almış ve 2008 yılındaki mali krize kadar da istikrarlı bir şekilde büyümüştür.
2010	İşçi Partisi, ülkenin resesyona girmesi sonrası Gordon Brown liderliğinde girdiği 2010'daki genel seçimleri kaybetmiştir. Seçim sonrası ülkede İkinci Dünya Savaşı'nın ardından ilk kez bir koalisyon hükümeti oluşmuştur. Muhafazakâr Parti ile Liberal Demokrat Parti'nin oluşturduğu hükümet 2010 yılında beş yıllık bir kemer sıkma paketi açıklamıştır. Ancak bu kez de Euro Bölgesi'nde yaşanan borç krizinin de etkisiyle ekonomik istikrar sağlanamamıştır.
2014	İskoçya'da bağımsızlık referandumu yapılmıştır. Bölgede seçmenlerin yüzde elli beşi Birleşik Krallıktan ayrılmaya karşı çıkmıştır.
2016	İngiltere Başbakanı David Cameron döneminde yapılan İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkıp çıkmama konusundaki referandum sonucunda İngiltere halkı Avrupa Birliğinden ayrılma kararı almıştır. Bunun üzerine Başbakan David Cameron istifa etmiş onun yerine Theresa May Başbakan olmuştur.

Günümüzde meşruti monarşi ile yönetilen Birleşik Krallık, endüstri devriminden beri dünya siyasetinin en güçlü devletlerinden biri olmuştur. Özellikle on dokuzuncu yüzyılda “güneşin batmadığı”, yani dünyanın hemen her tarafında sömürgelere sahip olan bir devlet şekli almıştır. İngiltere (*England*), İskoçya (*Scotland*), Galler (*Wales*), ve Kuzey İrlanda (*Ulster*) olmak üzere dört bölgeden oluşan Birleşik Krallık, dünya

dillerinin birçoğunda ve Türkçede de kısaca İngiltere olarak anılmaktadır. İngiltere, Endüstri devrimini gerçekleştiren ilk ülke olması ve modern temsili demokrasinin kendiliğinden ortaya çıktığı ilk topraklardan birini oluşturması nedeniyle sağlam kökleri olan, demokrasiyi adeta bir siyasal hayat tarzı olarak yaşayan ve kendine özgü bir demokrasi modeline sahip bir ülke olagelmiştir.

İngiltere, uzun yıllar süren siyasal evrimi sonucunda mutlak monarşiden meşruti monarşiye geçmiştir. Bu evrim sürecinde, tacın gücü azalarak bir devlet simgesi haline dönüşmüştür. Şu anda taç, II. Elizabeth tarafından taşınmaktadır. Onun tahtan feragati veya vefatı durumunda Galler Prensi unvanını taşıyan aile üyesine geçmesi beklenmektedir. Tacın işlevi günümüzde artık sadece devleti temsil etmek, Başbakanı atamak, kısacası ulusal siyasal dayanışmanın simgesi olmaktan ibarettir. VIII. Henry gibi güçlü krallar tarafından oldukça kanlı bir biçimde kullanılan siyasal karar alma hakkı, çeşitli ayaklanmalar ve 1648'deki iç savaş sonucunda Kral I. Charles'in yenilmesi gibi gelişmelerle Taç'dan alınarak yasama organı olan Parlamento'ya devredilmiştir. Başlangıçta Parlamento, tekli bir yapıya sahipken zamanla soyluların temsilcilerinden oluşan kısma "Lordlar Kamarası"; esnaf, tüccarlar ve yeni toprak sahiplerinin yani burjuvanın oluşturduğu kısma ise "Avam Kamarası" denmeye başlanarak ikili bir yapı oluşmuştur²⁵³. Burjuvazinin zamanla toplumun ekonomik yaşamında etkin olmaya başlamasıyla Parlametonun alt meclisi olan Avam Kamarası, üst meclis olan Lordlar Kamarası'nın yetkilerini ele geçirmiştir. Aynı zamanda İngiltere'de endüstri devrimi ile ortaya çıkan orta sınıfın da zamanla sigortacılık ve bankacılık sermayesine ve onun uzantısı olan sanayi kapitaline hükmetmeye başlaması tarım ekonomisinin egemenleri olan aristokrasinin de gücü zayıflatarak burjuvaziye boyun eğmesine neden olmuştur. Lordlar Kamarası korunmasına rağmen, tıpkı taç gibi siyasal gücü törpülenerek simgesel hale getirilmiştir.

İngiltere siyasetinin, geçirdiği bu değişimleri içeren yazılı bir anayasası olmamıştır. On dokuzuncu yüzyılda Bagehot tarafından yazılan "The English Constitution (1867) isimli çalışma Britanya Siyasal rejimini anlamak için kullanılan temel eser işlevini görmüştür. Ancak zamanla İngiltere, BM İnsan Hakları Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne taraf olarak ve yazılı bir Haklar Beyannamesi

²⁵³ Gencay Şaylan, *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Sevinç Matbaa, Ankara, 1981, s.39.

ile yazılı bir anayasa oluşturma sürecine girmiş olmaktadır. İngiltere siyasi kültürü, yazılı anayasa yerine parlamento ve giderek Avam Kamarası'nın çıkarttığı yasalarla oluşan siyasi mevzuat ile bir siyasi rejime sahip olmuştur.

İngiltere'nin kamu örgütlenmesi, *Westminster (Whitehall)* modeli olarak adlandırılan normatif, geleneksel ve kraliyete ait birtakım öğeler ile bezeli bir modele dayanır. Bu modelde parlamento üstünlüğü ve hükümetin parlamentoya karşı sorumluluğu esastır. Yani merkezin çevre üzerinde belli bir üstünlüğü vardır. Westminster modelinin özelliklerini; güçlü başbakan ve iktidar, asimetrik iki meclislilik, iki partili sistem, çoğunlukçu seçim sistemi, merkezîyetçi yönetim, yazısız anayasa, parlamento egemenliği ve temsili demokrasi olarak sayabiliriz.²⁵⁴

İngiltere'nin on yedinci yüzyıl liberal siyaset felsefesi ile temellenen siyasi rejimine göre, halkın yönetimi onun seçtiği temsilcileri ile olmaktadır. Halkı temsil etme yetkisi dürüst, hakça ve serbest yapılan seçimler sonucunda oluşan ve halkın sahip olduğu siyasi erke ve yetkilere sahip olan Avam Kamarasına aittir. Toplum sorunlarını ele alıp çözüm üretmede çok uzun bir süredir yürürlükte olan liberal felsefe, devletin işlevinin adalet ve milli savunma alanlarıyla sınırlı olması gerektiğini savunmaktadır. Aynı zamanda liberal düşünürler devletin, karlı olmadığı için birey tarafından rağbet görmeyen bazı ekonomik alanlara girmesinin zorunlu olduğunu da ifade etmektedir. Liberal felsefe, yükselen kapitalizmin ideolojisini oluşturacak ve giderek toplumda en güçlü sınıf haline gelen burjuvazinin çıkarlarını sağlayacak şekilde toplumsal kurumların oluşumunda belirleyici rol oynayacaktır.²⁵⁵

Kısacası, İngiltere'nin siyasi kültürü, temsili demokrasi kurumları olan parlamento, ulusal ölçekte örgütlenmiş siyasi partiler, ekonomik ve sosyal çıkar grupları ve çoğunlukçu bir seçim sistemi etrafında oluşmuştur.

İngiltere, son on yılda özellikle merkezîyetçi yapısını azaltan eğilimler göstermesine karşın üniter yapısı hala güçlü olan bir devlet görünümündedir. Bunun sonucunda siyasi örgütlenmelerin büyük bir çoğunluğu ulusal düzeyde güçlü olan bir yapı sergilemektedir. Ayrıca, sosyal sınıf bağlarının güçlü olmasından dolayı sendikalar ve işveren üst kuruluşları işçi ve muhafazakâr partilerle sıkı ilişki içerisinde dirler. İşçi

²⁵⁴ Burcu Yılmaz, "İngiltere'de Siyaset, Seçimler ve Siyasi Partiler", <http://www.siyasaliletisim.org/pdf/> (19.06.2016), s. 13.

²⁵⁵ Şaylan, a.g.e., ss. 51-52.

sendikaları konfederasyonu (TUC) işçi partisiyle, Britanya Sanayi Konfederasyonu (CBI), da muhafazakâr parti ile sıkı ilişki içerisindedirler.²⁵⁶

İngiltere’de çok sayıda sendika ve oldukça iyi örgütlenmiş ticaret ve sanayi kuruluşu ile gönüllü dernek vardır. Ticaret ve sanayi odaları her ne kadar özel nitelikli kuruluşlar olsalar da, ulusal ve yerel ekonomik çıkarları kuvvetli bir şekilde temsil etmektedirler. Fakat çıkarların açıklanması ve talepler biçiminde siyasal iktidara iletilmesi sadece iktisadi kuruluşların tekelinde değildir. Çünkü İngiltere’nin siyasal hayatında güçlü bir sivil toplum kültürü çerçevesinde örgütlenmiş çıkar ve baskı grupları vardır.

İngiltere’deki sivil toplum kuruluşları kültürden sanata, eğitimden sağlığa, çevreden hayvan haklarına kadar geniş bir yelpazede örgütlenmiş olup etkin bir biçimde çalışmaktadırlar. Son zamanlarda hayvan hakları savunucularının üniversitelerde ve araştırma laboratuvarlarında yapılan deneylerde hayvan kullanımını engelleme çabaları, savaş ve küreselleşme karşıtı kitle gösterileri, genetik olarak değiştirilmiş gıda maddeleri protestoları yeni dönem sivil toplum kuruluşlarının çalışmalarına güzel birer örnektir. Bu etkinlikler sınıfsal temelde olmamakla birlikte, 2000 yılında yakıt fiyatlarına yönelik olarak ülke genelinde çalışanların yaptığı ve İşçi Partisi Başkanı ve Başbakan Tony Blair’in liderliğinin sona ermesinde etkili olan kampanya kadar ses getirmiştir²⁵⁷. Sivil toplum kuruluşlarının kırsal alandaki deli dana hastalığı ve şap hastalığı sırasında, gerek tilki avını İşçi Partisi Hükümetinin yasaklama kararına karşı gerçekleştirdikleri eylemlerde sergiledikleri görünüm sivil toplum kuruluşlarının sadece kentsel ve sanayi temelli olmadığını göstermektedir. Ayrıca 2010 yılında üniversite harçlarını yıllık dokuz bin sterline kadar üniversitelere arttırma yetkisi veren yasanın çıkması sırasında yapılan lise öğrencilerinin eylemleri de, hem ulusal hem de uluslararası alanda ses getirmiştir.²⁵⁸

İngiltere’nin siyasal kültüründe hâkim olan yasama üstünlüğüne dayalı çoğunlukçu demokrasinin karşısında sivil toplum kuruluşlarının etkinlikleri önemli birer

²⁵⁶ Charles Hauss, *Comparative Politics: Domestic Responses to Global Challenges*, West Publishing Corporation, Minneapolis St. Paul, 1997, s. 93.

²⁵⁷ Ersin Kalaycıoğlu, “Çoğunlukçu Kurumsallaşmış Parlamenter Rejim: Birleşik Krallık (Brtanya)”, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, (ed.) Ersin Kalaycıoğlu-Deniz Kağncıoğlu, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2012, s.53.

²⁵⁸ Kalaycıoğlu, “Çoğunlukçu Kurumsallaşmış Parlamenter Rejim: Birleşik Krallık (Brtanya)”, a.g.m., s.54.

denge ve denetim mekanizması işlevi görmektedir. Ayrıca sivil toplum kuruluşlarının gerçekleştirdikleri bir takım etkinlikler seçmenin başbakanlar ve hükümetler hakkında sahip oldukları fikirlerinin sorgulanmasını sağlamakta, hatta gerektiğinde değişmelerine de yol açabilmektedir. Tabii ki bu konuda sivil toplum kuruluşlarının en büyük yardımcıları da medya olmaktadır.

Daha önceden Fransa için vurguladığımız aşırı sağ partilerin yükselişi, İngiltere için de geçerlidir ve ülkedeki özgürlük, eşitlik, demokrasi gibi değerlerin giderek tehlikeye girmesine neden olmaktadır. İngiltere’de 23 Haziran 2016 tarihinde yapılan “Brexit” referandumu ile İngiliz halkı yüzde elli iki oy ile ülkelerinin AB üyesi olarak kalmasına karşı çıkmıştır. İngiliz halkının bu şekilde karar almasına neden olan pek çok faktör vardır. Bu faktörlerden ilki, AB’nin 2008 kriziyle baş etmede yetersiz kalması ve İngiltere’nin AB’yi gittikçe artan oranda refah dağıtmaktan öte, sorun üreten bir birlik olarak görmeye başlamasıdır. İkincisi, diğer üye ülkelerden gelenlere yönelik devlet yardımlarının kesilmesi ve bu kişilerin çalışmasına ilişkin kısıtlamalar getirilmesinin düşünüldüğü sırada ortaya çıkan mülteci krizinin İngilizlerin göçmen karşıtı tutumlarını daha da arttırmasıdır. Son olarak ise AB’nin başta Ukrayna ve Suriye krizlerinde sessiz kalması ve uluslararası ilişkilerde giderek etkisi azalan bir konumda bulunmasının İngilizlerin AB’ye şüpheyle yaklaşmasına sebep olmasıdır²⁵⁹.

Özetlemek gerekirse, Avrupa’da yaşanan eş zamanlı Euro krizi ve mülteci krizi aşırı sağ partilerin tüm kıtada yükselmesine neden olmuştur. İngiltere’de bu ülkelerden biridir. İngiltere’de aşırı sağ eğilimlere ve katı göçmen politikalara sahip olan Birleşik Krallık Bağımsızlık Partisi (UKIP), “Brexit” sonucunu etkileyen önemli bir aktördür. Nigel Farage liderliğindeki UKIP, egemenlik kavramının cazibesini kullanarak, ülkeye göçmen akımını durdurma sözü üzerinden İngiliz seçmenini ikna etmede başarılı olmuştur²⁶⁰.

Eşitlik ve İnsan Hakları Komisyonu (EHRC) yayınladığı son raporda, İngiltere’de son yıllarda “ırkçılığın” yükselmekte olduğunu belirtmiştir. Komisyona göre, siyahî gençler ve diğer etnik azınlıklar eğitim, istihdam ve yargılama konularında gittikçe artan şekilde “kurumsal ırkçılık” ve “haksızlığa”

²⁵⁹ Mustafa Kutlay, “Brexit Sonrası İngiltere ve AB Bütünleşmesinin Geleceği”, Liberal Perspektif Analiz, S.4., 2017, www.ozgurlikarastirmalari.com/pdf/rapor/OAD_9uoaQV1.pdf, (20.05.2017), s.9.

²⁶⁰ Kutlay, a.g.m., s.10.

uğramaktadır²⁶¹. Bu kapsamda raporda İngiltere ve Galler'deki nefret suçlarının yüzde seksen ikisinin ırkçı sebeplerle işlendiği belirtilmiştir. Hatta bu suçlarda 23 Haziran'daki referandum sonrasında büyük bir artış yaşandığı vurgulanmıştır.

Raporda ayrıca 2011 yılından bu yana, on altı ile yirmi dört yaş arasındaki siyahî gençler ve diğer etnik azınlıklar arasında uzun vadeli işsizliğin yüzde kırk dokuz oranında artış gösterdiği belirtilmiştir. Beyazlar arasında ise bu oranın yüzde ikiye gerilemesi dikkat çekmektedir. Bu süreçte siyahî gençlerin eğitim seviyeleri yükselse bile, siyahî gençler iş hayatında benzer eğitim seviyesinde oldukları beyazlardan ortalama yüzde yirmi üç daha az kazanmaktadır. Buna ek olarak siyahî işçiler beyazlardan iki kat daha fazla, garantisi olmayan geçici işlerde çalışmaktadır. Raporda ayrıca siyahî gençlerin cinayet kurbanı olma olasılığının beyazlardan iki kat fazla olduğu veya adalet sisteminde kötü muameleye maruz kalma ihtimalinin daha yüksek olduğu belirtilmektedir. Öte yandan siyahîlerin haklarında soruşturulma açılma veya ceza alma olasılığı üç kat daha yüksektir. İngiltere'nin yüzde on dördünü oluşturan etnik azınlıkların çeşitli meslek kollarında temsil oranı da düşüktür. Örneğin hâkimlerin sadece yüzde beş nokta dokuzu etnik azınlıklardan oluşmaktadır. Polisler arasında ise bu oran yüzde beş nokta beştir. EHRC'a göre eşitsizlik, yaşam standartları ve sağlık gibi diğer alanlarda da görülmektedir. Etnik azınlıkların yüzde otuz beş nokta yedisi yoksulluk içinde yaşama ihtimaline sahipken bu oran beyazlarda yüzde yetmiş ikiye gerilemektedir.²⁶²

Birleşmiş Milletler'e göre, ayrımcılığa karşı dünyanın en sert yasalarının uygulandığı ülkelerden biri İngiltere'dir. Ancak düşünce kuruluşu Runnymede Trust yetkililerine göre de bu veriler, yasalar ve gerçek hayat arasındaki boşluğu ortaya çıkarmaktadır. EHRC Başkanı David Isaac ise, eşitsizlik hakkında şimdiye kadar yapılan en büyük ve kapsamlı araştırmaya binaen, devletin etnik azınlıklar arasındaki eşitsizliğin önüne geçmesi için uzun vadeli bir strateji benimsemesi gerektiğini savunmaktadır²⁶³.

²⁶¹ Meriç Çağlar, "EHRC: İngiltere'de Irkçılık Tırmanışta", <http://gocvakfi.org/ehrc-ingilterede-irkcilik-tirmanista/>, (20.05.2017), s.1.

²⁶² Meriç Çağlar, a.g.m., s.1.

²⁶³ Meriç Çağlar, a.g.m., s. 1.

2.3. POLONYA'DA SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ

Polonya'da meydana gelen önemli siyasal olayları aşağıdaki tablo yardımıyla inceleyebiliriz:

YILLAR	ÖNEMLİ ÖZELLİĞİ
∞-1772	Polonya ilk bölünme yaşamıştır.
1773	Ulusal Eğitim Komisyonu kurulmuştur.
1788-92	Sejm parlamentosu dört yıl görev yapmıştır.
1793	Polonya ikinci kez bölünmüştür.
1795	Polonya üçüncü kez bölünmüştür.
1807	Varşova Dükalığı kurulmuş ve Napolyon kanunları getirilmiştir.
1812	Rusya ile savaşta Büyük Polonya parçalanmıştır.
1815	Polonya Krallığı ve Bağımsız Krakov Devlet'i kurulmuştur.
1830-31	Kasım ayaklanmasının bastırılmasının ardından krallığın gücü zayıflamış ve büyük bir göç yaşanmıştır.
1846	Galiçya'daki köylü ayaklanması bastırılmış ve Krakov Bağımsız Devlet'i kaldırılmıştır.
1848-49	Galiçya, silezya ayaklanmaları sonucunda köylülere Galiçya'da imtiyaz verilmiştir.
1863-64	Ocak Ayaklanması yaşanmıştır.
1886	Prusya kolonileştirme komitesi ve Polonya Birliği kurulmuştur.
1892	Polonya (Leh) sosyalist partisi kurulmuştur.
1892-93	Ulusal Birlik kurulmuştur. Sosyal Demokrasi Polonya Krallığı (1900'den sonra Litvanya), Galiçya ve Silezya'da Polonya Sosyal Demokrat Partisi kurulmuştur.
1895	Galiçya Köylü Partisi kurulmuştur.
1897	Ulusal Demokratik Parti kurulmuştur.
1898	Prusya bölümünde Anti-Leh olağan üstü hal kanunlarının uygulanmıştır.
1905-1907	1905 devrimi Rusya Polonya'sına ulaşmıştır.
1915	Rus Polonya'sı merkez güçler tarafından işgal edilmiştir.

1918	Polonya bağımsızlığına tekrar kavuşmuştur. Jozef Pilsudski devletin başına geçmiştir. Ignacy Daszynski Lublin’de ilk bağımsız hükümeti oluşturmuştur.
1922	Cumhurbaşkanı Gabriel Narutowicz suikast sonucu hayatını kaybetmiştir.
1926	Pilsudski Mayıs ayında iktidarı ele geçirmiştir.
1932	SSCB ile saldırmazlık antlaşması yapılmıştır.
1934	Almanya ile saldırmazlık antlaşması yapılmıştır.
1935	12 Mayıs’ta Pilsudski vefat etmiştir. Ayrıca nisan anayasası kabul edilmiştir.
1938	Jozef Beck, Litvanya’ya ilişkileri yeniden kurmak için ultiaton vermiştir. Komintern, Polonya Komünist Partisi’ni fesih etmiştir. Polonya’da halkın çoğunluğunu Leh kökenlilerin oluşturduğu Cieszyn, Silezya’yı işgal etmiştir.
1948	Wladyslaw Gomulka iktidardan uzaklaştırılmıştır. PPR (Polonya İşçi Partisi) ve PPS’nin (Polonya Sosyalist Partisi) birleşmesi sonucunda Leh Birleşik İşçi Partisi kurulmuştur.
1956	Haziran’da Poznan ayaklanması bastırılmıştır. Ekim’de Gomulka iktidara dönmüş ve Stalinizm değişmiştir.
1968	Mart olayları ve öğrenci gösterileri bastırılmıştır.
1980	Polonya Dayanışması oluşturulmuştur.
1988	Lech Walesa Kent komitesini kurmuştur.
1989	Yuvarlak masa müzakereleri ve antlaşma sağlanmıştır. Wojciech Jaruzelski cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Tadeusz Mazowiecki başbakan olarak atanmıştır.
1990	Jaruzelski istifa etmiştir. Yerine Walesa Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Ayrıca Mazowiecki’nin yerine başbakan olarak J.K Bielecki seçilmiştir.
1991	Ekim ayında ilk defa özgür bir ortamda yapılan seçimler sonucunda bölünmüş bir parlamento oluşmuştur. Başbakan olarak Olszewski seçilmiştir.
1992	Olszewski istifa etmiştir. Yerine Hanna Sochucka Başbakan olmuştur. Ayrıca parlamentodan küçük anayasa geçmiştir.

1993	Walesa, Sochucka hükümetinin başarısızlığının ardından parlamentoyu fesih etmiştir. Eylül ayında ise birden fazla parti parlamentoya seçilmiştir. Waldemar Pawlak koalisyon hükümetini oluşturmuştur.
1995	Pawlak'ın yerine başbakan olarak Jozef Oleksy geçmiştir. Aleksander Kwasniewski cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir.
1996	Włodzimirz Cimoszewicz, Oleksy'ı Rus ajanı olmakla suçlayıp yerine geçmiştir. Avrupa Birliği Madrid zirvesinde katılım için program belirlenmiştir.
1997	Jerzy Buzek, AWS-UW koalisyon hükümetini kurmuştur.
2000	Buzek, UW'nin çekilmesi sonucunda azınlık hükümetiyle göreve devam etmiştir. Kwasniewski, ikinci dönem cumhurbaşkanlığına seçilmiştir.
2001	Ekim ayında Laszek Miller, SLD (Demokratik Sol Birliği) ve PSL (Leh Halk Partisi) koalisyon hükümetini kurmuştur.
2004	Polonya AB üyesi olmuştur.
2005	Lech Kaczynski Polonya Devlet Başkanı seçilmiştir.
2007	Donald Tusk erken yapılan parlamento seçimleri sonucunda Başbakan olmuştur.
2010	Polonya Devlet Başkanı'nın nisan ayında Rusya yapımı uçağının düşmesi sonucunda Lech Kaczynski, eşi ve doksan dört bürokrat hayatını kayıp etmiştir. Polonya Devlet Başkanlığına Bronislaw Komorowski seçilmiştir.
2011	Yurttaş Platformu Parlamento seçimlerini kazanmıştır. Donald Tusk yeniden Polonya Başbakanı seçilmiştir.
2015	Polonya'daki son parlamento seçimleri ekim ayında yapılmıştır. Seçimlerde Adalet ve Hukuk Partisi (PiS) tek parti olarak iktidara gelmiştir. Beata Szydlo başbakanlığındaki yeni hükümet 18 Kasım'da göreve başlamıştır. Polonya'da son cumhurbaşkanlığı seçimleri 24 Mayıs'ta gerçekleşmiştir. Bronis Komorowski'nin yerine Muhafazakâr Hukuk ve Adalet Partisi adayı Andrzej Duda yeni cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Halende mevcut görevini sürdürmektedir.

1989 yılında sosyalist rejimin çözülmesi ile birçok ülke siyasi, ekonomik ve sosyal dönüşüm içerisine girmiştir. Bu dönüşüm içerisine giren ülkelerden biri de köklü geçmişe ve Avrupa'nın ilk yazılı anayasasına sahip olan Polonya'dır. Bu dönüşüm sürecinde Polonya, demokratik hukuk devletinin ve serbest piyasa ekonomisinin kurulması için çeşitli reformlar gerçekleştirerek, NATO ve AB gibi uluslararası kuruluşlara da üye olarak yenedünya düzeninde yerini almıştır²⁶⁴.

Polonya, eski adıyla Lehistan M.S. 966 yılında Piast Hanedanı tarafından kurulmuştur. On dördüncü yüzyılda Polonya-Litvanya İmparatorluğuna dönüşmüştür. Avusturya, (1772-1795 yılları arasında) Prusya ve Rusya tarafından bölünerek paylaşılmış, böylece siyasi varlığı sona ermiştir. "Birinci Cumhuriyet" olarak adlandırılan bu dönemin en önemli özelliği, Polonya'nın Avrupa'da ilk yazılı anayasayı oluşturmuş olmasıdır²⁶⁵.

Birinci Dünya savaşı sonrası, tekrar bağımsızlığını kazanan Polonya'da yasama organı olan *Sejm*'in 1919 yılında çıkardığı "Küçük Anayasa"yı, 1921 yılında kabul edilen "ikinci Polonya Cumhuriyeti Anayasası" izlemiştir. Daha sonra, Maraşel Pilsudski yönetime ele geçirek 1926 yılında iktidara gelmiş ve ülkede otoriter bir yönetim tarzını benimsemiştir. Pilsudski'nin otoriter bir yönetim tarzına sahip olmasının en önemli göstergesi, 1930 yılında parlamentoyu dağıtarak ve birçok muhalefet üyesini tutuklatarak hapis cezasına çarptırmasıdır²⁶⁶.

1918 yılından 1939 yılında Almanya'nın Polonya'yı işgal ettiği tarihe kadar olan dönem, "İkinci Cumhuriyet" dönemi olarak adlandırılmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyalist yönetim altına giren Polonya, Varşova Paktı, Comecon gibi örgütlenmelere katılarak ismini "Polonya Halk Cumhuriyeti" olarak değiştirecek ve 1948 yılından itibaren de Polonya Birleşik İşçi Partisi (PZPR)'nin tek partili rejim altında yönetilecektir.²⁶⁷

²⁶⁴ Kadir Candan, "1989 Yuvarlak Masa Görüşmelerinden Günümüze Çeyrek Asır: Polonya Cumhuriyeti'nde Yarı Başkanlık Sistemi", *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri-Yarı Başkanlık Sistemi: Fransa, Polonya ve Rusya Örnekleri*, (ed.) Havvana Yapıcı Kaya, TBMM Basımevi, Ankara, 2014, s.103.

²⁶⁵ Tayfun Çınar, "Polonya", *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*, Yay. Haz. Nuray E. Keskin, AÜSBF KAYAUM Yayını, Ankara, 2004, s.301.

²⁶⁶ Candan, a.g.m., s.104.

²⁶⁷ Çınar, a.g.m., ss.301-302.

Tek parti yönetimi döneminde yaşanan otoriter yönetim tarzının değişeceğine yönelik ilk sinyaller, 1980 grevleri sonrasında işçilerle yönetim arasında sansürün kaldırılması ve serbest işçi sendikalarının kurulması taleplerini içeren yirmi bir maddelik uzlaşma gerçekleştiğinde alınacaktır. Yaşanan bu grevlerin liderliğini “Dayanışma Hareketi” yapmıştır. 1981 yılında ise bu hareket yasadışı olarak ilan edilerek, grubun liderleri hapsedilmiştir. Çok kısa bir süre sonra ise, genel af ilan edilecektir. 1988 yılında bir dizi yeni grevin yaşanmasından sonra göreve gelen yeni hükümet, Sovyetler Birliği’nde Gorbaçov tarafından başlatılan, “açıklık” ve “yeniden yapılanma” ilkelerini özünde içeren reformcu akımdan da yararlanmış, ekonomiyi liberalleştirmeye ve muhalefetle diyalog geliştirmeye çalışmıştır.²⁶⁸

1989 yılındaki “Yuvarlak Masa Görüşmeleri” ile eski rejim elitleri ile muhalefet arasında diyalog kurulmuş, Temsilciler Meclisi için kısmi, Senato için tamamen özgür bir şekilde gerçekleştirilecek bir seçim kararı alınmış ve 1952 Anayasası’nda bir dizi değişiklik yapılmıştır²⁶⁹. Polonya’da “Dayanışma Hareketi”nin desteklediği hükümetin kurulmasıyla komünist rejim sona ermiştir.

Polonya, 1989 yılında “Üçüncü Cumhuriyet” dönemine girmiştir. Bu dönemde siyasal ve ekonomik reformlarla eski rejimin etkisi silinmeye çalışılmıştır. Polonya, 1991 yılında Avrupa Konseyi’ne, 1996 yılında OECD’ye, 1999 yılında NATO’ya ve 2004 yılında ise AB’ye üye olmuştur.²⁷⁰

Polonya’nın geçirdiği tarihsel evrime kısaca değindikten sonra, Polonya’nın sivil toplum yapısı ele alındığında Fransız ihtilali ve Napolyon Savaşları’nın etkisi görülür. Bu dönemde Avrupa’da (1789-1915 yılları) halkın dönüşüm içerisine girdiği yıllardır ve bu dönüşümden doğal olarak Polonya da etkilenmiştir. 1796-1813 yıllarında Polonyalılar, Fransa’nın yanında savaşmışlardır ve zulüm ve baskıdan kaçan pek çok Polonyalı bu dönemde Fransa’ya sığınmıştır²⁷¹.

Napolyon, 1806 yılında, Polonya halkını ayaklanmaya teşvik ederek Prusya’dan topraklarını geri almalarını sağlamış ve Varşova Grandüklüğü kurulmuştur. Varşova Grandüklüğü, Napolyon’un kendi istekleri doğrultusunda kurulmasına karşın

²⁶⁸ W.J. Korab, Karpowicz, “Nefretten Kurtuluş: Polonya’da Dayanışma ve Şiddetsiz Siyasi Mücadele”, <http://www.libertedownload.com>, (20.07.2016), s.159.

²⁶⁹ Korab-Karpowicz, a.g.m., s.160.

²⁷⁰ Candan, a.g.m., s.106.

²⁷¹ Hanna Dylagowa, *Historia Polski 1775-1990*, Lubnin, 2000, s.24.

Polonya'nın kültürel, siyasal ve toplumsal yapısının yeniden canlanmasını, toplumsal bilinçlenmenin artarak sivil toplum faaliyetlerinin daha aktif hale gelmesini sağlamıştır.

Zaman içerisinde Varşova Grandüklüğü, Rusya-Avusturya ve Prusya arasında bölünmüştür. Böylece Polonya'da dördüncü bölünme yaşanarak ve sekiz yıllık Polonya bağımsızlığı sona ermiştir. Bu dönemde Polonya ordusunun başında Grandük Constantin vardır ve yaptığı hukuk tanımazlıkla hafızalara kazınacaktır. Constantin'in baskılarına karşı yasal başkaldırı ve yasal olmayan başkaldırı olmak üzere iki tip başkaldırı ortaya çıkmıştır. İkisinin de amacı ülkeyi bağımsızlığına kavuşturmak ancak her iki başkaldırı da Rusların baskısı altında ezilmiştir²⁷².

Varşova'da Muhafız Alayı Okulu öğrencileri örgütlenmeye başlamışlar, 29 Kasım 1830 gecesi yoksul halk ve rahiplerden oluşan, hemen hemen toplumun tüm katmanlarının katıldığı "Kasım Ayaklanması" başlatmışlardır²⁷³. Bu ayaklanma toplumun neredeyse tümünü içerdiği için sivil toplum hareketi anlamında önemli bir harekettir. Nitekim ilk başta ayaklanma başarılı olmuştur ve yeni bir hükümet kurulmuştur. Fakat yeni kurulan hükümet halkın isteklerine cevap vermemeye başladıkça, halkın desteği kaybolmuş ve Ruslar bu durumdan faydalanarak 1831 yılında tekrar Varşova'ya girmişlerdir²⁷⁴.

"Kasım Ayaklanması"ndan sonra, Polonya'da yirmi yıl sıkıyönetim devam etmiştir. Kırım savaşının yaşanmasıyla sıkıyönetim ortadan kalkmıştır. Bu süreçte sıkıyönetime karşı, sivil toplum hareketleri olarak da adlandırılabilir pek çok gösteri, yürüyüş ve boykot hareketleri görülmüştür.

Polonya'da 1863 yılında "Ocak Ayaklanması" yaşanmıştır²⁷⁵. Bu ayaklanma ile Polonya'nın bağımsızlık sorunu yaygın bir hal almış, halktaki dayanışma duygusu güçlenmiş ve ulus kavramı daha da benimsenmiştir.

Polonya'daki Ruslaştırma ve Almanlaştırma hareketlerine karşı halk, dillerini, kültürlerini ve benliklerini yitirmemek için, çocuklarına, gençlere gizli eğitim vermişlerdir. Polonyalı öğretmenler, Polonyalı yazarların eserlerini çocuklara gizlice okutmuşlardır. Kızlar için açılan sanat okullarında, el işinin yanında gizlice eğitim de

²⁷² Dylagowa, a.g.e., s.25.

²⁷³ Dylagowa, a.g.e., s.26.

²⁷⁴ Dylagowa, a.g.e., s.29.

²⁷⁵ Dylagowa, a.g.e., s.30.

verilmiştir. Varşova Hayırseverler Derneği, Halk Aydınlanma Birliği gibi derneklerde Polonya kültürü ve dili gizlice gelişme imkânı bulmuştur²⁷⁶.

Polonya'da 1915 yılında Paderewski başkanlığında, Polonya'nın özgürlüğüne kavuşması için altı yüz bin imza toplanarak, Başkan Wilson'a gönderilmiştir²⁷⁷. Bu hareket sivil hareketlere güzel bir örnek oluşturmuştur.

14 Mayıs 1926 yılında Jozef Pilsudski askeri bir darbe ile yönetimi ele geçirerek, Parlamento'nun politik yaşamdaki önemini ve partilerin etkinliklerini askıya almıştır. 1930 yılında Krakov'da merkez sol partiler tarafından düzenlenen politik gösteri nedeniyle Pilsudski yönetimi, demokrasi ve sivil toplum gelişimini baltalayarak, parti başkanlarını tutuklatmıştır. Polonya'da 1931 yılından itibaren bir anlamda demokrasi mücadelesi başlayacak ve Polonyalıların özgürlük ve demokrasi yönündeki dayanışması giderek artacaktır.

İkinci Dünya Savaşı dönemine gelindiğinde ise, Polonya'da politik, askeri yönetim ve sivil örgütlenme giderek yer altına inmeye başlamıştır. İşgallere karşı direniş için; gizli okullar açmak, yer altı basınıni oluşturmak ve halkı işgaller karşısında bilinçlendirmek, Almanların fabrika ve atölyelerinde üretimi durdurmak için küçük sabotaj işlemleri yapmak, Almanların cephelerdeki yenilgilerini anlatmak bu faaliyetlerin bir kısmını oluşturmaktadır²⁷⁸.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Polonya tümüyle Sovyet rejiminin baskısı altına girmiş ve hükümet de komünistlerin eline geçmişti. Bu dönemde Polonya ekonomisinde yaşanan gerileme, üretimde ve hizmet kalitesinde düşme gibi olumsuzluklar toplumun kıpırdanmasına yaşanmasına sebep olmaktadır²⁷⁹.

Polonya'nın komşularında yaşanan özgürlük rüzgârları, Polonyalıları da etkilemiş ve Polonyalı pek çok öğrenci ve akademisyen tutuklanma pahasına sansürü protesto etmişlerdir. Ekonominin de eş zamanlı olarak kötüye gitmesi ile grevler artmış, kilise ve aydınlar birlik olmuşlardır. Laik kısımdan ve Katolik kilisesinden oluşan birkaç kişi 1976 yılında yönetime ve topluma çağrı niteliğinde olan, yöneticilere

²⁷⁶ Dylagowa, a.g.e., s.53.

²⁷⁷ Dylagowa, a.g.e., s.54.

²⁷⁸ İbrahim Uçar, *Sivil Toplum Kavramının Polonya ve Türkiye Açısından Karşılaştırmalı Analizi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007, s.116.

²⁷⁹ Dylagowa, a.g.e., s.83.

duyulan korkuyu bertaraf etmek amacı taşıyan belge yayınlamışlardır. Bu belge aynı zamanda Polonya’da “İşçi Koruma Komitesi”nin (KOR) kuruluşuna da zemin hazırlamıştır.²⁸⁰

1970’lerin sonunda Polonya’daki demokratik muhalefetin, komünist devlet yapısının dışında bağımsız bir kamusal etkinlik alanının, yani siyasal bir toplumun oluşumuna hizmet ettiğini söyleyebiliriz. Güçlenmekte olan bu siyasal toplumun kendisini kurumsallaştırıp, makul bir güç konumuna ulaşır, Komünist Parti devletinin karşısına çıkarak onu köklü reformlar yönünde bastırmaya gücü yetecek bir sivil toplum olmanın yollarını aradığını belirtebiliriz²⁸¹.

Orta ve Doğu Avrupa’da 1989 yılında komünizmin yıkılışıyla meydana gelen dönüşümlerin bir tanesi de Polonya’da yaşanmıştır. Amerika, Sovyetler Birliği’ne dolayısıyla komünizmi yenilgiye uğratarak kapitalizmi yaymak için Doğu ülkelerine ekonomik ve askeri yardım yapmıştır. Polonya’da “Dayanışma Hareketi”, yani silaha başvurmadan mücadele hareketi, sesini ilk kez 1980 yılında Gdansk’daki grev ve protestolarla duyurmuştur. Dayanışma Hareketi, güçlü, örgütlü, bağımsız, kendini yönetebilen, amaçları ve etkinlikleri parti liderlerini değil, üyelerinin çıkar ve isteklerini yansıtan bir işçi hareketidir. Dayanışma isim olarak her ne kadar sendika olsa da, özünde siyasal bir harekettir. Dayanışma, kendisini, cumhuriyeti komünist politikalarından ve kurumlardan kurtarmak amacıyla hareket etmektedir²⁸².

1980’li yılların ortalarından itibaren “Dayanışma Hareketi”nin ekonomiyi piyasa ekonomisine yaklaştırmak için gerçekleştirdiği reformlar neticesinde Polonya ABD’nin en sıkı müttefiklerinden biri haline gelmiştir. Amerika’nın sivil toplum direnişlerine verdiği destek yöntemiyle kendine yakın liderleri iktidara getirme politikasının Doğu Avrupa’daki ilk modeli Polonya olmuştur. 1983 yılında Amerikan Kongre’sinin kararıyla kurulan “Demokrasi İçin Ulusal Fon” yani NED başkanı Carl Gerschman da bir konuşmasında bu durumu vurgulamıştır: “Polonya’daki Dayanışma Hareketi dalgası ile tüm Orta Avrupa boyunca ve SSCB dâhil bağımsız kültür ve medya grupları ve insan hakları ile azınlık hakları arayan gruplar oluşmaya başlamıştır”²⁸³.

²⁸⁰ Jerzy Topolski, *Historia Polski*, Warszawa Krakow, 1992, s.193.

²⁸¹ Pelczynski, “Dayanışma ve Polonya’da Sivil Toplumun Yeniden Doğuşu (1976-1981)”, a.g.m., s.402.

²⁸² Pelczynski, “Dayanışma ve Polonya’da Sivil Toplumun Yeniden Doğuşu (1976-1981)”, a.g.m., s.403.

²⁸³ Pınar Yürür, “Doğu Avrupa ve Balkanlarda Amerika Destekli Sivil Toplum Direnişleri”, <http://dergipark.ulakbilim.gov.tr>, (09.08.2016), s.70.

Sonuç olarak, 1989 yılında Polonya Halk Cumhuriyeti'nin adı Polonya Cumhuriyeti olarak değişerek egemenlik ulusa verilmiş, demokratik parlamenter sisteme geçilerek ve serbest piyasa ekonomisi benimsenerek özgür bir sivil toplumun temellerinin atılması bağlamında politik ve ekonomik bir değişim yaşanmıştır. Unutmamamız gereken nokta, sadece serbest piyasa ekonomisine geçiş özgür bir sivil toplum için yeterli değildir. Ayrıca siyasal kültürün de özgür bir sivil toplumun gelişebilmesine imkân sağlaması gerekir.

2.4. BATI VE DOĞU AVRUPADA SİVİL TOPLUM KARŞILAŞTIRMASI

Batı Avrupa'da sivil toplum, yalnızca devletin biçimlendirmedeği, kendi haline ve renkliliğine bıraktığı devlet dışı alanı ifade etmekle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda etkin ve örgütlü siyasal katılım ve politizasyon sürecini de ifade etmektedir. Özellikle on üçüncü yüzyılda gelişen pazar ekonomisine bağlı olarak paranın kullanımının artması, lüks yaşamın ve mülkiyet hakkının gelişmesi, değişik yaşam biçimlerinin artması bu coğrafyada sivil toplumun gelişmesine temel oluşturmuştur.

Sanayi öncesi toplumlarda aile, toplumsal, siyasal ve iktisadi yaşamın temelini oluşturmaktadır. Sanayi devrimi öncesi toplumlarda aile etrafındaki alan, özel alanı oluşturmaktadır, ancak özel alan, modern toplumlarda kendini devlet'in kapsamı dışındaki alan olarak nitelendirmektedir.

Batı Avrupa'da devletin kurumsallaşma biçimi merkeziyetçi bir toplumsal yapının doğmasına elverişli değildir. Çünkü devlet önce feodal senyörler bir yandan kilise aristokrasisi, daha sonra da burjuvazi ve ploreteryaya gibi sınıflar tarafından kısıtlanmıştır. Bu nedenle Batı Avrupa'da hukuk devleti, özgürlük, eşitlik, nötr devlet gibi kavramlar daha kolay gelişebilmiştir.

İktisadi anlamda kapitalizm ve sanayi devrimi, siyasi anlamda da İngiliz ve Fransız devrimleri Batı'nın ekonomik, düşünsel ve siyasal özgürlük alanındaki isteklerini arttırmış ve bu konularda ilerlemelerin yaşanmasını sağlamıştır. Orta Çağ boyunca sosyal yaşamın temel dinamiğini oluşturan "aile" kavramının yerini, modern dönemde doğuştan sahip olduğu temel haklarla birlikte önem kazanan "birey" almıştır. Modern Çağ'da, sivil toplumun gelişmesine katkı sağlayan sermaye birikimi, pazar ekonomisi, serbest rekabet, sınırlı devlet vb. kavramların temelinde bu bireycilik anlayışı yatmaktadır.

Siyasal gücün ve egemenliğin toplumsal tabana yayılmasıyla birlikte, bireylere siyasal otorite tarafından “vatandaşlık” statüsü verilmiştir. Örneğin; İngiltere’de “1689 Haklar Bildirgesi” ile başlayan bu süreç, Amerika’da “1776 Virginia Haklar Bildirgesi” ve Fransa’da “1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi” ile iyice olgunlaşmıştır.²⁸⁴

Kapitalizmin olgunlaşmasıyla birlikte, kamusal yaşam-özel alan, sivil toplum-devlet arasındaki ayrışmanın sınırları giderek ortadan kalkmaktadır. Bugün artık sivil toplumun merkezi özel yaşam alanıyla sınırlı kalmamakta, sivil toplumun var olma alanı bizzat kamusal alan olmaktadır. Hatta sivil toplumun var olma alanı kamusal alanı da aşarak NGO’lar ile (Non Governmental Organization) yani hükümet dışı kuruluşlar ile uluslar arası bir boyuta ulaşarak devletler üzerinde de önemli bir baskı mekanizması oluşturmuştur²⁸⁵. Kısacası Batı Avrupa’da gelişmiş olan sivil toplum kamusal alanı kuşatmanın yanı sıra, uluslar arası bir boyut da kazanmıştır.

Batı Avrupa toplumlarını modern siyasal kurumlara ulaşmalarını sağlayan etmenler aynı olmakla birlikte bu toplumların geçirdikleri farklı tarihsel evrimler sebebiyle siyasal kültürleri farklı olabilmektedir. Bu farklılığı, yani sivil toplum ve devlet ilişkisini düzenleyen normların farklılığını Batı Avrupa ülkelerinden olan İngiltere ve Fransa ekseninde karşılaştırmalı inceleyebiliriz.

İngiltere’de sivil toplumun temelini on ikinci yüzyıla kadar uzanmakla birlikte, esas itibariyle İskoç Aydınlanması’na dayanmaktadır. Bu düşünceye göre devletin görevi, ekonomik gruplar arasında hakemlik yapmak ve İngiliz firmalarının deniz aşırı ticarete yönelmeleri için uluslararası pazar açmaktır²⁸⁶. Bu nedenle İngiltere’de ekonomik yaşam içerisinde hâkim olan devlet değil, ekonomik gruplar olmuştur.

İngiltere bir devrim geleneğinden çok sözleşme geleneğine sahip olduğundan bireysel ve toplumsal özgürlüklere yeşil ışık açan sekülerizm aracılığıyla, sahip olduğu tarihi gelenekleri ve birikimleriyle Modern Çağ’ın getirisi olan kazanımlarını sentezleyerek siyasal değerlerini yaşatmayı sürdürmüştür. Sözleşme geleneğinin özünde barındırdığı konsensüs ve uzlaşma nedeniyle, İngiltere’de demokrasinin gelişimi için aristokrasinin ortadan kalkması gerekmediği gibi, sekülerizmin gelişmesi de kamusal

²⁸⁴ Ahmet Mumcu, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Savaş Yayınları, Ankara, 1994, s.71.

²⁸⁵ Alberto Melucci, “Social Movements and the Democratization of Every Day Life”, *Civil Society and The State: New European Perspectives*, (e.d.) John Keane, 1988, London: Verso, s.257.

²⁸⁶ Bertrand Badie, Pierre Birnbaum, *The Sociology of The State*, (Çev. Arthur Goldhammer), The University of Chicago Press, Chicago: London, 1983, s. 123.

yaşamdaki dinsel ağırlığın bertaraf edilmesine bağlı kılınmamıştır.²⁸⁷ Sonuç olarak İngiltere’de devlet, sivil toplum gibi kavramlar yerine daha çok bireycilik, özgürlük, aktif siyasal katılım, daha az devlet müdahalesi gibi kavramlar dile getirilmiştir.

Fransız geleneği ise, İngiltere’nin tam tersine daha zora dayalı bir siyasal yapılanmaya sahiptir. Fransa’nın bu katı, merkezîyetçi yapısını Orta Çağ’a kadar geri götürebiliriz. Ancak Fransa’nın devletçi geleneği Sanayi Devrimi sonrasında da devam etmiştir. Batı Avrupa’da on sekizinci yüzyılla birlikte devletler ekonomik, toplumsal faaliyetlere doğrudan müdahale etmeden küçülmeyi seçip sivil topluma daha geniş bir alan bırakmayı tercih ederlerken, Fransa tam tersi hareket ederek toplumsal refleksleri zayıflatmayı tercih etmiştir. Medya Batı Avrupa’da sivil toplumun örgütlenmesi gibi önemli işlevler görürken, Fransa sivil toplumun bu şekilde örgütlenmesini önlemek için 1761 yılında Gazette de France adıyla bir devlet gazetesi çıkarmıştır . Sonuç olarak Fransa’da sıkı denetim mekanizmasıyla birlikte devlet, mutlak otoriteye sahip olarak gelişmiştir.

İngiliz geleneğini benimseyen ülkeler daha bireyci, özgürlükçü bir siyasi ve ekonomik yaşamı benimserken, Fransız geleneğini tercih eden ülkeler daha merkezîyetçi ve müdahaleci bir siyasi ve ekonomik yaşamı benimsemiştir. Kısacası, İngiltere sözleşme geleneği ile 1980’li yıllarda özelleştirmenin öncülüğünü yaparken, Fransa ise merkezîyetçi devlet anlayışı çerçevesinde müdahaleci bir ekonomik yaşamı benimsemiştir. Fransız modelinin etkisi, Türkiye, Doğu Avrupa Ülkeleri ve önemli ölçüde Kıta Avrupa’sında etki alanı bulmuştur. Ancak 1990’lı yıllarda Sosyalist Blok’un yıkılmasıyla birlikte bireyci, özgürlükçü, demokratik değerler tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır.

Doğu Avrupa’da sosyalizmin etkisi altındaki ülkelerde sivil toplum, Batı Avrupa’daki gibi gelişmemiştir. Batı Avrupa’da sivil toplum, yasal olarak örgütlenmiş özgün ve devletten bağımsız örgütlenmelerden oluşmuş ve bu örgütlenmeler kamusal yaşamdaki siyasi dinamiklerin temelini teşkil etmiştir. Doğu Avrupa’daki sosyalist ülkelerde ise devlet, sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik yaşamın tümünü işgal etmiş ve “sivil” bir oluşuma yer bırakmamıştır. Sosyalist ülkelerde özel mülkiyetin ortadan

²⁸⁷ Badie, Birnbaum, a.g.e., s. 109.

kalkmasıyla devlet sadece ekonomik yaşama müdahale ile sınırlı kalmamış, aynı zamanda tek tip ideolojiyi toplumun tümüne dayatarak farklılıkları ortadan kaldırmıştır.

Katolizmin ve Protestanlığın bulunduğu ülkelerde din devlet çatısı altında örgütlenmediğinden sivil toplumun alt yapısı oluşabilmiştir. Örneğin, komünizmin hâkim olduğu yıllarda Polonya, Katolik bir dini anlayışa sahip olduğundan din sivil toplumun bir unsurunu teşkil edebilmiştir. Polonya’da 1956 yılından sonra kilise, toplumsal, dinsel, kültürel konularda bağımsız hareket ederek, rejimin politikalarına karşı halkı örgütleyen bültenler, kitaplar, dergiler basan kişilerle yakın ilişki içinde olmuştur²⁸⁸. Polonya’daki ve Batı Avrupa ülkelerindeki örnekler bize dinin ancak devlet dışında örgütlenmesi durumunda sivil toplum niteliği taşıyabileceğini göstermektedir. Katoliklik her şeyden önce sosyal ve siyasal yaşama ilişkin yeni etik değerler üreterek, adeta farklı bir sesin temelini oluşturmuştur. Oysa Doğu Avrupa ülkelerinin genelinde Ortodoks kiliseleri, var olmanın ötesinde bir dünya öngörememişler ve dolayısıyla da buldukları toplumlara yeni ufuklar açamamışlardır. Ortodoks değerlerin egemen olduğu komünist rejimlerde din, devlet çatısı altında örgütlendiğinden ve Ortodoksluğun içinde barındırdığı etikten dolayı bir sivil toplum unsuru teşkil etmemiştir. Ortodoksluğun temelinde bulunan “sadakat” anlayışı sadece kilisenin değerlerine karşı sadakatle sınırlı kalmamış, aynı zamanda siyasal değerlere de sadakate dönüşmüştür²⁸⁹.

Polonya’da sivil toplumun doğuşuna Katolik kilisesinin verdiği destekle birlikte, 1976 yılında kurulan İşçi Savunma Komitesi (KOR) neden olmuştur. KOR, devletin politikalarındaki tutarsızlığı, keyfiliği, eşitsizliği görerek halkı komünist partinin güdümündeki devlete karşı örgütlemiştir. KOR, zamanla Polonya’daki komünist rejimin yıkımında önemli rol oynayan İşçi Dayanışma Hareketine dönüşmüştür. İşçi Dayanışma Hareketi 1980’li yıllarda Dayanışma Sendikasına dönüşmüştür. İsminde sendika kelimesi geçmekle birlikte, Dayanışma’nın asıl amacı Polonya Cumhuriyeti’ni komünist rejimden arındırmaktı. Bu doğrultuda Dayanışma Sendikası devlet radyosunun halk tarafından kullanılmasını, sansürün kaldırılmasını, muhalefetin hoş görülmesini, siyasal mahkûmların serbest bırakılmasını, mülkiyet hakkının devredilmesini, fabrikaların

²⁸⁸ Pelczynski, “Dayanışma ve Polonya’da Sivil Toplumun Yeniden Doğuşu (1976-1981)”, a.g.m., ss. 391-393.

²⁸⁹ L.M. Vorontsova, S.B. Filatov, “The Russian Way and Civil Society”, Russian Social Science Review, Vol 38, 1997, ss. 8-17.

denetiminin demokratik şekilde seçilmiş işçi temsilcilerine vermeyi, devletin temel organlarının demokratik yoldan seçilmiş konseyler tarafından yönetilmesini talep etmiştir. Dayanışma hareketi böylece komünist parti egemenliği altındaki ekonomik ve toplumsal alanda ilk defa ciddi bir sivil toplum potansiyeli teşkil etmiştir. Kısacası, Doğu Avrupa'da Sosyalizmin hâkim olduğu yıllarda Polonya, Çekoslovakya, Macaristan gibi ülkelerde siyasal muhalefetin bastırılması bu rejimlerin tek tek yıkılarak sivil toplum kuruluşlarının öncülüğünde demokratik ve parlamenter rejimlerin doğması ile sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak, Batı Avrupa'da sivil toplum kamusal yaşamın politizasyonu yani daha fazla katılımcı bir demokrasi anlayışını içermektedir. Doğu Avrupa'da ise sivil toplum, dünya ekonomisine uyum sağlamak, sivil haklara sahip olmak, anayasal bir sisteme sahip olmak anlamlarına gelmektedir. Görüldüğü gibi, Doğu Avrupa ülkeleri Batı Avrupa Ülkeleri'nin on dokuzuncu yüzyılda geçirdiği aşamaları yüz elli yıl sonra geçirmeye çalışmaktadırlar. Bu doğrultuda sivil toplumun, devletin tüm toplumsal yaşamı kuşattığı sosyalist ülkelerde değil, minimal devlet anlayışının geçerli olduğu ve liberal değerleri benimsemiş olan demokratik toplumlarda geliştiğini görmekteyiz. Bu nedenle Doğu Avrupa'da sivil toplum, sosyalist rejimlerin yıkıldığı 1990 yılından itibaren mümkün olabilmıştır. Unutmamamız gereken bir nokta da sivil toplum için demokrasi, demokrasi için ise sivil toplum zorunludur. Batı Avrupa ülkelerinin genelinde demokrasi ve sivil toplum birlikte gelişirken, sosyalist değerleri temel alan Doğu Avrupa ülkelerinde ne sivil toplum ne de demokrasi gelişebilmiştir. Ancak Doğu Avrupa ülkelerinin 1980'li yıllarda liberalizmi referans almalarıyla birlikte sivil toplum meydana gelmiş ve sivil toplumun gelişmesiyle de demokratikleşme süreci başlamıştır.

2.5. ORTA DOĞU ÜLKELERİNDE SİVİL TOPLUM

Orta Doğu toplumlarında Batı'daki kapitalist devletlerdeki gibi toplumsal dönüşümü gerçekleştirebilen bir sosyal sınıfın bulunmayışı, gerçek anlamda bir sivil toplum tecrübesinin yaşanmasını engellemiştir. Bu toplumlarda görülen patriarkal yapı, kısaca toplumun tümünün itaat ettiği bir lider ve o toplumun üyelerinden oluşan bir örgütlenme modeli, siyasi toplum ve kurumlar üzerinde anti-demokratik uygulamaların yaşanmasına sebep olmuştur²⁹⁰.

²⁹⁰ Max Weber, *Ekonomi ve Toplum*, (Çev. Latif Boyacı), Yarın, İstanbul, 2012, s.78.

Orta Doğu toplumlarında görülen aşiret kültürü, bu toplumlardaki despotik yönetimlerin ve çoğulculuk karşıtı anlayışların gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Bu nedenle de bu toplumlarda Batı'daki gibi siyasi hak talebinde bulunan güçlü bir işçi ve burjuva sınıfı oluşamamıştır.

Ortadoğu'da sivil toplumun zayıflığı ve demokrasiye geçişte üzerine düşen görevi yapamamasına ilişkin çeşitli görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan birincisi oryantalist bakış açısidir. Oryantalist düşüncenin temel özellikleri olan Doğu insanının mistik, kaderci, itaatkâr yapısının otoriteye zemin hazırladığı söylemi etkin ve canlı bir sivil toplumun oluşamamasının nedeni olarak görülmüştür. Oryantalistlere göre, Orta Doğu'da sivil toplumun zayıf olmasının bir başka nedeni de, primordiyal bağların yani ilkel, organik bağların toplumsal kimliklerin oluşumu ve ilişkilerin belirlenmesinde büyük rol oynaması ve cemaat toplumundan cemiyet toplumuna geçişin hala tam olarak sağlanamamasıdır²⁹¹.

Orta Doğu'da sivil toplumun zayıf olmasının gerekçelerinden bir diğeri de İslam dini olarak görülmektedir. Bununla birlikte, İslamiyet ve sivil toplum konusunda yapılan araştırmalar bize göstermiştir ki İslam dininde sivil toplumun mümkün olup olmayacağı konusunda negatif ve pozitif olmak üzere iki yaklaşım vardır. Negatif tutum, İslam'ın yapısıyla sivil toplumu bağdaştırmazken; pozitif tutum, sivil toplumun inşasını İslami devletin temeli olarak görür, yani sivil toplum tam da İslam'ın orijinal ve ideal toplum şekline örnektir.

Negatif tutumdaki düşünürlerden biri olan Mahmood Sarioolghalam'a göre, Ortadoğu toplumlarının ekonomisinde Batı tarzı davranışlar hâkimken, sosyal yapısında yerel ve İslami özellikler ön plandadır. Aynı zamanda bu toplumlarda sürekli olarak güvenlik problemi yaşandığından, devlet kendi rejimini korumak için sivil alanlara pek sıcak bakmamaktadır. Orta Doğu toplumları Batı toplumları gibi rasyonel yapılanmalar üzerine inşa olmadıkları için bu toplumlarda sivil toplumun oluşması bir türlü mümkün olmamaktadır²⁹².

²⁹¹ Ferhad İbrahim, Heidi Wedel, "Giriş", *Orta Doğu'da Sivil Toplumun Sorunları*, (Çev. Erol Özbek), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s. 23.

²⁹² Mahmood Sarioolghalam, "Prospects For Civil Society In The Middle East: An Analysis of Cultural Impediments", *Civil Society, Democracy and The Muslim World*, Ed. S. Persson-E.Özdalga, Swedish Resecarh Institute, İstanbul, 1997, ss. 55-57.

Negatif yorumcuların değindikleri bir başka nokta da, Orta Doğu toplumlarında sivil toplumu oluşturan bağımsız şehirler, özel toprak mülkiyeti, burjuvazi sınıfı yoktur. Dolayısıyla Doğu toplumlarında politik toplum-sivil toplum ayrımı yaşanmamıştır ve bu toplumlarda bütüncül bir hayat tarzı vardır. Bu nedenle de söz konusu toplumlarda devlet veya bazı aileler toplumun üzerinde yer alarak, özerk bir sivil toplumun ortaya çıkışını engellemişlerdir.

Sarıbay'a göre; Orta Doğu'da loncalar, tarikatlar, ulema, zanaat örgütleri gibi kurumsal düzeydeki devlet ile birey arasındaki yapılanmaların varlığını sivil toplumun varlığı için yeterli görmek, sivil toplumun normatif boyutunu ihmal etmektir. Çünkü önemli olan o kurumların varlığından çok, belirli davranış ve değer kodlarının şekil verdiği kültürel zeminin bulunması gerekmektedir. Bu kültürel zemin farklı bir "öteki" kavramını esas alır ve sorgulanabilir bir otoritenin varlığını kabul eder. Fakat İslam dininde bilindiği üzere toplum, tevhidin yansımasıdır. Tevhid, her türlü farklılaşmanın üstünde olup, hem toplumsal sınıfları, hem de ulusal, etnik ve kabilesel bölünmeleri reddeder. Kısacası, İslam'da bölünme, günah olarak algılanır²⁹³.

Bir diğer negatif tutumcu olan Bernard Lewis'e göre, İslam dinini kabul etmeyenler, yani "ötekiler", geçmişten beri "kâfir" olarak nitelendirilmişlerdir²⁹⁴. Lewis'in üzerinde durduğu bir başka nokta da, Batı'da ortaya çıkan ve ulus devlete meşruiyet kazandıran ulusçuluk, yurt severlik gibi araçların Orta Doğu'da İslami kavramlar şeklinde formüle edilmesidir. İslamiyet'in meşru gördüğü yönetimlerin devamını sağlamak ve meşru görmediği yönetimleri devirmek açısından İslami kavramların bir araç olarak kullanıldığını belirtmektedir²⁹⁵. Özetle, İslam'i yöntemlere dayanmayan yönetimlerin, siyasal seferberlikle yönetimden indirilmesi meşru görülmektedir.

Bu yazarlara göre Orta Doğu'nun hem kendi siyasal yapısından kaynaklanan nedenlerden, hem de İslam dininin içinde barındırdığı tevhid inancı ile farklılıkları homojenleştirmeye çalışmasından dolayı bu coğrafya'da sivil toplum kültürü oluşmamıştır.

²⁹³ Sarıbay, Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam, a.g.e., ss.198-199.

²⁹⁴ Bernard Lewis, İslam'ın Siyasal Söylemi, (Çev. Ünsal Oskay), Phoenix Yayınevi, İstanbul, 2007, s.10.

²⁹⁵ Lewis, a.g.e., s.11.

Pozitif tutumcu yazarlara göre ise, Batı kendisinden farklı olan toplumları ve kültürleri bir zıtlıklar kümesi olarak tanımlayıp, kendisini iyiliklerin olduğu bir yer olarak görüp kendini rahatlatmaktadır. Örneğin Batı, Doğu’da ve İslam’da sivil toplumun olmayışını ileri sürerek Doğu’yu hem aşağılar, hem de kendini üstün görüp, sivil toplum kavramını bir söylemsel araç olarak kullanarak Batılı olmayan toplumlar üzerinde hegemonik bir dayatma olarak kullanır.

Pozitif tutumcu yazarlardan biri olan Ömer Çaha’ya göre, İslam dini merkezîyetçi, katı, otoriter bir devlet oluşturmak için ortaya çıkmamıştır. Ayrıca tek tipliliği ve monotonluğu bireylere dayatmaz, doğruyu ve yanlışını insanlara gösterir, seçimi bireylerin tercihine bırakır²⁹⁶. Çaha’ya göre; demokratik anlayıştaki birey, sosyal grup, sivil hayat, özel yaşam, serbest teşebbüs, siyasal katılım, hukuk, minimal devlet vb. kavramlar İslam dininin, insan, cemaat, mahremiyet, serbest ticaret, adalet, hakkaniyet, hukuk gibi kavramlarıyla önemli ölçüde örtüşür ve bu kavramlar sivil toplumun öngördüğü toplum biçimiyle önemli ölçüde uyuşur²⁹⁷.

Pozitif tutumcu diğer bir yazar da Kukathas’tır. Ona göre; İslam dininde sivil toplumun oluşabilmesini sağlayan etmen İslam dininin farklı inançlarda olanlara hoşgörüyü yaklaşmasıdır. Kukathas’a göre, İslami gelenek içerisinde sadece hoşgörüyü değil, aynı zamanda muhalefet, icma, istişare, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi kavramları da görebiliriz²⁹⁸.

Konuya bir başka açıdan bakan Aktay ise; sivil toplumun İslam diniyle olan ilişkisi bağlamında “Medine” şehrini ele alır. Aktay’a göre; “Medine” kelimesinin kendisi sivil boyutlar taşır ve şehir kültürü İslam dininde çok erken ortaya çıkmıştır²⁹⁹. Weber’e göre sivil toplumun mekânsal zemini olan şehirler Batı’ya özgüdür ve ona göre Doğu toplumları yani patrimonyal toplumların şehirleri özerk değildir. Aktay ise Weber’in bu değerlendirmesine katılmaz. Aktay’a göre, örneğin bir Doğu şehri olan Bağdat kozmopolit bir özelliğe sahiptir ve her dinden, dilden, ırktan insan hayatını özgürce bu şehirde devam ettirebilmiştir. Dolayısıyla da İslam toplumlarının sivil

²⁹⁶ Ömer Çaha, “İslam ve Sivil Toplum”, *İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi*, (ed.) Ömer Demir, Liberte Yayınları, Ankara, 1999, s. 117.

²⁹⁷ Çaha, “İslam ve Sivil Toplum”, a.g.m., s. 118.

²⁹⁸ Chandran Kukathas, “İslam, Demokrasi ve Sivil Toplum”, *İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi*, (ed.) Ömer Demir, (Çev. İbrahim Dalmış), Liberte Yayınları, Ankara, 1999, ss. 39-41.

²⁹⁹ Yasin Aktay, “Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet, Vesaire”, *Sivil Toplum: Farklı Bakışlar*, (ed.) Lütü Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s. 12.

yapısının şehrin yapısıyla da desteklenecek biçimde çok güçlü olduğunu ileri sürmüştür.³⁰⁰

Sonuç olarak, Pozitif tutuma sahip düşünürler, negatif tutuma sahip düşünürlerin Doğu toplumlarına bakış açılarını taraflı olarak görmektedirler. Buna karşılık negatif tutumcular pozitif tutumcuların bir sivil toplum unsuru olarak gördükleri ulema, lonca, tarikat vb. unsurların sivillik boyutunu eleştirmekte ve sadece bu örgütlenmelere bakarak Doğu toplumlarında sivil toplum var demenin, sivil toplumun normatif boyutunu ihmal etmek anlamına geldiğini belirtmektedirler.

2.6. MISIR'DA SİVİL TOPLUM VE SİYASAL İKTİDAR İLİŞKİSİ

Mısır'da meydana gelen bazı önemli siyasi gelişmeleri aşağıdaki tablo yardımıyla inceleyebiliriz:

YILLAR	ÖNEMLİ ÖZELLİĞİ
∞-1921	Monarşi ile yönetilmektedir. Bu dönemde Mısır'ın kurucusu olarak da kabul edilen Kavalalı Mehmet Ali Paşa iktidarı altında toprak sahipleri ve Kavalalı Hanedanı gücü elinde bulundurmaktadır.
1922	Mısır, Birleşik Krallıktan tek taraflı olarak ayrıldıktan sonra Ahmed Fuad Paşa, I.Fuad adıyla kral unvanını almıştır.
1923	Kralın yürütme yetkilerini belirleyerek iki meclisli bir yasama organı oluşturarak Mısır'ı meşruti bir monarşiye dönüştüren yeni bir anayasa yürürlüğe girmiştir.
1924	Yapılan ilk genel seçimi, milliyetçi ve bağımsızlıkçı VAFD partisinin kazanması üzerine Saad Zaglul'un kurduğu hükümet, İngilizlerle yapılan görüşmelerin sonuçsuz kalması ve kralla aralarında yaşanan gerginlikler nedeniyle birkaç ay görev yapabilmıştır.
1926	Yapılan üçüncü seçimi yine VAFD partisi kazanmasına karşın, İngiltere'nin baskısıyla hükümeti liberal anayasacı Adli Yeken kurmuştur.
1928	Kral ve parlamento arasındaki çekişmeler sonucunda Adli Yeken istifa etmiştir. Yerine aynı partiden Abdülhalik Servet başbakan olmuştur. Ancak İngilizlerle anlaşma taslağını meclisten geçiremeyen yeni hükümet çekilmek zorunda kalmıştır. VAFD'ın yeni önderi Mustafa Nahhas'ın başbakan olması üzerine kral parlamentoyu dağıtmıştır. Ayrıca radikal islamcı Müslüman Kardeşler örgütü kurulmuştur.
1929	Yapılan dördüncü seçimin ardından yeniden göreve gelen Nahhas'ın

³⁰⁰ Yasin Aktay, "Doğu-Batı Ekseninde Sivil Toplum", *Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları*, (ed.) Murat Şentürk-Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 64-65.

	başlattığı antlaşma görüşmeleri Sudan sorunu nedeniyle kesintiye uğramıştır.
1930	Kralla çatışmaya giren hükümet istifa etmiştir. İsmail Sıdkı'yi başbakanlığa atayan kral, anayasayı yürürlükten kaldırarak kendi başına yeni bir anayasa ve seçim yasası çıkarmıştır.
1931-1933	1931'de yapılan seçimden güçlü bir çoğunlukla çıkan İsmail Sıdkı hükümeti 1933 yılına kadar görev yapmıştır.

1935	Kral Fuad iç ve dış baskılar sonucunda eski anayasayı tekrardan yürürlüğe koymuştur.
1936	Kral Fuad öldükten sonra yerine oğlu I.Faruk geçmiştir.
1948-49	Yaşanan Arap-İsrail savaşı sonrasında Mısır'da giderek belirginleşen bir iktidar boşluğu ortaya çıkmıştır.
1952	Hür Subaylar hareketi darbeyle krallığı devirip yönetime el koymuştur.
1953	Cumhuriyet ilan edilmiştir.
1956	Yarbay Cemal Abdülnasır (Milli Birlik Partisi yada 1962'den sonraki adıyla Arap Sosyalist Birliği) adıyla tek partili siyasi sisteme dayalı yeni anayasayı yürürlüğe koyarak tek aday olarak cumhurbaşkanı seçilmiştir. Nasır, kendine muhalif kanat kim varsa hepsini bastırması ve Müslüman Kardeşler hareketini sindirerek iktidarını pekiştirmiştir. Ayrıca Nasır İsrail'e ve Batı Dünya'sına tepki olarak Yugoslavya ve Hindistan ile birlikte "Bağlantısızlar Hareketi" içerisinde yer almıştır.
1967	Altı Gün Savaşlarında Nasır, İsrail karşısında yenilgiye uğramıştır.
1970	Nasır, kalp krizinden vefat etmiştir. Yerine Enver Sedat cumhurbaşkanı olarak geçmiştir. Sedat, Nasır gibi alt sınıflara yönelik sosyalist eğilimli politikalar sürdürmek yerine burjuvaziyi önemseyen politikalar benimsemiştir.
1978	Sedat, liberal düşünceye uygun Ulusal Demokratik Partiyi kurmuştur.
1979	Sedat, Nasır'ın Arap Sosyalist Partisini kapatmıştır.
1981	Sedat döneminde güçlenen liberal politikalar ve bunun sonucunda ABD ve İsrail ile kurulan iyi ilişkiler Müslüman Kardeşler vb. radikal grupların tepkisini çekmiş ve Sedat suikast sonucu öldürülmüştür. Sedat'ın yerine Hüsnü Mübarek yönetime geçmiştir. Mübarek döneminde, her ne kadar basın ve ifade özgürlüğü, sivil toplum vb. alanlarda bir takım gelişmeler yaşansa da merkezi devletin aşkın gücü varlığını devam ettirmiştir.
1989	Mübarek, Mısır'ı tekrardan Arap Ligi'ne kabul ettirmiştir.
1991	Mübarek, I. Körfez savaşında Kuveyt'i işgal eden Irak'a karşı ABD'ye destek vermiştir. Böylece ülkesini ABD hibe ve kredileriyle ekonomik açıdan biraz olsun rahatlatmıştır.
2011	Tunus'ta yaşanan Yasemin Devrimi Mısır'ı da etkilemiştir. Yapılan protestolar ve gösteriler karşısında Mübarek istifa etmiştir.

2012	Mısır askeri müdahalesi ile ordu yönetime el koymuştur. Müslüman Kardeşler örgütüne bağlılığı ile bilinen Muhammed Mursi beşinci cumhurbaşkanı olmuştur.
2013	Gittikçe artan protestolar karşısında askeri darbe yaşanmıştır. Mursi ise darbeyi kabul etmediğini belirterek yandaşlarına direnmelerini söylese de 16 Mayıs 2015 tarihinde idam cezasına çarptırılmıştır.
2014-∞	Mursi devrildikten sonra yerine 4 Temmuz 2013 tarihinde geçici Cumhurbaşkanı olarak Adli Mansur görevlendirilmiştir. 8 Haziran 2014 tarihinde ise yaradan az seçmenin oy kullandığı cumhurbaşkanlığı seçiminde Abdülfettah El-Sisi cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Halende görevine devam etmektedir.

Mısır'daki sivil toplumun tarihsel gelişimine baktığımızda, Osmanlı İmparatorluğu yönetimi altındaki Mısır'da sivil toplum alanında hayır kurumları, meslek loncaları, vakıflar yer almıştır ve Osmanlı Devleti kendi kurduğu ekonomik ve politik düzene bir tehdit oluşturmadıkları sürece bu kuruluşların varlığını kabul etmiştir³⁰¹.

Osmanlı yönetiminin bölgede hâkimiyetini yitirmesinin ardından bölgede egemen hale gelen İngiltere yönetimi döneminde ticaret birlikleri, kültürel kulüpler, dernekler, meslek örgütleri gibi çeşitli sivil toplum kuruluşları kurulmuştur. Ayrıca sömürgeci yönetime bir tepki olarak İslam tabanlı “Müslüman Kardeşler” örgütü kurulmuş ve bu örgüt siyasal alanı etkilemeye yönelik faaliyetlerde bulunmuştur³⁰².

Mısır'da sivil toplum 1952 yılında Nasır hükümetiyle ilk defa kesintiye uğramıştır. Bu dönemde hükümet “Müslüman Kardeşler”in etkisini de kırabilmek için otuz ikinci maddeyi yürürlüğe koyarak, bütün sivil toplum kuruluşlarının çalışma alanlarını kısıtlayarak onları fesh etme hakkını elinde bulundurarak hepsini hükümete bağlı kılmıştır. Kısacası bu dönemde hükümet, dernekleşme, düşünce ve ifade özgürlüğü, siyasal katılım gibi unsurları sivil hayattan mahrum bırakmıştır.

Nasır döneminin ardından Enver Sedat'la birlikte, ülkede bir liberalleşme hareketi başlamıştır. Bu dönemde ekonomide özel sektörün etkisi artarak, sivil toplumun ekonomik kaynaklarının güçlenmesi sağlanarak siyasi baskı azalmıştır. Enver Sedat'tan sonra yönetime gelen Hüsnü Mübarek ise, “denetimli bir liberalleşmeden”

³⁰¹ Halil İnalçık, “Tarihsel Bağlamında Sivil Toplum ve Tarikatlar”, *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, der. E.Fuat Keyman-Ali Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Konya, 1997, ss.78-79.

³⁰² Amy Hawthorne, “Middle Eastern Democracy: Is Civil Society The Answer?”, *Carnegie Papers, Ortadoğu Serisi*, Carnegie Endowment, No: 44, s.6.

yana tavır sergilemiştir. Bu dönemde sivil toplum, demokratikleşme sürecine etki eden bir özne değil, devlet otoritesinin artmasını sağlayan bir araç haline gelmiştir³⁰³.

Mübarek yönetimi, son yıllarda uluslararası yardımlarla da iyice güçlenen ve siyasal arenada devlet otoritesine rakip olabilecek bazı sivil toplum örgütlerini 2002 yılında çıkarılan seksen dördüncü madde ile kolayca fesh etme, üyelik kaydını silme, finansal desteğini kesme gibi devlete geniş anti-demokratik haklar tanımaktadır. Mübarek yönetimi, ayrıca ulusal güvenliği korumak adına olağanüstü hal kanunları ile ülkeyi yöneterek, muhalefeti susturarak, sivil toplum önderlerini tutuklatıp basına sansür uygulayarak, insan hakları ihlalleri yaparak bir takım keyfi uygulamalarda bulunmuştur.

Mısır'daki sivil toplumun genel yapısına baktığımızda, farklı alanlarda toplumun taleplerini karşılamaya yönelik örgütler var olsa da, bu örgütler yönetimden bağımsız bir şekilde işleyememiş ve gerektiğinde yönetimi denetleyebilecek düzeye gelememişlerdir. Devlet kimi zaman birtakım anayasal düzenlemeler ile sivil toplumun özerkliğini kısıtlamış, kimi zaman da yetersiz kaldığı alanlarda sosyal refah politikalarını tamamlamaları için bu örgütlere izin vermiştir. Devlet özellikle İslamcı grupların siyasallaşması konusunda otoriter tutumunu sürdürerek, resmi medya kanallarını kullanarak toplumu İslamcı hareketlere karşı örgütlemiş ve bu grupların hâkimiyetini kırmak için sivil toplum örgütlerinin hareket alanını da kısıtlamıştır³⁰⁴. Kısacası, Mısır'da Enver Sedat yönetiminden itibaren yaşanan liberalleşme hareketleri ne ekonomik sorunları çözebilmiş, ne de liberal, özgür bir siyasal yaşamın benimsenmesini sağlayabilmiştir.

Mısır'da sivil toplumun gelişmemesinin önünde çeşitli engeller vardır. Bilindiği üzere bu engellerin en başında rejimin baskısı gelmektedir. Daha öncede vurguladığı üzere güçlü bir sivil toplum için devletle STK'lar arasında belli bir mesafenin olması gerekmektedir. Mısır'da ise sivil toplum örgütleri faaliyetlerini devam ettirebilmek için devlet nüfuzunu kabul etmişlerdir. Ayrıca gelişmiş ülkelerdeki STK'lardan farklı olarak Mısır'daki STK'ların çoğu devlet politikasını yönlendirme gibi bir gaye

³⁰³ Nadine H. Abdalla, "Civil Society In Egypt: A Catalyst For Democratization", *The International Journal of Not-For-Profit Law*, S.10, No:4, 2008, s.1.

³⁰⁴ Afaf Lutfi Al, Sayyid Marsot, "Democratization In Egypt", *The Political Economy of Contemporary Egypt*, (ed.) İbrahim M. Oweiss, Washington DC: The Center For Contemporary Arab Studies, 1990, s. 292.

edinmemişlerdir ve genel olarak beslenme, barınma, sağlık, eğitim gibi temel alanlarda hizmet vermişlerdir³⁰⁵.

Mısır'da sivil toplumun gelişmemesinin önündeki bir başka engel de pek çok STK'nın birbirinden kopuk olmasıdır. Bu kopukluğunda en önemli nedeni bu kuruluşların liderlerinin otoriter ve güçlü kişiliklere sahip olmaları ve birbirleriyle iş birliği yapmak konusunda isteksiz davranmalarındır³⁰⁶. Ayrıca sivil toplum örgütleri kendilerini finanse etmekte zorlandıklarından devlet karşısında güçlü bir duruş sergileyememektedir. Özetle, Mısır'daki STK'lar genelde finansman sıkıntısı çekmekte, gönüllü olabilecek insanların içinde buldukları sosyo-ekonomik durumdan dolayı gönüllü çalışacak personel bulmakta zorlanmakta ve kendi içlerinde demokratik uygulamalara çok az yer vermektedirler.

Mısır toplumunun eğitilmiş ve mesleki anlamda uzmanlaşmış kesimlerinin oluşturduğu meslek birlikleri, devlet yönetimine yönelik siyasi tavırları, siyasi potansiyelleri ve üye sayıları bakımından diğer örgütlenmeler ile karşılaştırıldığında, sivil toplumun gelişmesinde ve dönüşmesinde daha aktif oldukları görülür. Meslek birliklerinin politize olmasında ve giderek kamusal alanda etkili olmasında “Müslüman Kardeşler” hareketinin etkisi vardır. Ancak bu durum devletin hoşuna gitmediğinden devlet, meslek birliklerine müdahale ederek onları zayıflatmaktadır.

İslamcı hareketin öncüsü olan “Müslüman Kardeşler” toplumun genelinde aktif rol alıp, kamuoyu oluşturarak meslek birlikleri gibi sivil örgütlenmeler üzerinden siyaset yapmaktadırlar. Fakat Müslüman Kardeşler Hareketi, sivil toplumun özellikleri olan bireysellik, hoşgörü, çoğulculuk gibi ilkelerle yer yer çatıştıklarından meslek birlikleri ve sivil toplumun gelişimi konusunda olumlu ve olumsuz olmak üzere iki taraflı bir etkiye sahiptirler.

³⁰⁵ Abdalla, a.g.m., s.2.

³⁰⁶ Abdalla, a.g.m., s.1.

SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde sivil toplum kavramının doğuşunu Orta Çağ Avrupa'sına kadar geri götürebiliriz. Kavramın dönüm noktası Ortaçağ'da kentlerin oluşup giderek önem kazanması ve burjuva sınıfının ortaya çıkmasıdır. Çünkü sivil toplum burjuvanın haklarını korumak ve siyasal iktidardan daha fazla hak elde edebilmesi için adeta bir aracı niteliğindedir. Ancak kavram bu aşamaya gelmeden önce pek çok sivil toplum kuramcısı tarafından değişik şekillerde ele alınmıştır. Thomas Hobbes'un ve John Locke'un düşüncelerinde siyasal toplum ve sivil toplum özdeş olarak ele alınırken, Hegel ile birlikte siyasal toplum ile sivil toplum ayrı kavramlar olarak ele alınmaya başlanmıştır.

Günümüzde ise sivil toplum konusunda çok çeşitli tanımlamalar yapılmakla birlikte, özü itibarıyla sivil toplum, siyasal iktidarın dışında kalan, çoğulcu, özgür, özerk, kendi kendine yetebilen bir toplumsal alandır. Sivil toplum siyasal iktidarın dışındaki alanı nitelemekle birlikte bir ülkede sivil toplumun gelişebilmesi için siyasi iktidarında sivil toplumun gelişebilmesine, kendini ifade edebilmesine imkân vermesi gerekir. Batı Avrupa ülkelerinden biri olan İngiltere'de demokrasi köklü bir geçmişe sahiptir. Bu durum İngiltere'de sivil toplumun gelişimini olumlu yönde etkileyerek siyasal iktidarın sivil topluma müdahalesini azaltmıştır. Fransa ise merkeziyetçi devlet geleneğine sahip olduğundan İngiltere'ye göre daha az gelişmiş bir sivil topluma sahiptir. Ayrıca Fransa'da siyasal iktidarın sivil topluma müdahalesi İngiltere'ye göre daha fazladır. Doğu Avrupa ülkelerinden olan Polonya'da ise sivil toplum, 1990'lı yıllarda sosyalist rejimin yıkılmasıyla birlikte ortaya çıkmış, İngiltere ve Fransa'ya göre daha az gelişmiştir. Polonya'da siyasal iktidarın sivil topluma müdahalesi İngiltere'ye ve Fransa'ya göre daha fazladır. Orta Doğu ülkesi olan Mısır'da ise siyasal iktidarın sivil topluma müdahalesi İngiltere'ye, Fransa'ya ve Polonya'ya göre daha fazladır. Eğer ki bir sivil toplum örgütü, ekonomik, ideolojik vb. sebeplerle bir siyasal iktidara bağlı ise ya da onun sözcülüğünü yapan konumda ise, bunları birer sivil toplum örgütü olarak isimlendiremeyiz. Çünkü sivil toplum örgütleri, adeta kutsanmış nitelikteki devleti dizginlemek, bireyin ve özgürlüklerin yanında yer alarak her türlü baskıya, tahakküme

karşı koymak zorundadır. Ayrıca sivil toplum örgütleri devletin bireysel özgürlüklere ve farklılıklara olan bakış açısını pozitif bir şekilde etkilemeye çalışırken, kendi bünyelerinde ve birbirlerine karşı da farklılıklara ve çoğulculuğa imkân verecek düzeni tesis etmekle yükümlüdür. Bir diğer ifadeyle, sivil toplum kuruluşları kendi içlerinde farklı seslere ve düşüncelere tahammül edemeyip demokratikliği sağlayamazsa, kendisinden beklenen işlevi yerine getiremez ve devlet gibi başka bir baskı aracına dönüşür.

Güçlü ve etkili bir sivil toplum, siyasal iktidarın sınırlandırılmasında, özgürlüklerin güvence altına alınmasında, yöneticilerin veya siyasetçilerin hesap verebilirliğinin artmasında, demokrasinin yerleşip farklı düşüncelere toleransın artmasında, çoğulculuğun benimsenmesinde önemli bir işleve sahiptir. Ancak sivil toplumun kendinden beklenen işlevi yerine getirebilmesi için, uzlaşmacı, hoş görülü, çeşitli fikirlere saygılı ve katılımcı bir siyasal kültüre ihtiyaç vardır. Kısacası, sivil toplumun var olabilmesi için, ifade edilen değerlerin toplum tarafından benimsenmesi ve eğer bu değerlerin benimsenmesinde eksiklik var ise, sivil toplumun bu değerlerin benimsenmesi için çabalaması gerekir.

Sivil toplum, Batı'da şekillenen sosyal, ekonomik, siyasal gelişmeler sonucunda ortaya çıkmış ve tüm dünyayı etkilemiştir. Bu süreçten doğal olarak Türk devlet geleneği de etkilenmiştir. Osmanlı Devlet'inin aşkın devlet anlayışına sahip olması, patrimonyal bir yapıda bulunması, sultanın gücünün ilahi kaynaklı olması, merkeziyetçi devlet anlayışının söz konusu olması, Osmanlı Devlet'inde sivil toplumun zayıf kalmasına sebep olmuştur. Osmanlı Devlet'indeki "Millet" sistemi, tarikatlar ve loncalar sivil toplum unsurlarının bazı özelliklerini taşımakla birlikte, sivil toplum unsurları olup olmadıkları tartışmalıdır. Çünkü Osmanlı Devleti'nin aşkinci ve itaatkâr yapısında bu unsurlar özerk ve demokratik olmadıklarından sivil toplum unsuru olarak kabul edilemezler.

Osmanlı Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan Türkiye Cumhuriyeti de kuruluş yıllarında Osmanlı'nın merkeziyetçi devlet yapısını devam ettirmiş ve modernleşme anlayışına uygun düşmeyen oluşumlara geçit vermediğinden sivil toplumda gelişmemiştir. 1950 yılında çok partili yaşama geçişle birlikte sivil toplum alanında her ne kadar gelişme yaşanmış olsa bile bu dönem de istikrardan yoksun

olduğundan sivil toplum modern anlamında kendini gösterememiştir. 1960 darbesinin ardından oluşturulan anayasada yer alan özgürlükçü ortamda biraz olsun sivil toplum güçlense de, 1971 muhtırası ile kesintiye uğramış ve 1980 darbesi ile sona ermiştir. 1983 yılında askeri yönetimin sona ermesiyle birlikte, ülkede liberal politikalar yaygınlaşmış, sendikalar, dinsel ve etnik örgütlenmeler ön plana çıkmış, kadın hakları, çevre gibi konular sivil toplum alanında tartışılmaya başlanmıştır. 1990'lı yıllarda ise sivil toplum uluslararası platformda destek görmeye başlamıştır. Türkiye'de 1999 yılından itibaren Avrupa Birliği'ne tam üyelik için hukukun üstünlüğü, insan hakları, sivil toplumun gelişimi gibi şartları sağlamak zorunluluğu olduğundan sivil toplum alanında Katılım Ortaklığı Belgeleri, Ulusal Programlar ve İlerleme Raporları vb. birçok yasal düzenleme yapılmıştır.

Batı Avrupa ülkeleri olan Fransa ve İngiltere ile Doğu Avrupa ülkelerinden biri olan Polonya'nın sivil toplum alanında ilerlemeleri de birbirinden farklıdır. Her şeyden önce günümüzde Batı Avrupa ülkelerinde sivil toplum artık sokaklara yansımış ve katılımcı siyasal kültür neticesinde gelişmiştir. Doğu Avrupa ülkeleri için ise sivil toplum, dünya ekonomisine entegre olmak, evrensel insani ve siyasal haklara sahip olmak, anayasal bir sistemde yönetilmektir. Bir diğer ifadeyle Doğu Avrupa Batı Avrupa'nın on dokuzuncu yüzyılda aldığı mesafeyi yaklaşık yüz elli yıl sonra yakalamaya uğraşmaktadır. Kısacası sivil toplum, devletin siyasi, ekonomik, kültürel yaşamın tamamına hâkim olduğu sosyalist ülkelerde değil, devletin iç, dış güvenlik ve adalet gibi temel faaliyet alanlarıyla sınırlı olduğu liberal kültürle yoğunlaşan demokratik toplumlarda gelişebilmiştir. Bu nedenle Doğu Avrupa'da sivil toplum ancak sosyalist rejimlerin yıkıldığı 1990'lı yıllardan sonra var olabilmıştır. Batı ve Doğu Avrupa'nın yaşamış oldukları deneyimler bize sivil toplum için demokrasinin, demokrasi için ise sivil toplumun gelişmesinin zorunlu olduğunu göstermektedir.

Orta Doğu'da sivil toplumun bulunup bulunmadığı konusunda negatif ve pozitif olmak üzere iki farklı görüş vardır. Pozitif tutuma sahip düşünürler, negatif tutuma sahip düşünürleri taraflılıkla suçlarlar. Onlara göre Batı kendisinden yana olmayan toplumları ve kültürleri birer zıtlıklar kümesi olarak tanımlayıp kendini üstün görerek, sivil toplum kavramını bir kavramsal araç olarak kullanıp Batılı olmayan toplumlara hegemonik bir biçimde dayatmaktadır. Ayrıca pozitif tutumcu yazarlara göre, İslam dini insanlara doğruyu ve yanlışını gösterip seçimi bireylere bırakarak, tek tipliliği ve

monotonluğu engellemektedir. Diğer taraftan İslam dini kendisinden olmayan inançlara hoşgörü ile yaklaştığından sivil toplumun gelişebilmesi için elverişli bir ortam sunmaktadır.

Negatif tutuma sahip düşünürlere göre ise, Orta Doğu'da bulunan loncalar, tarikatlar, Ulema, Zanaat örgütleri vb. yapılanmaları sivil toplumun varlığı için yeteli görmek, sivil toplumun normatif boyutunu ihlal etmek anlamına gelmektedir. Çünkü önemli olan bu yapılanmaların varlığı değil, nasıl bir kültürel zemin içerisinde bulduklarıdır. Bu kültürel zemin ise tüm farklılıklara açık, sorgulanabilir bir otoritenin varlığını kabul etmektedir. Fakat İslam dininde ise aksine toplum, "tevhidin" yani tüm farklılıkların üstünde olup, toplumsal sınıfları, ulusal, etnik, kabilesel bölünmeleri reddettiğinden, İslam dininde bölünme günah sayılmaktadır.

Orta Doğu ülkelerinden biri olan Mısır'daki sivil topluma bakıldığında ise, değişik alanlarda aktif olan örgütlerin bulunduğu fakat bu örgütlerin devletten özerk bir biçimde faaliyet gösteremediklerini ve devletin uygulamalarını etkileyip gerektiğinde denetleyebilecek mekanizmalara sahip olmadıklarını söyleyebiliriz. Dolayısıyla sivil toplum örgütleri bağımsız olsaydı örgütlerinin lehine olacak şekilde devletle iyi ilişkiler kurmaya çalışmışlardır. Bir diğer taraftan Mısır'da sivil toplum kuruluşlarının karşılaştıkları en önemli sorun finansman sorunu olmuştur. Bu sorundan dolayı, ister istemez sivil toplum kuruluşları devlet karşısında bağımsız olamamışlardır.

Mısır siyasal sisteminde toplumsal muhalefetin büyük bir parçasını oluşturan ve sivil toplumun gelişimine ön ayak olan aktörlerin başında Meslek Birlikleri gelmektedir. Meslek Birlikleri'nin giderek siyasallaşıp kamusal alanda faaliyet göstermesinde ise Müslüman Kardeş Hareketinin büyük etkisi vardır. Müslüman Kardeşler toplumun birçok kesiminde aktif olup, kamuoyu oluşturarak, kitleleri örgütleyerek meslek birlikleri gibi sivil örgütlenmeler üzerinden siyaset yapmışlardır, hatta devletin vatandaşlarına götüremediği pek çok sosyal ve ekonomik hizmeti vatandaşa sunarak toplumsal tabanda ve özellikle meslek birliklerinde etkin hale gelmiştir. Fakat Müslüman Kardeşler'in benimsemiş oldukları siyasal İslamcı akım her şeyden önce sivil toplumun bireysellik, hoşgörülük, çoğulculuk gibi ilkeleriyle çatışmaktadır. Dolayısıyla hem meslek birliklerini yani sivil toplumu geliştiren, hem de ilerlemesini durduran çift taraflı bir etki yaratmaktadır.

Sonuç olarak eğer bir ülkede demokrasi gelişip toplum tarafından özümsemişse o ülkede sivil toplum kuruluşları da giderek gelişip çeşitlenmekte, böylece de demokrasi daha da sağlamlaşmaktadır. Çeşitli alanlarda faaliyet gösteren sivil toplum kuruluşlarının güçlenmesi ve kendisinden beklenen işlevi yerine getirebilmesi için sivilleşmenin önü açılmalıdır. Bu kuruluşlarca dile getirilen sosyal sorunlara duyarlı olunup, toplum menfaatine olan faaliyetleri desteklenmelidir.

KAYNAKLAR

Kitaplar

- AKAL Bali Cemal *Sivil Toplumun Tanrısı*, 1.B., Afa Yayınları, İstanbul, 1990.
- AKATAY Ayten, YELKİKALAN Nazan, *Sivil Toplum Kuruluşlarında Gönüllülük ve İnsan Kaynakları Yönetimi*, 1.B., Ekin Yayıncılık, Ankara, 2007.
- ATIKKAN Zeynep, *AVRUPA Benim: Batı Avrupa'da Aşırı Sağın Yükselişi*, 1.B., Metis Yayınları, İstanbul, 2004.
- BADİE Bertrand, BİRNBaum Pierre, *The Sociology of The State*, (Çev. Arthur Goldhammer), The University of Chicago Press, Chicago: London, 1983.
- BELGE Taciser, *Üç Sempozyum Sivil Toplum Kuruluşları*, Türkiye Ekonomik Ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
- BIÇAK Vahit, *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında İfade Özgürlüğü*, Liberal Düşünce Topluluğu, Ankara, 2002.
- BOZKURT Ömer 'v.d.', *Kamu Yönetimi Sözlüğü*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1998.
- BUMİN Kürşat, *Sivil Toplum ve Devlet: Kuramlar, Deneyler ve Arayışlar*, 1.B., Yazko, İstanbul, 1982.
- CANİKLİOĞLU Meltem Dikmen, *Sivil Toplum ve Türkiye Demokrasisindeki İzdüşümleri*, 1.B., Seçkin Yayınları, Ankara, 2007.
- COX Andrew, FURLONG Paul, *Power in Capitalist Societies*, St. Martin's Press, Newyork, 1985.
- ÇAHA Ömer , *Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi*, 2.B., İz Yayıncılık, İstanbul, 1999.
- ÇAHA Ömer , *Aşkın Devletten Sivil Topluma*, 1.B., Gendaş Yayınları, İstanbul, 2000.
- ÇAM Esat , *Siyaset Bilimine Giriş*, 2.B., Der yayınları, İstanbul, 1998.
- ÇOŞKUN Mustafa Kemal, *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*, Dipnot Yayınları, 1.B., Ankara, 2007.
- DAVER Bülent, *Siyaset Bilimine Giriş*, 1.B., Doğan Yayınevi, Ankara, 1969.
- DOĞAN İlyas, *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde Sivil Toplum*, 2.B., Alfa Yayınları, İstanbul, 2002.
- DURSUN Davut, *Siyaset Bilimi*, 1.B., Beta Yayıncılık, İstanbul, 1997.

- DUVERGER Maurice, *Politikaya Giriş*, (Çev. Samih Tiryakioğlu), 2.B., Varlık Yayınları, İstanbul, 1984.
- DUVERGER Maurice, *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev. Şirin Tekeli), 4.B., Varlık Yayınları, İstanbul, 1995.
- DYLAGOWA Hanna, *Historia Polski 1775-1990*, Lubnin, 2000.
- EASTON David, *A System Analysis of Political Life*, Jhon Wiley And Sons, New York, 1965.
- ECE Hüseyin Kerim , *İslamın Temel Kavramları*, 1.B., Beyan Yayınları, İstanbul, 2000.
- ERDOĞAN Mustafa, *Liberal Toplum Liberal Siyaset*, 1.B., Siyasal Kitapevi, Ankara, 1982.
- ERGÜDEN Işık, *Sivil Toplum Örgütleri: Neoliberalizmin Araçları Mı? Halka Dayalı Alternatifler Mi?* Kros Maatbacılık, 1.b., İstanbul, 2001.
- ETE Hatem, TAŞTAN Coşkun, *Kurgu İle Gerçek Arasında Gezi Eylemleri*, SETA, Ankara, 2013.
- GEMELMAZ Semih. M, *Ulusal Üstü İnsan Hakları Hukukun Genel Teorisine Giriş*, 4.B., Beta Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- GÖRMEZ Kemal, *Yerel Demokrasi ve Türkiye*, 2.B., Vadi Yayınları, Ankara, 1997.
- GÖZE Ayferi, *Siyasal Düşünceler ve Yönetimler*, 11.B., Beta Yayınları, 2007, İstanbul.
- GRAMSCI Antonio, *Modern Prens*, (Çev.Pars Esin), Birey ve Toplum Yayıncılık, Ankara, 1984.
- GRAMSCI Antonio, *Selections From The Prison Notebooks*, International, New York, 1992.
- GRAMSCI Antonia, *Hapishane Defterleri*, (Çev. A. Cemgil), 3.B., Belge Yayınları, İstanbul, 1997.
- GÜDER Nafiz, *Sivil Toplumcunun El Kitabı*, 2.B., STGP yayıncılık, Ankara, 2005.
- HAKYEMEZ Yusuf Şevki, *Mutlak Monarşilerden Günümüze Egemenlik Kavramı*, 1.B., Seçkin Yayınevi, Ankara, 2004.
- HAUSS Charles, *Comparative Politics: Domestic Responses to Global Challenges*, West Publishing Corporation, Minneapolis St. Paul, 1997.
- HEGEL Friedrich, *Hukuk Felsefesi*, (Çev.Cenap Karakaya), Sosyal Yayınları, 1991.
- HOBBS Thomas, *Leviathan*, (Çev.Semih Lim), 3.B., Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- KABOĞLU İbrahim, *Özgürlükler Hukuku*, 1.B., Afa Yayınları, İstanbul, 1993.

- KALAYCIOĞLU Ersin, *Çağdaş Siyaset Bilim, Teori, Olgu ve Süreçler*, 1.B., Osman Akçay Maatbası, İstanbul, 1984.
- KAPANİ Münci, *Kamu Hürriyetleri*, 7.B., Yetkin Yayınları, Ankara, 1993.
- KAPANİ Münci, *Politika Bilimine Giriş*, 14. B., Bilgi Yayınları, Ankara, 2002.
- KEYMAN Fuat, SARIBAY Ali Yaşar, “*Globalleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri: Türban Sorununu Anlamak*”, Global Yerel Eksende Türkiye, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- LEWİS Bernard, *İslam’ın Siyasal Söylemi*, (Çev. Ünsal Oskay), Phoenix Yayınevi, İstanbul, 2007.
- LİPSET Seymour Martin, *Siyasal İnsan*, (Çev. Mete Tuncay), 1.B., Teori Yayınları, Ankara, 1986.
- LİPSON Leslie, *Politika Biliminin Temel Sorunları*, (Çev. Tuncer Kara Mustafaoğlu), 1.B., Birlik Yayıncılık, Ankara, 1986.
- MARX Karl, *Yahudi Meselesi*, (Çev.N.Berkez), 3.B., Sol Yayınları, İstanbul, 1986.
- MUMCU Ahmet, *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Savaş Yayınları, Ankara, 1994.
- NİŞANCI Şükrü, *Sivil İtaatsizlik*, 1.B., Okumuş Adam Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- ONAR Sıddık Sami, *İdare Hukukunun Umumi Esasları*, Marifet Basımevi, İstanbul, 1992.
- ONBAŞI Funda, *Sivil Toplum*, 1.B., L&M Yayıncılık, İstanbul, 2005.
- ROSKİN Michael G., *Çağdaş Devlet Sistemleri: Siyaset, Coğrafya ve Kültür*, (Çev. M. Bahattin Seçilmişoğlu), Adres Yayınları, Ankara, 2011.
- ROUSSEAU Jean Jacques, *Toplum Sözleşmesi*, 4. B., (Çev. Vedat Günyol), Adam Yayıncılık, İstanbul, 1974.
- SAN Coşkun, *Max Weber’de Hukuk’un ve Meşru Otoritenin Sosyolojik Analizi*, 1.B., Ticari İlimler Yayınları, Ankara, 1971.
- SARIBAY Ali Yaşar, *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*, 3.b., Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- SAVRAN Gülnur, *Sivil Toplum ve Ötesi: Rousseau, Hegel, Marx*, 1.B., Alan Yayıncılık, İstanbul, 1987.
- SAYBAŞILI Kemali, *Siyaset Biliminde Temel Yaklaşımlar*, 1.B., Birey Ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.
- SOROKİN Pitirim, *Social and Cultural Dynamics*, American Book Company, 1941.
- SUNAY Reyhan, *İfade Hürriyetinin Muhtevası ve Sınırları*, Liberal Düşünce Topluluğu, 1.B., Ankara, 2001.

- ŞAYLAN Gencay, *Çağdaş Siyasal Sistemler*, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, Sevinç Matbaa, Ankara, 1981.
- TEKELİ İlhan, *Sivil Toplum Kuruluşları ve Yasalar Etik -Deprem*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2000.
- TEKELİ Şirin, *David Easton'un Siyaset Teorisine Katkısı Üzerine Bir İnceleme*, 1.B., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.
- TEZİÇ Erdoğan, *Anayasa Hukuku*, 7.B., Beta Yayınevi, İstanbul, 2004.
- THOMAS Peter D., *Gramsci Çağı: Felsefe-Hegemonya-Marksizm*, (Çev. İlker Akçay-Ekrem Ekici), Dipnot Yayıncılık, 2013.
- TOCQUEVILLE Alexis De, *Eski Rejim Ve Devrim*, (Çev. Turhan Ilgaz), 1.B., Kesit Yayınları, İstanbul, 1995.
- TOPOLSKI Jerzy, *Historia Polski*, Warszawa Krakow, 1992.
- TOSUN Gülgün Erdoğan , *Demokratikleşme Perspektifinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, 1.B., Alfa Yayınları, İstanbul, 2001.
- TUNÇAY Mete, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar*, 1.B., Cilt:2, Teori Yayınları, Ankara, 1986.
- TURNER Bryan S., *Max Weber Ve İslam*, (Çev. Yasin Aktay), 1.B., Vadi Yayınları, Ankara, 1991.
- ÜNAL Şeref, *Temel Hak ve Özgürlükler ve İnsan Hakları Hukuku*, 1.B., Yetkin Yayınları, Ankara, 1997.
- VARDAR Deniz, *Aşırı Sağ'dan Popülist Radikal Sağ'a*, 1.B., Bağlam Yayınları, 2004, İstanbul.
- VERGİN Nur, *Din, Toplum ve Siyasal Sistem*, 1.B., Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2000.
- WEBER Max, *Sosyoloji Yazıları*, (Çev. Taha Parla), 3.B., Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.
- WEBER Max, *Ekonomi ve Toplum*, (Çev. Latif Boyacı), Yarı, İstanbul, 2012.
- YAYLA Atilla, *Siyaset Teorisine Giriş*, 4.B., Siyasal Kitapevi, Ankara, 2004.
- YAZGAN Turan, *Görüşler*, 1.B., Kutsun Yayınevi, İstanbul, 1977.
- YILDIRIM İbrahim, *Demokrasi Sivil Toplum Kuruluşları ve Yönetişim*, 1.B., Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2004.
- YILMAZ Murat, *2010 Referandumu: Siyasi Partilerin Tutumları*, SETA, Ankara, 2010.
- ZABUNOĞLU Yahya Kazım, *Kamu Hukukuna Giriş*, 1.B., Sevinç Matbaası, Ankara, 1973.

Makaleler

- ABDALLA Nadine H., “Civil Society in Egypt: A Catalyst For Democratization”, *The International Journal Of Not-For-Profit Law*, S.10, No:4, 2008, s.1.
- ACAR Mustafa, “21.Yüzyılı Şekillendirecek İki Anahtar Kavram Olarak Küreselleşme ve Sivil Toplum”, *Sivil Toplum Düşünce ve Araştırma Dergisi*, S.4., İstanbul, 2003, ss.79-80.
- AKTAY Yasin, “Sivil Toplum ve Sıkıntıları: Oryantalizm, Şiddet, Vesaire”, *Sivil Toplum: Farklı Bakışlar*, Ed. Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s.12.
- AKTAY Yasin, “Doğu-Batı Ekseninde Sivil Toplum”, *Sivil Toplum Kavramı Tartışmaları*, Ed. Murat Şentürk-Aynur Erdoğan, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, ss. 64-65.
- AL Afaf Lutfi, MARSOT Sayyid, “Democratization İn Egypt”, *The Political Economy of Contemporary Egypt*, Ed.İbrahim M.Oweiss, Washington DC: The Center For Contemporary Arab Studies, 1990, s.292.
- AVCI Yasemin, "Osmanlı Devlet'inde Tanzimat Döneminde Otoriter Modernleşme Ve Kadının Özgürleşme Meselesi", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S.21., Ankara, 2007, s.2.
- BALAY Refik, “Küreselleşme, Bilgi Toplumu ve Eğitim”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.37, S.2, Ankara, 2004, ss. 62-63.
- BAYHAN Vehbi, “Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm”, *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs 2002 1 (26), s.2.
- BAYRAKTAR S.Ulaş, “Hangi Sivil Toplum, Nasıl Bir Demokrasi? 1990’ların Türkiye’sinde Sivil Toplumlara”, *Sivil Toplum Dergisi*, C.3., S.9, İstanbul, 2005, s.13.
- BELGE Murat, “Sivil Toplum Örgütleri”, *Merhaba Sivil Toplum*, der. Taciser Ulaş, Helsinki Yurttaşlar Derneği, İstanbul, 1988, s.34.
- BOBBİO Norberto, “Gramsci ve Sivil Toplum Kavramı”, *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar*, der. John Keane, Yedikıta Yayınları, Ankara, 2004, ss. 98-99.
- CALVIN Jean, “Hıristiyanlık Dininin Öğretisi”, (Çev. Şahin Alpay), *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi: Seçilmiş Yazılar*, Der.Mete Tunçay, C.2., Teori Yayınları, Ankara, 1986, s. 87.
- CANDAN Kadir, “1989 Yuvarlak Masa Görüşmelerinden Günümüze Çeyrek Asır: Polonya Cumhuriyeti’nde Yarı Başkanlık Sistemi”, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri-Yarı Başkanlık Sistemi: Fransa, Polonya ve Rusya Örnekleri*, (ed.) Havvana Yapıcı Kaya, TBMM Basımevi, Ankara, 2014, s.103.

- CEVİZCİ Ahmet, “Sivil Toplum”, *Felsefe Sözlüğü*, 6. B., Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 1496.
- CEVİZCİ Ahmet, “*Sivil İtaatsizlik*”, *Felsefe Sözlüğü*, 6.B., Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 1496.
- ÇAHA Ömer, “1980 Sonrası Türkiye’inde Sivil Toplum Arayışları”, *Yeni Türkiye Dergi (Sivil Toplum Özel Sayısı)*, S.18., Yıl:3, 1997, s.31.
- ÇAHA Ömer, “Türkiye’de Sivil Toplum Sorunları”, *Liberal Düşünce Dergisi*, S.11., 1998, s.24.
- ÇAHA Ömer, “İslam ve Sivil Toplum”, *İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi*, (e.d.). Ömer Demir, Liberte Yayınları, Ankara, 1999, s.117.
- ÇAHA Ömer, “Mahrem Kamusal Alan”, *Sivil Toplum*, Yıl:1, S.2., 2003, s.79.
- ÇAHA Ömer, "Sivil Toplum Üstüne", *Sivil Toplum ve Demokrasi*, Yay. haz. Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s.34.
- ÇAHA Ömer, “Sivil Toplumun Türkiye’deki sorunları”, *21.Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat*, (ed). Selahattin Bakan-Adnan Küçük, Aktüel Yayınları, C.2., İstanbul, 2005, s.697.
- ÇINAR Tayfun, “Polonya”, *Kamu Yönetimi Ülke İncelemeleri*, Yay. Haz. Nuray E. Keskin, AÜ SBF KAYAUM Yayını, Ankara, 2004, s.301.
- DOĞAN İlyas, “Türkiye’de Çok Partili Dönemde Sivil Toplumun Gelişimi (1949-2000)”, *Kamu Hukuku Arşivi*, C.10, S.2., ss.83-97.
- DUMAN Fatih, "Sivil Toplum", *Siyaset*, der. Mümtazer Türköne, Lotus Yayınları, Ankara, 2005, s.370.
- DURGUN Şenol, "Türkiye’de Sivil Toplum Ve Devlet", *Yeni Türkiye Dergisi*, Sivil Toplum Özel Sayısı, S.18, 1997, s.220.
- DURSUN Davut, “Türkiye’de Sivil Toplumun Gelişimi Üzerine Birkaç Not”, *İlim Ve Sanat Dergisi*, S.46/47, C.3/4, İstanbul, 1997, s.22.
- EASTON David, “A FrameWork For Political Analysis”, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1965, s.75.
- ERÖZDEN Ozan, “STK’lar Ve Hukuki Çerçevde Yenilik Talepleri”, *Merhaba Sivil Toplum*, Helsinki Yurttaşlar Derneği Yayınları, İstanbul, 1998, s. 15.
- FİNCANCI Yurdakul, “Sivil Toplum-Asgari Devlet-Sivil Devlet İçinde”, *Sivil Toplum*, (ed). Yurdakul Fincancı, Türkiye Sosyal, Ekonomik, Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul, 1991, s.19.
- GENÇKAYA Ömer Faruk, “Demokratikleşme Ve Sivil Toplum İlişkisi Üzerine Bir Not”, *Yeni Türkiye Dergisi (Sivil Toplum Özel Sayısı)*, S.18.Yıl:2, 1997, s.103.

- GÖZÜBENLİ Beşir, “İslam Toplumunda Vakıf Kültürünün Doğuşu”, Yeni Ümit Dergisi, İzmir, 2003, s.53.
- HATEMİ Hüseyin, “Sivil Toplum Örgütü Ne Demek Olsa Gerektir?”, Yeni Türkiye Sivil Toplum Özel Sayısı, S.18., 1997, s.20.
- HAWTHORNE Amy ,”Middle Eastern Democracy: Is Civil Society The Answer?”, Carnegie Papers, Ortadoğu Serisi, Carnegie Endowment, No:44, s.6.
- İBRAHİM Ferhad, WEDEL Heidi, “GİRİŞ”, *Orta Doğu’da Sivil Toplumun Sorunları*, (Çev. Erol Özbek), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.23.
- İNALCIK Halil, “Tarihsel Bağlamında Sivil Toplum Ve Tarikatlar”, *Küreselleşme, Sivil Toplum Ve İslam*, der. E.Fuat Keyman-Ali Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Konya, 1997, ss.78-79.
- KALAYCIOĞLU Ersin, “Çoğunlukçu Kurumsallaşmış Parlamenter Rejim: Birleşik Krallık(Brtanya)”, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, Ed.Ersin Kalaycıoğlu-Deniz Kağnıcıoğlu, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2012, s.53.
- KAYA Kamil, “Türkiye Diyanet Vakfının Türk Toplumundaki Yeri Ve Önemi”, *Diyanet Dergisi*, C.25, S.1, Ankara, 1988, s.17.
- KEYMAN E.Fuat, “Nasıl Bir Liberal Demokrasi”, *Diyalog*, S.1., 1996/1, s.97.
- KEYMAN Fuat, SARIBAY Ali Yaşar, “Globalleşme Söylemleri ve Kimlik Talepleri: Türban Sorununu Anlamak”, *Global Yerel Eksende Türkiye*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.1.
- KUKATHAS Chandran, “İslam, Demokrasi ve Sivil Toplum”, *İslam, Sivil Toplum, Piyasa Ekonomisi*, (ed). Ömer Demir, (Çev. İbrahim Dalmış), Liberte Yayınları, Ankara, 1999, ss. 39-41.
- MARDİN Şerif, “Sivil Toplum”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, ss. 1918-1922.
- MELUCCİ Alberto, “Social Movements and The Democratization of Every Day Life”, *Civil Society and The State: New European Perspectives*, Ed.John Keane, 1988, London: Verso, s.257.
- NEZİROĞLU İrfan, “Askeri Müdahaleler ve Birey Özürlü Sivil Toplum Örgütleri”, *Yeni Türkiye Dergisi*, S.18., 1997, Ankara, s.303.
- OKTAY Cemil, “Fransa”, *Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler*, (ed.) Ersin Kalaycıoğlu-Deniz Kağnıcıoğlu, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2012, s.68.
- ÖZBUDUN Ergun, “Türkiye’de Sivil Toplum ve Demokratik Konsolidasyon”, *Sivil Toplum, Demokrasi Ve İslam Dünyası*, (ed.) Elisabeth Özdalga-Suna Persson, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999, s.114.
- ÖZDENKOŞ Demet, “Merkezi Yönetim İle Yerel Yönetimler Arasında Görev Bölüşümü”, *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, C.32., S.2., 1999, s.81.

- ÖZER Mehmet Akif, “Yerel Demokrasi, Demokratik Yerel Yönetimler ve Yerel Yönetimlerin Demokratikleştirilmesi Kavramının Tahlili Üzerine”, *Türk İdare Dergisi*, S.426., 2000, s.133.
- PELCZYENSKİ Z.A., “Önsöz”, *The State and Civil Society: Studies in Hegel’s Political Philosophy*, Cambiridge Üniversitesi Press, London, 1984, s.50.
- PELCZYENSKİ Z.A., “Dayanışma ve Polonya’daki Sivil Toplumun Yeniden Doğuşu 1976-81”, *Sivil Toplum ve Devlet: Avrupa’da Yeni Yaklaşımlar*, der.John Keane, Yedi kıta Yayınları, Ankara, 2004, s.389.
- RAWLS John,” Sivil İtaatsizliğin Gerekçelendirilmesi”, *Cogito Dergisi*, S.67, 2011, s.177.
- SARIBAY Ali Yaşar, “Sivil Toplum-Devlet İlişkisi veya Demokrasinin Etiği”, *Birikim Dergisi*, S.59, Mart 1994, s.90.
- SARIBAY Ali Yaşar, “Türkiye’de Demokrasi ve Sivil Toplum”, *Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*, Ed. Ali Yaşar Sarıbay-Ersin Kalaycıoğlu, Alfa Yayınevi, Bursa, 2007, s.554.
- SARİOLGHALAM Mahmood, “Prospects For Civil Society in The Middle East: An Analysis of Cultural İmpediments”, *Civil Society, Democracy and The Muslim World*, (ed). S.Persson-E.Özdalga, Swedish Resecarh Institute, İstanbul, 1997, ss.55-57.
- SAVCI Bahri, “Siyasal İktidarı Hukukla Bağlama Çabasının Geçirdiği Seyir”, *AÜSBFD*, C.12., S.4.,Ankara, 1957, s.65.
- SCHOLTE JAN Aart, KEYMAN Fuat, “Küreselleşme ve Sivil Toplum”, İstanbul Bilgi Üniversitesi Sivil Toplum Araştırma Birimi, *Sivil Toplum ve Demokrasi Konferans Yazıları*, (Çev. Nur Deriş Ottoman), İstanbul, 2005, s.14.
- ŞENCAN Hüdai, “Fransa”, *Karşılaştırmalı Hükümet Sistemleri Yarı Başkanlık Sistemi: Fransa, Polonya, Rusya Örnekleri*, Ed.Havvana Yapıcı Kaya, TBMM Basımevi, Ankara, 2014, s.29.
- TOSUN Gülgün Erdoğan, “Türkiye’de Devlet Sivil Toplum İlişkisi ve Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller”, *Sivil Toplum ve Demokrasi*, (ed.) Lütfi Sunar, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2005, s.140.
- YELKEN Ramazan, “Kamusal Alan Kimlerin Alanı?”, *Sivil Toplum*, S.2., 2003, s.50.
- YILMAZ Aytekin, “Sivil Toplum, Demokrasi ve Türkiye”, *Yeni Türkiye (Özel Sayı)*, C.3., S.18., Ankara, 1997, s.90.
- YILMAZ Kürşat, HORZUM Barış M., “Küreselleşme, Bilgi Teknolojileri ve Üniversite”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.6., S.10., Malatya, 2005, s. 105.

YÜCEKÖK Ahmet N., “19. yy Osmanlı Toplumun Günümüz Türkiye’sine Sivil Toplum Kuruluşları ve Siyaset Sosyolojisi İlişkileri”, *Tanzimat’tan Günümüze İstanbul’da STK’lar*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998, s. 5.

VORONTSOVA L.M., FİLATOV S.B , “The Russian Way and Civil Society”, *Russian Social Science Review*, Vol 38, 1997, ss. 8-17.

Diğer Kaynaklar

ABAY Ali Rıza, “*Sivil Toplum ve Demokrasi Bağlamında Sivil Dayanışma ve Sivil Toplum Örgütleri*”,
<http://www.siyasaliletisim.org/pdf/siviltoplumvesivildayanisma.pdf>,
(03.12.2015).

AB Kapısında Sivil Toplum Dosyası, <http://www.atonet.org.tr/yeni/index>, (06.02.2016).

AKPINAR Ayşenur, *Sivil Toplum: Düşünsel Temelleri Ve Türkiye Perspektifi*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi(Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1997.

ATAY Ender Ethem, *Hukukta Meşruiyet Kavramı*,
http://webftp.gazi.edu.tr/hukuk/dergi/1_2_10.pdf, (12.10.2015).

CİPRİANİ Roberto, “The Sociology of Legitimation”, *Current Sociology*, 1987,
<http://csi.sagepub.com/content/35/2/1.extract>, (12.10.2015).

ÇAĞLAR Selda, *Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal İktidar Üzerindeki Etkisi (1961-1982 Anayasaları Açısından)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Edirne 2001.

ÇAĞLAR Meriç, “EHRC: İngiltere’de Irkçılık Tırmanışta”, <http://gocvakfi.org/ehrc-ingilterede-irkcilik-tirmanista/>, (20.05.2017),

KARPOWICZ W.J.Korab, “*Nefretten Kurtuluş: Polonya’da Dayanışma ve Şiddetsiz Siyasi Mücadele*”, <http://www.libertedownload.com>, (20.07.2016).

KEYMAN E. Fuat, *Türkiye’de Sivil Toplumun Serüveni: İmkânsızlıklar İçinde Bir Vaha*, 2001, <http://panel.stgm.org.tr/> (25.04.2016).

KÜÇÜKÖZYİĞİT Uğur, *Küreselleşmeyle Yükselen STK’lar; İnternetin Katkısı ve Greenpeace Örneği*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi), İstanbul, 2004.

KUTLAY Mustafa, “Brexite Sonrası İngiltere ve AB Bütünleşmesinin Geleceği”, *Liberal Perspektif Analiz*, S.4., 2017,
www.ozgurlukarastirmalari.com/pdf/rapor/OAD_9uoaQV1.pdf,
(20.05.2017),

TURA Mehmet Ali, *Çağdaş Demokrasilerde Sivil Toplum Örgütlerinin Siyasal Sisteme Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,2004.

- Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Madde Gereççeli), TBMM Kütüphanesi, Ankara,2011, <https://yenianayasa.tbmm.gov.tr>, (21.01.2016).
- TÜSEV, “*Türkiye’de Sivil Toplum: Bir Dönüm Noktası*”,
http://www.tusev.org.tr/userfiles/image/step2011_web%20SON.pdf,
(22.05.2016).
- UÇAR İbrahim, *Sivil Toplum Kavramının Polonya ve Türkiye Açısından Karşılaştırmalı Analizi*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2007.
- USTA Sefa, *Avrupa Birliği'ne Giriş Sürecinde Sivil Toplum Kuruluşları: Sivil Toplum, Demokrasi ve Güven*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2006.
- SARPAŞAN Cemal, *Devletin Sivil Topluma Yaklaşımı Çerçevesinden Devlet-Sivil Toplum İlişkisi*, T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı, Yayınlanmamış Denetçi Yeterlilik Tezi, Ankara, 2008.
- YILMAZ Burcu, “İngiltere’de Siyaset, Seçimler ve Siyasal Partiler”,
<http://www.siyasaliletisim.org/pdf/> (19.06.2016).
- YÜRÜR Pınar, “*Doğu Avrupa ve Balkanlarda Amerika Destekli Sivil Toplum Direnişleri*”, <http://dergipark.ulakbilim.gov.tr>, (09.08.2016).

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Büşra Yazıcı
Tez Adı	Sivil Toplum Ve Siyasal İktidar İlişkisinin Karşılaştırmalı Analizi
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Tez Türü	Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışman(lar)ı	Doç. Dr. Mert GÖKIRMAK
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) izni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama izni	☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin Veriyorum

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih : 14/06/2017

İmza :